

39(5) (5)
10-99

ИБРАЙЫМ ЮСУПОВ

ТАҢЛАМАЛЫ
ШЫҒАРМАЛАРЫ

III ТОМ

20-94
Ибрайым ЮСУПОВ

**ТАҢЛАМАЛЫ
ШЫҒАРМАЛАРЫ
ҮШ ТОМЛЫҚ**

**III
ТОМ**

НӨКИС
«БИЛИМ»
2018

УОК: 821.512.133(081)
КБК: 5 Қар
Ю—94

Ибрайым Юсупов. Таңламалы шығармалары. Үш томлық. III том. Нөкіс, «Билим», 2018 ж. 352 бет.

УОК: 821.512.133(081)
КБК: 5 Қар
Ю—94

Шайырдың үшінші томына сайлап алынған қосықтары енгизілді.

Сондай-ақ, бұл томнан бір қатар поэмалары орын алған.

Әлбетте, бұл таңламалы шығармаларда шайырдың хәмме қосықларын хәм поэмаларын сыйдырыўдың мүмкиншилиги болмады. Келешекте оның академиялық баспасы да үлкен кітап халында жарық көрер деген нийет пенен үмит етип қаламыз.

Кітапты баспаға таярлағанлар:

Қууанышбай Оразымбетов — Филология илимлериниң докторы, профессор;

Қабыл Мәмбетов — Әжинияз атындағы Нөкіс педагогикалық институтының оқытыўшысы;

Пердеғалий Дабылов — Әжинияз атындағы Нөкіс педагогикалық институтының оқытыўшысы.

Жууаплы редактор: **Кенесбай Реймов.**

© И.Юсупов, 2018.

ISBN 978-9943-4443-9-3

© «Билим» баспасы, 2018.

«БЕГЛИГИНДИ БУЗБА СЕН»

китабынан

ХИЙЎАЛЫ ГӨЗЗАЛ

(Хорезмли атақлы бақсы-композитор Ҳафыз Ширазийдин 1990-жылы августта өткен юбилейлик мерекесинде оқылган қосық)

Қыя-қыя баққан хийўалы гөззал,
Ышқыңда жанбаған-жанған да жаман.
Пәрўаналар өзін отларға урған,
Дәртиң жанып турған шамнан да жаман.

Дилбарысаң бәрше қыз хәм келиннің,
Гөззалысаң әл-Хорезмий елинің,
Зулымлығы қанжар кирпичлериңнің,
Пәрман етер Хийўа ханнан да жаман.

Жигитлердің ишин ғыж-ғыж қайнатып,
Бир нэзериң менен аларсаң атып,
Ҳафыз Ширазийдин сазын йығлатып,
Апаң сулыў болған сеннен де жаман.

Ширазы телпегин кийген жигитлер,
Ышқы отларында күйген жигитлер,
Сениң ақ жүзинди сүйген жигитлер,
Қызғанбай айтаман, дымнан да жаман.

«Қарындасым» десем, тилим алмадың,
Мийман ғой деп мийирбанлық қылмадың,

Сәмендерди¹ не күнлерге салмадың,
Ибраһымның халы оннан да жаман...

ИЙШАНБАЙ КҮЙИ²

Жас тәбият маўжырап жатқан кеште,
Сизди Кавказ тауында алдым еске.
Қыз-Жипектің көшіндей, мың буралып,
Ақша булт өрмелер тауға әсте.

Усындай жомарт тәбият
Ұқсемлеп сизди жаратқан.
Ийшанбай аға, айда ат,
Қызлар ма, деймен, баратқан.

Ақ Машуктың бурымы өрилмеген,
Бештау оған таласып, гүрилдеген.
Аршын төсли арыудың сийнесиндей,
Қос өркешли Эльбрус дирилдеген.

Тау бөктери бетеге,
Кеуилиңе ким жетеди?
Жаслық дәуран, беу ширкин,
Өтип ғана кетеди-ау.

Қәйтп сүрсең дәуранды, сөйтп өтер,
Қәдириңе мен жетпей, кимлер жетер?
Сиз бенен сәубет қурмай жүрер болсам,
Көш артында бир тайлақ босқа кетер.
Абзал ағам, Ийшанбай,
Қарақалпақтың баласы.
Мың жигитти жыйсам да-ай,
Сиздей болмас шамасы.

¹Еркін Сәмендер — Хорезм шайыры (И.Ю.).

²Алма-Аталы профессор Ийшанбай Қарақуловқа жазылған бул хәзил өлен хаслында қазақша жазылған (И.Ю.).

Қыпшақлардың қызлары зийрек келер,
Ийне тиксе, нағысы ийрек келер.
Қаратабан Қарақул атамыздың
Баласындай азамат сийрек келер.

Ұа, Ийшеке, Ийшеке,
Алыстағы, бауырым.
Мақтанады сиз бенен
Әмиўдеги аўылың.

Жас минезиң кеўилди көтереди,
Сизге бес қыз тийгенде нетер еди?
Ийшекендей жигитлер келмегенде,
Дүнья ширкин кеўилсиз өтер еди.

Ұа, Ийшеке, Ийшеке,
Жигитлердиң султаны.
Узақ болғай, илайым
Өмириңниң урқаны.

Беў, сулыў қыз, биз бенен хабарласкыл,
Дәўран өтсе, шолпыңды тағалмассаң.
Бал бармақлы қолыңнан қуй қымызды,
Ийшанбайдай жигитти таба алмассаң.

Ой, Ийшеке, Ийшеке,
Қылшылдаған боз бала.
Қызлар кетип барады,
Айда атты тез ғана.

БИЗ ДҮНЬЯДАН, ДҮНЬЯ БИЗДЕН

Базда тайып қара музға,
Базда дәрья ағар дизден.
Ғәрезлик бар арамызда,
Биз — дүньядан, дүнья — бизден.

Биреу қурып-дүзип атар,
Биреу оны бузып атар,
Бир имарат питпей жатар,
Адамзат жаралған гезден.

Сырқияның сулыу көрки,
Пери ийелеп жатқан мүлки,
Ишнен қашқан қызыл түлки,
Ийтлер кууып барар изден...

Дүнья айтар: Құдиретим бар,
Маған бәс байласар ким бар?
Адам емес, мен хұкимдар,
Тәртибим бар өзим дүзген.

Адам айтар: Менсиз – несең?
Өли дүньяның мәзи сен.
Мен саған мәни бермесем,
Алтын қымбат болмас жезден.

Болған сайын болсам дерсең,
Жыйған сайын жыйсам дерсең,
Ақырсында опық жерсең,
Көкирегің қайтар дизден.

Периштемен дегенлерин,
Көрдим харам жегенлерин,
Менсиз жүрмес хәмеллерин,
Не пайда бар жалған сөзден?

«Жемеймен» дегенлер бийкар,
Дүнья хәммеге де дәркар,
Нәпси деген бәршеде бар,
Ким бар биротала безген?

Жүрсең дурыслық шегинде,
Барман хадал еңбегинде,

Көз жууыртсаң сен тегинге,
Қәнәәтиң кашар көзден...

БИР ХӘМЕЛДАР ЖИГИТКЕ

Көзиңде нур, жүзиңде қан қалмаған,
Мәжбүрлейсең қатты сөзге бармаға.
Тар геўдеде бул не деген көкирек,
Бундай көкирек жарасады арбаға.

Ғәрезин жоқ адам келген ўағында,
Суп-сур жүзин және сусайып кетер.
Өзиңнен күшлини көрген ўақтыңда,
Жампаңлап, аяғың қыйсайып кетер.

Көкирегинди басып сәл-пәл оданда,
Ызғарланып, бола берме ызалы.
Ең болмаса, сөзиң жоқ па адамға,
Сорап шеккен сигареттей мазалы.

Жаман сөз ол пытыра қорғасындай,
Қуйы пәслик етпе, менменлик қылма.
Тилиңе сақ бол — қаланың ғарғасындай,
Аўылдың ийтиндей әўпилдек болма ...

Октябрь, 1994-жыл.

ЖУБАТЫҰ

*(«Қулағым еситпейди, көзим гиреў тартты» деп налыған
бир яшуллыға)*

«Еситпейди» деп налыма қулаққа,
Онда турған хеш гәп жоқ арсынғандай.
Бул күнде сондай сөзлер айтылмақта,
Еситкиш қулақлар да сарсылғандай.

«Көзлерім гиреу тартты» деп өкинбе,
Онда гәп жоқ, қысынып, бекингендей,
Бул топалаң дүньяда усы күнде,
Қызық жоқ, көрмедім деп өкингендей.

1990-жыл.

ТУСАҰЛЫ КИЙИК

(Мүсинши Қ. Жолдасбекке)

Қара пышақ қара тасқа,
Жанып-жанып қайралады.
Бул шийбууын аяқларым,
Неге шандып байланады?

Я болмаса бул аяқлар,
Желден жүйрик емеспеди?
«Мийрим» деген сөз қаяқта?
Бар болса «қой» демеспеди.

Желдей жүйрик төрт аяғың,
Еки аяқлы жауызларға,
Қалай ғана услаттынлар,
Көзи қыйып бауызлауға.

Мийрим жоқ-ау ырасында,
Бул инсанның баласында.
Маңырап жүр ылақгеном,
Қай путаның арасында?...

Июль, 1991-жыл.

* * *

Және келдим сениң қәбириң басына,
Келгенимди билмесең де, билсең де.
Өзиң барда жетиу ушын қасына,
Мен асығар едим қайда жүрсем де.

Өлле қандай көріп басқа бағларды
Кеуіл қусым ушса сайран етиўге,
Дәрхал-ақ сағынып арзыўлы ярды,
Талуас етер едим саған жетиўге.

«Шайыр, усайды ғой сенде йош барға!»
Деп күлген жүзиңе мен едим хәўес.
Сол өзиң сыйпаған қара шашларға
Қыраў түсти, бірақ гәп онда емес.

Гәп сонда: сен бизди таслап кеткели,
Адамлар өзгерген, заман өзгерген.
Дарғасы бийрәхим әжел өткели,
Арғы жүзге кетти талай көз көрген.

Адамлар өзгерди, заман өзгерди,
Мен қалай өзгермей қалайын сонда?!
Ойламаған ислерди де көз көрди,
Тәғдир бурды атымды өзге бир жолға.

Бундайда көбейер пәнди-үгитлер,
Ақылға көп ерген адасар екен.
Өмирлик жолдасы өлген жигитлер,
Қызлы үйге қарап жыласар екен.

Гүзги кеш. Ызгырық. Түспекте геўгим.
Шаршадым, сандалып жалғыз жүристен.
Бир кеште айнасын қақсам биреўдиң,
Күлки хәм музыка еситилди иштен...

«Жаңарар» деп еди сүйги-мухаббат,
Жаңармаса керек ол бир түйирде.
Босатып жиберген ийеси жоқ ат,
Басы батпас екен бөтен үйирге.

Көплердин күстаны қылғаны аздай,
Бәлким, сен де бизге тағне етерсең?
Тобынан айрылған торала ғаздай,
Сонда неге өзин таслап кетесең?

Базда мен сыймайман бул кең әлемге,
Сыртлай қарағанға жоқтай әрманым.
Не деп турғанымды еситесең бе?
Мен сени, мен сени... сағындым, жаным.

Тек сен қас-қабактан аңлар едің де,
Кешир, гүбирленип дәртимди айттым.
«Суўықта жалаңбас турма» дедің бе?
«Қайт үйге» дейсең бе? — Ал, онда қайттым.

1-ноябрь, 1990-жыл.

ЖАЛҒЫЗЛЫҚ

Ҳайранман, не жаздық саған оныңдай,
Неңди алдық сениң, неңди алғыздық?
Неге бизди сонша қас душпаныңдай,
Бунша қуўдалайсаң, заңғар жалғызлық.

Сонша шадлы мәжилислерге кирсем де,
Өзимди қоймайсаң ҳасла өзиме.
Қайғысыз адамдай шағлап күлсем де,
«Сен жалғызсаң» деп түртесең көзиме.

«Сен жалғызсаң, қанша шағлаған менен,
Жүзиндеги күлки — мәзи бир маска.
Аш толқын ырқында сен минген кеме,
Түпсиз қурдым ҳәзир кемеңнің асты.

Сениң көкирегінде исеним де жоқ,
Рәхәт өз отаўын жыйнаған енди.

Аяқ-қолларыңда кисениң де жоқ,
Бирақ меннен жақын сырлас жоқ сенде».

Деп маған күлесен суўық түс пенен,
Ғаррыға қосылған жас қыздай болып.
Түнлерде көндирип мени күш пенен,
Қойнымда жатасаң муп-муздай болып.

Сеннен жасырынып қашсам аңлып, —
Ийисшил ийттей излеп таўып аласаң.
Тоғайда адасқан жолаўшы яңлы,
Әўере-сарсаңға бизди саласаң.

Түсимде хәўлирип қашамаң тағы,
Алдымда көмески жин шырақ жанар.
Сол үмит үйиниң айнасындағы
Жақтыны көрип сәл кеўлим жубанар...

Август, 1983-жыл.

СОҢҒЫ ХАТ

Жансыз сулыў жатар қанға боялып,
Адамлар жуўырысып келер даладан.
Сыбырлап атқандай шала оянып:
«Тиймең ол кисиге, ол жақсы адам».

Үнсиз қалды хатты оқып көргенлер:
«Егер бир ис болса усыннан маған,
Күйеўиме айып тағып жүрмеңдер.
Тиймең ол кисиге, ол жақсы адам».

Еркектің көз жасы тамып сарғайған,
Сол қағазды ашып оқысам, мұдам —
Бир муңлы сыбырлы еситилер маған:
«Тиймең ол кисиге, ол жақсы адам...».

Май, 1989-жыл.

Көплердің құстаны қылғаны аздай,
Бәлкім, сен де бизге тағне етерсең?
Тобынан айрылған торала ғаздай,
Сонда неге өзің таслап кетесең?

Базда мен сыймайман бул кең әлемге,
Сыртлай қарағанға жоқтай әрманым.
Не деп турғанымды еситесең бе?
Мен сени, мен сени... сағындым, жаным.

Тек сен қас-қабактан аңлар едиң де,
Кешир, гүбирленип дәртимди айттым.
«Суұықта жалаңбас турма» дедиң бе?
«Қайт үйге» дейсең бе? — Ал, онда қайттым.

1-ноябрь, 1990-жыл.

ЖАЛҒЫЗЛЫҚ

Ғайранман, не жаздық саған оныңдай,
Неңди алдық сениң, неңди алғыздық?
Неге бизди сонша қас душпаныңдай,
Бунша қуўдалайсаң, заңғар жалғызлық.

Сонша шадлы мәжилислерге кирсем де,
Өзимди қоймайсаң ҳасла өзиме.
Қайғысыз адамдай шағлап күлсем де,
«Сен жалғызсаң» деп түртесең көзиме.

«Сен жалғызсаң, қанша шағлаған менен,
Жүзиндеги күлки — мәзи бир маска.
Аш толқын ырқында сен минген кеме,
Түпсиз курдым ҳәзир кеменнің асты.

Сениң көкирегінде исеним де жоқ,
Рәхәт өз отаўын жыйнаған енди.

ГҮЛЛЕР АҢЛАМАС

Тобынан айырылған торала ғаздың,
Ғаңкылдысын айдын көллер аңламас.
Гүл ышқында күйген бүлбил наласын,
Бәхәрде ашылған гүллер аңламас.

Биреуге айралық, биреуге сайран,
Дүньяның исине қаларсаң җайран.
Суу излеп ылакса жаралы жәйран,
Өзи сууһсап атқан шөллер аңламас.

Қастың бардай сонша қыйнап жанымды,
Аяусыз шертерсең кеуил тарымды.
Мениң сен деп шеккен азаптарымды,
Қудаға мың шүкир, еллер аңламас.

Гүл мәусими өтер бәхәри-жазы,
Биймезгил урмағай қазан аязы.
Ашық Аяз сен деп питкен баязың
Бийдәрт жанлар, алшақ диллер аңламас.

ЕПКЕ КЕЛСЕ, АШЫҚ БОЛМАЙ ЖАСАҢЛАР...

Инсан бул бәледен корққан кашан да,
Тислегендей өкиништиң бармағын?
Епке келсе ашық болмай жасаң-дә,
Мен байғус сөйтип жасай алмадым.

Гүл жаслық бағына киргенде, маған,
Бир қасымкер бүлбил былай сайраған:
«Ышқы азабысыз өмир жоқ саған», —
Дегенде, сол қусты услай алмадым.

Үш кумар көз бизди тутқынға алды,
Екеуи жумылды, биреуи қалды,
Ол хәм бизди тутып қәпеске салды,
Қанша талпынсам да босай алмадым.

Ҳижран пияласы липледи шерге,
Дәуран өткенлигин билдим сол жерде.
Сәнаүбер — гүлге ашық, гүл — сәнеүберге,
Ал, мен хеш бирине усай алмадым.

Адамлар бар қарны тойса көклеген,
Ашықлық алдында дизе бүкпеген,
Өмиринде ышқы азабын шекпеген,
Ал, мен сол азапсыз жасай алмадым.

Апрель, 1991-жыл.

ЫРЫМ

Бир шөпти аўзыма тислетип қойып,
Сен жағама сәдеп тағып атырсаң.
Шашыңды ийискеймен мен тойып-тойып,
Демиң менен мени жағып атырсаң.

Сүйрик саўсақларың перде басқандай,
Ақ сабақлы ийне менен ойнайды.
Кеўлим—қазандағы сүтиң тасқандай,
Тартыншақ сезимлер менен қайнайды.

Әне, тисиң менен сабакты қыйдың,
Көкирегиме тақап гүлдей жүзинди.
Қыялымда сени аймалап сүйдим,
Хәм пүткіл умыттым сонда өзимди.

Бүйтип сениң тағарыңды билгенде,
Үзилмес пе еди барлық сәдебим.

«Жаным, мен ашыкпан саған» дегенди,
Айтқызбас аўзыма тислеткен шөбиң...

Апрель, 1991-жыл, Ташкент.

УЛУҒБЕК ҚӘТИРЕСИНЕ

(Уллы алым Мырза Улугбектиң 600 жыллық мерекесине)

Сиз жұлдызлар менен сәўбет қурғансыз,
Әлем тилсимлерин окый алғансыз.
Гүмбези Даўуардан тағлимат көрген,
Тоғыз мураббийдиң бири болғансыз.

Илим қанатында ушқыр қыялың,
Тамашалап жұлдызлардың жамалын.
Дүньяға дәрс берип фалакияттан,
Көп алғыс алғансыз инсанияттан.

Жәхэнгирлик әйлеп бабаңыз Темир,
Жети ықлымға ол жүргизсе хәмир.
Сәйяраларға силтеп аҳли-инсанды,
Сиз жаўлап алғансыз илми-жаҳанды.

Таж хәм тахт хәўеси — мәңгилик талас,
Бунда уғул өз атасын аямас.
Хүкимдарлық сизге мийрас әйледі,
Ақыбет тағдир суйикаст әйледі.

Лекин, патшалықтың тахтынан да сиз,
Алымлықтың тахтын бәлент қойдыңыз.
Бул абадий тахтдур, қанша қылса қаст,
Пәдәркуш перзентлер тайдыра алмас.

Мәңги отырарсыз бул алтын тахтта,
Инсаният яд етер хәмме ўақытта.
«Даңклы бабамыз» деп мактанар мудам
Түркий зибан улус, гөззал Түркстан.

Самарқанд үстінде жанар жұлдызлар,
Аспаны-фалактен раҳметлер жауар.
Әуладларың сизден хәмийше ырза,
Руўхыңызға таъзим, Улуғбек мырза!

6-октябрь, 1994-жыл.

ДУЎА

Жаман көзден сақласын деп бәрхама,
Қосық пенен дуўа тақтым арқана.

Мустақыллық - көйлегинде доланып,
Жарқ етип шыққаныңда гүл-гүл жанып,

Таңырқатып талай қара көзлерди,
Еситерсең көп марапат сөзлерди.

Арасында базы бир қызғаншақлар,
Иши қара хәм хәсетгөй алшақлар,—

Сени күнлер хәм де меннен қызғанар,
Сыртыңнан өсек сөз өрмегин шалар.
«Әстапырла, қайдан келген гөззал?» деп,
Иши күйип көзи қатты көзмәмбет,

Шыққыр көзин оқлап «япырмай» менен,
Атар туў сыртыңнан ол оқжай менен.

Сонда бул дуўаның күшин сезерсең,
«Бир жаўыздың оғын қайтарды-аў» дерсең.

Атқан оғы тийгендей таў тасына,
Қайтып барып, қадалар өз басына.

Хәм ол наймыт, хүрей қалмай түринде,
Көзи парта шығар турған жеринде.

ҚУДАЙЫ ҚОНАҚТЫҢ ҚОСЫҒЫ

(Қ. Айназарға)

Жатырқама бизди, гүл жүзлі дилбар,
Еле хәм дәураның болғай илайым.
Мени дым шаршатты айланыш жоллар,
Үйинди аш, бир ақшам мийман болайын!

Жалғыз жолға шығыў қыйын өмирде,
Түрлі кемлик келер екен кеўилге,
Мен қайда барайын усы иңирде?
Қабыл ет, бир ақшам мийман болайын.

Бир есикке барсам, жас болып шықты,
Бир есикти қақсам, кеш болып шықты.
Атым отсыз, өзим аш болып шықтым,
Қапыңды аш, бир кеше мийман болайын.

Сыны кетпес дейди сырлы табақтың,
Қызларға бергисиз бадам қабақлым,
Саўабы көп болар жақсы қонақтың,
Аш деймен, бир ақшам мийман болайын.

Көзлерің көплерди күйдирген шығар,
Ләбиң сүйгенине сүйдирген шығар,
Талайлар ергенек тайдырған шығар,
Ал мен бир мийзамкеш мийман болайын.

Жат деген жерінде уйқлайын жатып,
Мойным қыйсық питкей билегің батып,
Уйқыласаң, көзіңнен сүйіп оятып,
Мудам хызметіңде турған болайын.

Отырсаң да сән-салтанат көшкінде,
Жаслық дәуран өтер екен бес күнде,
Бүйтип жалынбаған едим хеш кимге,

Үйінди аш, бир кеше мийман болайын,
Кәдди бойларыңа құрбан болайын!

* * *

Адам бар ишинен тырнақ айланбас,
Басқаның болғанын көріп атқан жоқ.
Жер өз көшеринен аўса қыйланбас,
Өзи хәм кетерин билип атқан жоқ.

Сумлық, ишкернелик жайлаған қаның,
Қызғаныш-хәсеттен қыйнар өз жанын,
Шүкир етерсең кеңлигине дүньяның,
Айтқанының бәри болып атқан жоқ.

Биреулерге ығбал келгенин көріп,
Ишинен қан жылар, сыртынан күлип,
Ийтлер үрген менен кәрұан иркилип,
Биймезгил бир жерге қонып атқан жоқ.

Қаны пәс, пейли тар, харамызада,
Тулға болып қалсам дейди дүньяға,
Тасларды қопарып, бассаң дәрьяға,
Дәрья қурып, таулар кемип атқан жоқ.

Декабрь, 1991-жыл.

АҚЫН КЕТИП БАРАДЫ...¹

*(Шайыр Жубан Молдағалиевты жерлеу
мәресимінде оқылған)*

Көремен ел көзінде жас турғанын,
Жақсылар кетерде өз қауымынан,
Усы бир дүнья деген бастырманың,
Бир бағаны сынғандай тәғдирдің дауылынан.

¹Бұл хасылында қазақша жазылған еди (И.Ю.).

Сол баған сынған жерден жамғыр өтiп,
Кеўилди қалжыратар, қан жылатар.
Тасқа түскен шөлмектей саңғыр етiп,
Ийилмеген басларды салбыратар.

Өзегин ақ кайындай жалын шарпып,
Торғайша шырлап, жаның жыр бийлеген,
Қайғысын адамзаттың өзине артып,
Ақын кетiп барады бул дүньядан.

Шайырдың келгенин журт билмес дейди.
Туўылғансаң Ақ Жайық етегинде.
Октың шыққан жериндей үнирейтип,
Кеўилди жараладың кетеринде.

Жасынан жақсы көрген жаным ағам,
Нөкiсте бирге өткiзген кеш есимде.
Енди болса, жүзинди жадыраған,
Көрмеймен-аў Алматы көшесинде...

10-октябрь, 1988-жыл, Алматы.

СОНЕТ

Базарға барсаң, адам өлмегендей,
Ким не менен бунда саўда етти екен?
Әўлийеге барсаң адам қалмағандай,
Дүньяға қанша адам келип-кетти екен?

Қай жерде ким алмаған есабын буның,
Лекин дем санаўлы, өлшеўли десер.
Пышық куўып таўсар найшаның жибин,
Қайтып келмес жолға кәрўаның көшер.

Бунда иләхият даналығы бар:
Өлмейтуғынлығын билсе адамлар,

Хәмме тири жүрсе жердин жүзинде.
Нешик кешер еди дүньяның ҳалы?
Бес күн өмир сүргеннин өзинде,
Астан-кестен етип атыр дүньяны . . .

ҚОЛТАҢБАЛАР

(автографлар)

(Сүүретши Қыдырбай Сайыповқа)

Рафаэли даламның
Сынығындай алтынның
Минезиң бар-аў, карағым.
Жалқаў йошы халқымның,
О дүньяда сүүретке.
Жан бересең деседи.
Тәңирим бирақ, әлбетте,
Гүнаңды сениң кешеди.
Өйткени, сен өзиңнің
Салған сүүретлериңе
Нур жуўыртып көзиңнен,
Жан бересең тириңде...

1971-жыл.

Зулфияга

Ояў жатқанымда түс көрип,
Узақ таңлар зарыққан ўақта,
Адамлардың ишинде жүрип,
Жалғызсырап жабыққан ўақта, —
Емиренип, елжиреп сонда,
Досларымды ядқа аламан,
Сизиң хүрметиңиз алдында
Мен диз шөгип, узақ қаламан.

1988-жыл.

ШАЙЫР ҲӘМ ЖҮРЕК

Жүрек:

Мен саған, шайыр, өкпели,
Сениң өзиң калайсаң?
Аямайсаң тек мени,
Басқаның бәрин аяйсаң.

Үстимнен бәрха күлесен,
Азаплаўды билесен.
Кисиниң атын мингендей,
Қамшылайсаң жүресен.

Сәл жерде тасып толасаң,
Қыйт етсе ашық боласаң.
Күйдирип ышқы отына,
Саў жанға жара саласаң.

Дүньяның барлық қайғысын,
Үстиме мениң артасаң.
Қосық жазып түн бойы,
Уйқыламай шылым тартасаң.

Бир тынбай ислеп тураман
Сен уйқылаған гезинде,
Бийрәхим шайыр, жоражан,
Инсап бар ма өзинде?!

Шайыр:

Дәртимди өйтип қозғама,
Жүреғим, саған ырзаман.
Мен де айтайын аз ғана,
Сен де тыңла бир заман.

Айтарың бар ма, қәнекей,
Қолымнан келсе аярем.

Саған хеш хазар бергизбей,
Шалқақлатып қоярем.

Мен саған емес, бәлки сен,
Маған тыным бермейсең.
Адамзаттың дәртинен,
Суұғармасам, шөллейсең.

Жаманлық көрсең демигип,
Жаксылық излеп терлейсең.
Қара суұға семирп,
Қайғысыз шағлап жүрмейсең.

Қайгырғаның ел иси,
Бийпәруа дәуран сүрмейсең.
Келсе илхам пернси,
Өлгениңди билмейсең.

Даұласпайық, кел қәне,
Айыплап биреу-биреуди.
Өзиңди қолға ал, қәне,
Орның сениң гиреули.

Алма, достым кеуілге,
Суұыспасын арамыз.
Бул бес күнлик өмирде
Не болсақ, бирге боламыз.

Даұласып енди хәлексең,
Көп пенен көрген той, жора,
Жүрекписең — жүрексең,
Қыңқылдынды қой, жора.

Бетинди қашан қайырдым?
Кисиге тағне етпе дым.
Сонда саған шайырдың,
Жүреги бол деппедим...

Ноябрь, 1994-жыл.

ҚАРЛЫҒАШ

Жаслай жанға жақын ең сулыў тилде,
Күйип-писип, сайрап турған, қарлығаш!
Не деп турғаныңды түсинбесем де,
Маған дәркар емес сен ушын дилмаш.

Инсанға үйирсек қуссаң әзелден,
Сулыў сүүретің бар қәлем сызғандай.
Қанатларың қайшы менен гүзелген,
Пәклигиңе периштелер қызғандай.

Не деген жағымлы нәзик хәм көркем,
Тил менен сайрайсаң кеткенше есиң.
Бейиш хаўазынан илхамланып сен,
Оқыйсаң «Лейлатул кәдир» сүресин.

Намруд фирғаўинның гүлханы жанып,
Аспаны-фалекти жалынлатқанда.
Пайғамбарды үлкен сақпанға салып,
Гүрлеп жанған от ишине атқанда, —

Сен суў тасып кирттай тумсығың менен,
Отқа суў сепкенсең шырылдап жүрип.
Пайғамбар елжиреп шын жүрегинен,
Саған дуўа қылған бул исти көрип.

«Хак нийетин менен атқарсаң қалыс,
Жаксылықтың үлкен-кишиси болмас».
Деген ибратлы сөз әзелий таныс,
Соннан қалса керек бизге, қарлығаш.

Сәўирдин самалы менен бәхәрде,
Әйнегимнен кирип келер едиң сен.
Тамның ағашына, кәўипсиз жерге,
Жубайласып уя салар едиң сен.

Шымшық аңлайтуғын тарғыл пышық та,
Саган мәлел бермей көз жумар еди.
Сийрек көринесен сен сонғы ұақта,
Қашқаныңа қандай себеп бар еди?

Ауа, биз инсапсыз қаттыға кетип,
Аяұсыз уұладық жер, суұ, хаұаны.
Ана-тәбиятқа қыянет етип,
Енди тартпақтамыз онын заұалын...

Балалық шағымның өжиресине,
Сени алып кирген көклемги куяш.
Кел, ашық кеұлимнің пәнжиресине,
Тартынбай уя сал, сулыұ карлығаш.

Хут айы, 1995-жыл.

АВАРИЯ

Қызығы көп даланың да,
Көзим бир ис көрип кетти.
Тымпый жаптың алаңында,
Бир әлапат болып кетти.

Сайлаұ бала талұасланып,
Сәскеде мәккеге барып,
Жарты қанар «силос» алып,
Қамба бетке жүрип кетти.

Әбдижәмий аұыл беттен,
Алты кызды алып кеткен.
Таз арбакеш Қосымбеттен,
Мәгәр үлги көрип кетти.

Арба айдаган Қосымбет таз,
Бул шоферлер оннан да саз.

Мисли жуп гүлэнгир кораз,
Бир саўашқа кирип кетти.

— Мәккеликтен қайтқан Сайлаў!
Ық жағымнан айда жайлаў,
Машинаңды бур былайлаў,
Қызларға шаң урып кетти, —

Деди Әбдижәмий сонда.
Сайлаў қәйтип қалсын шаңда.
— Жол берип мен ақмақпан ба?
Деп рульди тартып кетти.

— Жигит болсаң, жақсы ойлан,
Мени емес, қызларды сыйлаң,
Дәркар емес правилаң,—
Деп Әбекең бурып кетти.

Сайлаў бала қарсы барды,
Жиберсин бе намыс-арды?
Көп үрпек бас жыңғылларды,
Машинасы қырып кетти.

Бар күш пенен газди басып,
Екеўи дәрьядай тасып,
Қошқардай гелле тасласып,
Бир-бирине урып кетти.

Қос машина еки батыр,
Бола қалды шатыр-шатыр,
Мурны уўылған радиатор,
Пәрик ишке кирип кетти.

Кетти бир-бирин қылжыйтып,
Пискен гелледей тыржыйтып,
Машиналар тисин ыржыйтып,
Бирин-бири сүрип кетти.

Арашалар қандай қудай,
Бир-биринен зор шығады-ай,
Гүйин қызғанған бұғадай,
Бир-бирине минип кетти.

Сен Көбикли, мен Қараман,
Хәр ким жеңиске талабан,
Арашаға керек Қоблан,
Деп әтшөклер күлип кетти.

— Әбдижәмий қылдың обал,
Шофер болмай, әдира қал.
Аўдарылған алты гөззал,
Үстин қағып турып кетти.

Еки батыр күшти жәмлеп,
Айғырдайын кетти хәңлеп,
Машынның аўзы кемсеңлеп,
Езиўлерин жырып кетти.

— Өзинде — деп — «гүллән айып»,
Әбдижәмий кетти тайып.
Сайлаўдың аўзы кыйсайып,
Қула дүзде қалып кетти.

Көк өжетлик бермес қайыр,
Сөйтсең жүдә совхоз байыр.
Бул хәдийсти көрген шайыр,
Сатираға салып кетти...

25-сентябрь, 1959-жыл.

Ескерту: Бир гезде Өмирбек лаққы хаккында пьеса жазыўға туўра келди. Ол ўақытта атақлы күлки сөз шебери Палўанияз аға — Ағаш куйрық Тахтакөпирдеги Ленин совхозында директор еди. Терим күнлери оның қасында ўәкил болып, бир хәпте жүрдим. Бир күни Жәнемет аўылы тусында мәкке орағын көриўге баратырсақ, кула дүзде бузылып, түтеп атырған машинаға дус келдик. Палўанияз аға бул қосықты көширтип алды да, бирақ хәзирше баспаға шығартпаўды өгиниш қылды. Қосық бир газетада шала-шарпы шыққаны есимде. Лекин китапта шыққан жоқ. *И. Ю.*

АЛЫС МАЛАЙЗИЯ КЕШЕЛЕРИНДЕ

1

Алыс Малайзия кешелерінде,
Қус жолынан төгилгендей жұлдызлар.
Кубланың бул ғәнийметли жерінде,
Сени ойлай-ойлай болдым бийқарар.

Пальма желпип турған пайызлы көше,
Бул жерлер көрмеген қарлы қысларды.
Тәңирим «жерге жәннет кураман» десе,
Бәлким, таңлар еди бул жағысларды.

Жок, ол мүтәж емес бейишке хаслан,
Не жаратса «адамларға болсын» дер.
«Қызғанысып ийттей ырылдаспастан,
Хәр ким өз елинде дәуран сүрсин» дер.

Лекин, қам сүт емген беңде бул адам,
Қулақ асар шайтан ұасұасасына.
Дурыслық излеп өзи бузған дүньядан,
Түрли пикир уялайды басына.

2

Алыс Малайзия кешелерінде
Қус жолынан төгилгендей жұлдызлар.
Куала-Лумпурдың көшелерінде,
Өзге бир өмирдің дәрьясы ағар.

Бул бийтаныс дәрья бизде акпаған,
Енип те көрмеген түслеримизге.
Бул «үшинши дүнья» раўаж таппаған,
«Артта қалған ел» деп оқытылған бизге.

Бунда болғанында мениң қасымда,
Ким «артта қалғанын» көрер едиң сен.
Бирақ, хәзир қай дүкәнның аўзында
Нан гезекте турғаныңды билмеймен.

Негедур, пушайман етип бараман,
Умытқанман саат нешелерин де.
Өкиниш ағымында кетип бараман,
Куала-Лумпурдың көшелеринде.

3

Мухит аймалаған бул атаўларда,
Жемистин жүз әлўан түрлери өсер.
Абылайсаң селлер жаўып таўларға,
Хурма гүллеп атса, бананлар писер.

Хәзир қыстың айы бизиң есапта,
Ал, бунда көйлекшең ыссылап жүрер.
Келгендейсең тек гүл араламаққа,
Гүллер, гүллер, гүллер және де гүллер.

Бирақ, енди олар берилмес тегин,
Көрген бассыныўдың талай зыянын,
Халқы қанлы гүрес азабын шегип,
Бийғәрезлик алған Малайзияның.

4

Бизнесменлер менен хәр жолыққанда,
Еске түсер бизиң епислигимиз.
Неге сонша қысым қыламыз жанға?
Неге олақ халықпыз бүгинлиги биз?

Бир кәса кофениң үстинде олар,
Миллион доллар мәселесин шешеди,

Жумсалған бир пулы мың манат туўар,
Тасқа ексе, тамыр урып өседи.

Олар — дүнья базарының еркеси,
Олар алдамайды, алданбайды да.
Биздегидей гүжирейтпес еңсесин,
«Тонайман» деп гедейди де, байды да.

Мейли, тағне қылмаң, мырзалар бизге,
Илажы болар бул ялғаншы бес күнниң.
Бассынбаң, бизде де ҳәзирги күнде,
«Бизнесменлер» койын бақпас ҳеш кимниң.

Тилимизге бизнес белбеўин орап,
Айтысқанда болар ҳалымыз мәлим:
Биздей регламентсиз сулуў гәп курап,
Ислете алмайсыз сөз капиталын...

5

Спикер — парламент баслығы бунда,
Бизди қонақ етти дастурхан жайып.
Изли-изинен қосық жаңлады сонда,
Бийтаныс, жағымлы сазлар әжайып.

Ах, неткен хош ҳаўаз сахна бүлбили!
«Мырза, әпиў етиң, жаңағы бизге,
Қосық айтқан жанан қай бағдың гүли?
Не деген талантлы артист көп сизде!»

Мырзам күлди сонда маған сыбырлап:
«Сазенделер, қосықшылар бул жерде,
Ҳеш те артист емес, бәри депутат,
Парламенттиң агзалары бәри де.

Сиз қызыққан ханым, гүл жүзли жанан,
Экспорт министри» — деп көзин қысты.

Соннан кейин ол хәм турып орнынан,
Бир косық баслады, журт ҳаўаз қосты.

Ол қосықты еситпедим мен бирақ,
Бир гәлетий сезим ышқында жандым.
Қарсымда отырған гөззалға қарап,
«Экспорт министри ...» деп сыбырландым.

6

«Әссалам», «Инша алла» деген сөзлерден,
Бунда түсинбедим басқа хеш сөзди.
Солай да сахнадан түсти де бирден,
Бир дилбар ойынға шақырды бизди.

Билемен, бул мәзи қонаққа хұрмет,
Там-там күшке минди, зал кетти гүрлеп.
Таярлықсыз бала шыққандай тахтаға,
Кеттим жалаң аяқ шығып сахнаға.

Бирақ, сол бийтаныс ырғақлы сазлар,
Дилмашсыз-ақ баўыр басты жаныма.
Хәм қарап қояман урланып базда,
Қыздың қоңыраўлы аяқларына.

Тилден көре түсиникли бул аяқлар,
Күлимлеген көзлер, жүзлер тиллесер.
Кеўлимде Хорезм, Қарақалпақтан
Йошлы рақслардың самалы есер.

Көзлерде, жүзлерде тил болмаса да,
Кеўиллерде сырлы зибан бар екен.
Тиллер бирин-бири жатырқаса да,
Диллер дилмашсыз-ақ тил табар екен.

7

Сулыўлықта бир-биринен зияда,
Жасыл тоғайлары жайнар бул жердиң.

Өтип баратырып, джунғлияда —
Маймылдың адамға күлгенин көрдим.

Ол сондай күледі рәхәтке батып,
Бир қызық сахнаны тамашалағандай.
Ол күледі ишек-силеси қатып,
Биреу киндигинен қытықлағандай.

Сонша неге күледі ол антурған,
Бизиң қай жеримиз оған тамаша?
Бәлким, бул ғорилла — ақыллы хайуан,
Пәмлеп күлип тур ма екен ямаса:

Уятсызлық хәуиж алған бул дүнья,
Рок-концерт сахнасына айланып.
Адамлардың қайта бастан маймылға,
Усап киятырғанына қууанып ...

8

Алыс Малайзия кешелерінде,
Қус жолынан төгілгендей жулдызлар.
Бул миймандос мусылманның елинде,
Киймешекли келин, қолаң шаш қызлар.

Доланар күлимлеп қара көзлери,
«Саламат датаң!» дер кирип жаныңа.
Тили бөтен, бірақ усар өзлери,
Мениң кегейлили балдызларыма.

Бул жерде де қызлар динине берик,
Әдеп-икрамлары хәз берер маған.
Бунда хәр сулыұдың жамалын көрип,
Сени сағынаман, шөллеймен саған...

Гүл нағыслы узын көйлек кийгени,
Журтты сүйсиндирип, тартар қыялын.

Хош қылықлы, бир-биринен ийбелі,
Ай-хай, сәнемлери Малайзияның!

9

Қандай дарақлар көп дейсең булманда,
Қызыл, жасыл жапырақ кийген липасы.
Басқа ағашлар жайнап-жаснап турғанда,
Мудам жылап турар каучук ағашы.

Ол турар қууарып, реңки қашып,
Тилким-тилким болған оның денеси.
Хәр пышақ тийгенде зәхәрдей ашып,
Бәлким, азап шегер ауытқып еси.

Адам аямай бул азап ағашын,
Өткір тыйық пенен жара салады.
Сол жарадан аққан ашшы көз жасын,
Қабак тостағанға жыйып алады.

Каучук «сауып» алар малай дийқаны.
Не илаж? Кәсиби. Аңсат па оған?
Хәзир ағаш түүе, адамның қаны,
Каучук «көз жасынан» әдеуір арзан.

10

Алыс Малайзия кешелерінде,
Қус жолынан төгилгендей жұлдызлар.
Сулуы сезимлер бар кеуіл төрімде,
«Солар сөнбегей» деп, жүрегім сызлар.

Хәмме Хауа ене, Адам атадан —
Неге жатырқаймыз бир-биримизди?
Түстик пе я басқа планетадан,
Жат топырақтан жаратқан ба я бизди?

Ҳинд океаны жуўйып турған тазартып,
Мынаў Малакканың алтын жағысы.
«Мың бир түн»де айтқан ертектен артық,
«Жер жәннети» деген әрам бағы усы.

Егер еллер-елди, адамды-адам,
Жатырқамай татыў өмир сүргенде.
Бул рәхәт есиги ашылып мудам,
Әдилсизлик көрмес еди бир бенде.

Бирақ, хәзир ол жоқ, ол мәзи әрман,
Хәр үй есигине тәмбилер басқан.
Мүмкин, мен бос қыял кулы шығарман,
Журтлар ийгиликтен ўаз кешкен қашшан?

Хәш те олай емес. Көплер өзіндей,
Ийгилик, татыўлық тилер хәммеге.
Барлық жерде адамыйзат бизіндей,
Қуштар азат, татыў өмир сүрмеге.

Шадлық — сизге, қайғым — өзиме қалсын,
Әрманға шөллермен өмирим барында.
Инсан ашықлардай шағлап дем алсын,
Гөззал Ланкавийдің курортларында.

11

Бизлерге бийтаныс бул елдің халқын,
Шетинен «бай» деп мен айта алмайман,
Байы — бай, жарлысы — жарлы-ды, бәлким,
Бай еллер хәм қалый болмас ондайдан.

Бирақ та, бул елде урлық жоқ екен,
Машынға — гараж жоқ, шарбақ жоқ бағда.
Урлық ислеп қолға түсеғойсаң сен,
Өмириңше сарғаярсаң қамақта.

Ишиўшилик бунда дәстүрден қалған,
Шийше ашылмайды қонағыңа да.
Қыйсайып қарамас бунда хеш адам,
Виски, коньяк хәм арағыңа да.

Дүкән — қараўылсыз, есик — қулыпсыз,
Жолға қойып кеткен затыңа тиймес.
Билемен, сиз маған күлип турыпсыз,
Сыртты мақтағанды кеўлимиз сүймес.

Ауа, бул «ертекке» исенбес халық,
Инсап, ҳақлық ермек болған елдерде,
Нызамлар қағаздың жүзинде қалып,
Нызамсызлық хәуиж алған елдерде...

12

Алыс Малайзия кешелеринде,
Қус жолынан төгилгендей жұлдызлар.
Берекетли бул мусылман елинде,
Саждегахте хақтың инаяты бар.

Бардық зыяратқа бир күни танда,
Бул муқаддес жайдың даңқын еситип.
Шомылар кубланың куяш нурына,
Шах Жаханның ақ мәрўарид мешити.

Пальмалар ырғалып, хәмме жақ гүллеп,
Периштелер көктен жерге енгендей.
«Қуда бир, Мухаммед расули хак» деп,
Гүмбези гүңиренип хәуаз бергендей.

Кирдим жалаң аяқ, көпке илесип,
Хәм тилек тиледим Пәрўардиғардан:
«Я, Тәңирим, бендеңе бергейсең несип,
Мириўбетли болғай дүньяда инсан!

Шексиз кудиретиннен бина болған күн,
Хәр шыққанда төгилген қан көрмесин.
Төрт аяқлы хайуан көбейсин, лекин, —
Еки аяқлы хайуан өсип-өнбесин!

Тәңирим, бермесен де артық дүнья-мал,
Инсап хәм мийрим бер бенделерине,
Хәммениң кеўлине жақсылықлар сал,
Дүньяға — тынышлық, залымға — заўал,
Берекет бер Малайзия елине».

Куала-Лумпур, Декабрь, 1991-жыл.

ТӨК ТАҰЫНДАҒЫ ОЙЛАР

1

Түс атыңнан, кел Улмамбет қасыма,
Бир шығайық Төк тауының басына.
Сениң менен бир сәуірлеп қайтайын,
Келгенимде мен пайғамбар жасыма.
Айталмасаң сен де «жүдә жаспан» деп,
Қарайсаң ба қырау шалған шашыңа?
Бирақ «хәзир ақ шаш мода ерлерге»,
Деп хаяллар айтысар көп жерлерде...

2

Дослар болды. Еле де бар. Бирақ та,
Биразлары кетти келмес жыраққа...
Биразы хәмелдар болып өзіндей,
Көринер тек жыйналыста, қонақта.
Отырыспада апақ-шапақ боламыз,
Зор беремиз марапат хәм араққа.
Сол заңғар ғой Брежневтың тусында
Еркеклерди сүйистирген усындай...

3

Ал, сен, бала, сәл жасырақ болсаң да,
Бизиң менен сырласыўға барсаң-дә.
Мениң ушын өзгермейсең өмирде,
Кердериге ҳәким болып турсаң да.
Жүр, қәне, бир жыртылысып алайық,
Төк таўына гүз киятқан қарсаңда.
Сен бир гезде шайыр едиң «ўо» деген.
Өзгерислер болмай атыр не деген.

4

Бир биймаза назбийке ғой шайырлық,
Дурыс иследиң өз ўақтында айырлып.
«Өнерди үйрен де жийрен» дегендей,
Неке талақ десе, бердиң қайыллық.
Йош периси не буйырса ал маған,
Бас тартыўға менде жоқ ҳеш тайынлық.
Көмпис болып, көнип кеткен қусайман.
Жеп жүргеним жоқ бирақ та пушайман.

5

Ўа, шайырлық! Сенсиз сахра шөлдеймен,
Булағыңнан ишкен сайын шөллейман.
Хәр сапары түсип кетсе ушқының,
Тамызықтай жанып болмай сөнбеймен.
Йош периси келсе, жойтып есимди,
Жанды қайда қоярымды билмеймен.
Бирақ ҳәзир ким тийгизер ол қайырды,
Ғаррысынып жүрсе керек шайырды...

6

Еки заман енши алысқан бир ўақта,
Бир нәментай шайыр келип бул жаққа,

Астан-кестен қылып «қайта құрды» ол,
Көп кемелер шығып қалды құрғаққа.
Сонда сениң айтқан ушқыр сөзинди
Жұрт күлисер еске алып хәр ұақта:
«Дүньяның исине қаласаң қайыл,
Шайырлар — секретарь, секретарь — шайыр...»

7

Мэйли дағы... Не ис болса, Алладан,
Қарақалпаққа кимлер бийлик қылмаған!
Бүгинги заман басқа, заң басқа,
Хәр шайыр өз ойын ашық жырлаған.
Бираз жери жақпаса да заманның,
Усы жери унаңқырап тур маған.
Еркин сөйлеп, еркин жазыў дегенди,
Көрип-билип атырмыз ғой биз енди.

8

Ўа, Еркинлик! Жүрген жерин қут қандай!
Не бар сениң орыныңды тутқандай?
Суңқар қустың пәрўазы бар өзинде,
Таўға шығып, таза ҳаўа жутқандай.
Қайраўдағы ғаздай едиң байлаўлы.
Сэл талпынсаң, ийең қабақ шытқандай.
Партияны жырладық тек атам деп,
Туўған елди айтқызбады-аў Ўатан деп.

9

Хәр кисиниң болар Ўатан-анасы,
Өз Ўатанын сүйер адам баласы.
«— Ўатан қайда?», «— Ўатан, саған, билип қой:
Мойнақ пенен Муз теңиздин арасы.
Сол аралық бәри сениң Ўатаның»,
«— Ал мынаў-ше, қарақалпақ даласы?»

«— Оны мәзи «туўған жер» деп жырлайсаң,
Солай етсең, сен миллетшил болмайсаң».

10

О, туўған жер! Сен нелерди көрмедің.
Көп көргенсең күшлилердің ермегин.
«Искендердің шақы бар» деп, қудыққа,
Неге адамлар бақырғанын серледім.
Күшлилилерге қосығымды берсем де,
Сенлик Ұатан мухаббатын бермедім.
Сениң ышқың кеўилге нур қуйғандай,
Сүтилмегин сағындырған Зийўардай.

11

Жигитлер бар, «өз ұатаным» дегенде,
Көре алмас аўылынан басқаны.
Ұатан маған ат миңгизсе егер де,
«Ұатаным» деп оны тилге баспады.
Дәртке ушырап, қайғы-хәсирет шегерде,
Бул топыраққа тамып көзден жаслары.
Өкингенде, өгейсимей баласын,
Сыйпар бастан усы Ұатан-анасы.

12

Өзлигиңди билмей турып, өзгени
Билдим деў, — қамлығыңның белгиси.
Өзлигиңди мисе тутпай безгениң,
Билсең, келте пәмлигиңнің белгиси.
Даналарды тыңлай-тыңлай сезгеним:
Инабатың — беглигиңнің белгиси.
«Сен хеш кимнен кем емессең, бирадар,
Хеш ким сеннен артық емес сира-дә».

13

Өз үйиниң тууырлығын жел түрип,
 Еркин өскен инсан налыш қылар ма?!
 Ана топырақ, тууып-өскен ел турып,
 Ғайры журтта ол аңсамай турар ма?!
 Қара талдың саясында желпинип,
 Сәўбетлесип, шай ишкендей болар ма?!
 — Ең жақсы жер бар десе бул дүньяда,
 Ол — бизиң ел, хәммесинен зияда.

14

Анам мени шешип алып бесиктен,
 Қара үйден шыққанында хәўлетип.
 Туңғыш рет қуяш нурын көргенмен.
 Ұатан сенсең өмирим хәм дәўлетим.
 Сен қайғырсаң, қайысады қабырғам,
 Қууанаман, келсе аз-кем әўметиң.
 Жансам, сениң дәртиң менен жанаман,
 Босағанды бәрха тауап қыламан.

15

Тууыласаң десе маған жүз рет,
 Тек те усы жерде тууылар едим.
 Жалаң аяқ май топырақты шаңғытып,
 Барлық соқпағыңнан жууырар едим.
 Бурқып аққан ылай сууын Әмиўдин,
 Жүзлериме сүртип, жууынар едим.
 Бунда терең тамыр урған терекпен,
 Ұатан — маған, мен — Ұатанға керекпен.

16

Өз сууының бойын сүймес қай терек,
 Сен тауымсаң мениң арқа сүйеген.
 «Жәйхун жағасында өскен байтерек»
 Деп басланған гимниңди сүйемен.

О, суверен Республикам, Ұтаным,
Сени сүйиў хуқықына ийемен.
Мустақиллик — бийгәрезлик самалы,
Жүзлериңди желпип турғай мудамы.

17

Ой, заман-ай, кеттиң-аў бирден өзгерип,
Кеше еситкенди бүгин көз көрип.
Шешенликтің семинарын өткіздик,
«Қайта қурыў» емес, болды езбелик.
Гөнелерин буздық, жаңасын құрмай,
Бираз Ұақыт ис орнына сөз келип.
Үлкен үй шаңырағы күйрелип қалды,
Баллар басқа шығып, үйленип алды...

18

Қан шашырап Қарабақлар ашылды,
Мафиялар жаўызлығын асырды.
«Беккем бирлик» бир заманда ыдырап,
Болып кетти дүнья улы-тасырлы.
Бийбастақлық, қымбатшылық, қытшылық,
Турмыстың бар берекетин қашырды.
Енди болса, биз көрмеген бурында,
Баратырмыз бир базардың жолында.

19

Көргенлердің айтыўынша, бул базар,
Онда болар «хәким базар», «қул базар».
«Хәким базар», — ис билермен, дәлдалшы,
Алыпсатар, саўдагерге пул базар.
«Қул базар» — бул жумыссыз хәм федейге,
Арзан мийнет, қымбат турмыс, пулға зар.
Бул базардың өз заңы бар қыямет,
Оған, хәтте, тиси батпас хүкимет...

20

«Келген едик бул жерге дем алмаға,
Сиясаттан аз-кем саўа болмаға».
«Жутар хаўамыз да сиясатланған,
Тиришилик жоқ оны жутпай турмаға».
«Дурыс айтасаң, бул сиясат хәммени,
Үңилдирип койыпты бир дәрьяға!
Үмит пенен тигилемиз оған көп,
«Алтын балық» шығар екен қашан деп»...

21

Тарийх түнеп жатқан Төктің қаласы,
Сол әйемги «Жипек жолдың» жағасы.
Арамейше жазыўларын оқыўға,
Еле илимниң келмей атыр шамасы...
Алтын гүздиң азанында хәз берген,
Айхай гүздиң, туўған жердиң хаўасы!
Жаслық дәўирим және маған қайтқандай.
Сен бул жерге хәкимсең-аў айтқандай.

22

Сен туўмадың хан туқым, я төреден,
Хүкиметти тиреп турған өреден.
Баласысаң қара табан дийқанның,
Шешең сени бөз жөргекке бөлеген.
Хәким деген үлкен хамал, әлбетте,
Хәким болып көрмесем де билемен.
Елеўретип ушар-ушар кусы бар,
Сол кешеги райкомның күши бар.

23

Жағдай жоқ бир-биреўге күлгендей,
Журттың билмегенин биреў билгендей.

Хәким болыў оңай емес тап хәзир,
Баяғыша шалкып дәўран сүргендей.
Журт жаўраған жетпесинлик көрпесин,
Басқа тартсаң, аяқ тоңып бүлгендей.
Шамалы ғой сениң дағы айырмаң,
Қәлем шайнап, бас қатырған шайырдан.

24

Өттең, бирақ жигитлер бар айырым.
Еске салар бир есерсок бай улын.
Бүгин хәким, ертең «хәр ким» дегендей,
Ел мәпине аз тийгизер қайырын.
Журт билмейди, деп хәзликке берилип,
Тартпай минип жүрмелиниң айылын,
Аттан аўнап түскени бар қайырға...
Тоба-тоба, абырайдан айырма!

25

Хәр бир адам өзінше зор файласуф,
Шерткен сазы жуп емес, тақ тарлыдай.
Өзим менен өзим турман сөйлесип,
Арқан есип отырған бир ғаррыдай.
Жанбас жилик қайнар қазан түбинде,
Қалқып жүрип қайнар екен шарбы май.
Өзин өзи мақуллаўдай мысалы,
Сөйлемшеклик — қартайыўдың нышаны.

26

Бунда өткен не дәўирлер, не күнлер,
Ата-баба дәрғайы бул әжайып.
Етекли ел, көз куўантқан егинлер,
Бағ хәм палыз, салы атызлар көк жайып,
Бир қапталда изейкешсиз кебирлер,
Бозлап жатар боз бийедей тыңайып.

Қойымшылық көринер жол таманда,
Әзлер баба рухы бар олманда.

27

Адамзаттың барлық ишип-жегени
Еңбеғи ғой дийқан деген кисиниң.
Бар бәлени табар шәхәр дегениң,
Арқаўы — илим, ериси — сумлық исиниң.
Аңлығаны алдастырып аўылды,
Арзан алып, қымбат сатыў, түсирим.
Найшалатыў ушын хәр түп пәлекти,
Дийқан байғус алты ай жаз хәлекти.

28

Дийқан халқы хак нийетли кисидур,
Тамған тери тиришиликке дәнекер.
Жер, суў, хаўа — алағада түсидур,
Таптан-қапқа түскенинше қәуєтер.
Шайырлық та хак бәзирген исидур,
Не жазсаң да бәри хакқа тәўекел.
Мәнили сөз базарына салғанда,
Қарыйдары болғай дейсең алғандай...

29

Мен аяйман қәлемкешлер қәўимин,
Жазған кітаплары жатыр басылмай.
Сөйлеп-сөйлеп шығарады хәўирин,
Жыйналысы қулдың тарабасындай.
Пегаслар жүр хәкке шуқып жаўырнын,
Ийесиз, министен қалған ғашырдай.
Хәзликке үйренген йош перилери,
Кетип атыр коммерсантларға ерип...

Ал, өзим-ше? Өзим дағы кәлемкеш.
 Сизлерден жоқ хасла мениң айырмам.
 Бирақ бүйтип сыр бермейик, дослар, хеш,
 Жаңа заман не күтеди шайырдан?
 Буны билер биреу ерте, биреу кеш:
 Баяғыдай «хүррийт-шәк»ке айырған
 Обкомың жоқ сиясатқа сүйреткен,
 Пахтакешке пахта егиуди үйреткен...

31

Соның ушын, жаза берин. Бирақ та,
 Халық дәртинен калтырасын қәлемиң.
 Заманында Әжинияз, Бердак та
 Дәме етпеген қәлем хақы төлемин.
 Китап болып шықпаған да хеш ұақта.
 Енди мына базар деген бәлениң
 Текшесинде китабыңды көре бер,
 Неше пуллық екениңди биле бер.

32

Халықтың яды — кумшаұйтлы ақ жағыс,
 Толқынсақлар жууып кетер изиңди.
 Бунда өтпес жалған даңқ хәм жақ жарыс,
 Жаңа әулад оқырмекен сөзиңди,
 Булақ басы болар ма, я тамтарыс,
 Бул дүньядан жумғаннан соң көзиңди:
 Буны алдан хеш ким айта алмаған,
 Қалыс хызмет — бизден, несип — Алладан.

33

Сөйтсе дағы, бендешилик деген бар,
 Базда турып қыял етсең ойланып,

Бизлер куўып салған әрманлы Арал,
Өз жағысын аңсап, келсе айланып.
«Теңиз, теңиз!» десип қуғанған баллар,
Мениң зийратымның қасына барып.
Ядға алса қосығымды төрт қатар,
Руўхым бир аўнап, шад болып жатар...

34

Өмир деген хошадағлы әрмандай,
Көрген қызық, сүрген дәўран жалғандай.
Ялғаншының Төк таўына бир түнеп,
Мәңгиликке сапар шеккен кәрўандай.
Опалы дос пенен өткен демлерин
Санаўсыздур асқабақ жеп турғандай.
Лекин ҳеш ким айтпас мәңги турман деп.
Не қыяллар кешпес ойдан, Улмамбет!

Август, 1992- сентябрь, 1993-жыллар.

**МАЗЛУМХАН ЕЛИНДЕ КӨРДИМ
БИР ЖӘНАН**

Мазлумхан елинде көрдим бир жәнән,
Қыял етсем, хұрден зияда келди.
Бир аш бүлбил сайрап кеўлимде мудам,
Қайта бастан тилим ғөяға келди.

Жүзлери мунауўар аспанда айдан,
Ай менен жулдыздан бизге не қайран?
Суп-сулыў ылағын ерткен бир жәйран,
Жаман көзден аўлақ уяға келди.

Көзлериме ысық, хожаның ели,
Жәйхун жағасында ырғалған гүли
Қыялым сол ярға кеўил бөлгели,
Атын талға байлап, пияда келди.

Кийгени ханатлас, зербалақ лазым,
Хәр мыйық тартқаны бизге лауазым.
Жаңадан жалғанып үзилген сазым,
Қайтадан хәуижли намаға келди.

Хәмиреде – Хансаят, Ғәрипте - Сәнем,
Мийрибанлық еткей бизге де ийем.
Ышқы дәптерине тебиретсем қәлем,
Гүлден кейин тилим сараға келди.

Жери жәннет мәкан, мийуалы бағы,
Хожа – сейитлердиң гөззал урпағы.
Бир гүлдиң ышқында жанларын жағып,
Ашық Аяз сизиң араға келди.

Сентябрь, 1993-жыл.

СЕН ТЕБЕРИК ДӘРГАЙЫСАҢ БИЛИМНИҢ

(Әжинияз атындағы пединституттың 60 жыллығына)

Кең дүньяға көзин ашқан елимниң,
Илхамысаң сен шайырлық тилимниң.
Қарақалпаққа қалың кітап оқытқан,
Сен теберик дәрғайысаң билимниң.

Озық ойдың ошағысаң билгенге,
Шамшырақ тас жанып турар иргенде.
Студентлик дәуранымды еслеймен,
Хәр сапары есигиңнен киргенде:

Сен муқаддес медиресем бауырман,
Әрман гүли гүлшаныңнан тауылған.
Қақтың сууын аңсап келген кийиктей,
Биз келгенбиз билим излеп ауылдан.

Келешекти үмит пенен болжаған,
Урыстан соңғы жыллар еди ол заман.
Отсыз жайда жазыўға қол жуўыспай,
Дәўетине қуйған сыяң тоңлаған.

Студентке жүрек жалғар ас қыйын,
Кенеп шалбар, бөз көйлегің - бас кийим.
Төсеғи жоқ сым кровать астында
Тик тур десең, тик турады носкийиң.

Руўхымызға билим нурын нәр қылып,
Кетпегенбиз, жоқшылықты ар қылып.
Бөлип жеген студентлик зағараң
Пай, не деген мазалы еди жарқылық.

Көп әўладты билими зор халық етип,
Атар таңда шыққан күндей жарқ етип;
Келип-кетти не бир дана устазлар,
Ақыл-ойын келешекке сарп етип!

Айтсаң ада болмас оның дәртлери,
Көздиң майын емген билим кәнтлери.
Қайдасызлар қырқ бесинши жыллардың
Шүтик шыра жаққан студентлери!

Илхам перим бунда бойжеткен ертеден,
Сенсең туңғыш мухаббатым - мәртебем,
Қайда енди хош қылықлы сол қызлар,
Зыр жуўыртып, ышқы отында өртеген?

Не жоқ дейсең еске алыўға ылайық,
Мейли, енди өткен гәпти қояйық.
Базар қатнасығы деген төбеден
Келешекке нәзер салып қарайық.

Билим менен ақыл өсер, ой өсер,
Өсер ўақта аўырады бойөсер...

Көп узамай озық ойлы адамзат
Компьютерлер тили менен сөйлесер.

Бул тилди тез үйренбесе жасларың,
Турмысымыз мандымайды, досларым,
Билим деген сырлы булақ сууындай,
Қанып ишкен койын бақпас басканың.

Қосықтың бул аяқланған жери екен,
Қутлы болсын алпыс жыллық мерекең.
Келешекте қанша вузлар болса да,
Алды менен сени сыйлар қарекен.

28-декабрь 1994-жыл.

МЕН ӨЗ ТӘҒДИРИМЕ ҚАЙЫЛ ҚАЛАМАН

Жазғы ақшамларда жатып шалқама,
Жұлдызларға қарап ойға таламан,
Өз өмиримди ойлағанда, бәрхама
Мен өз тәғдириме қайыл қаламан?!.

Бар оның бир жазыпатқан дәстаны,
Мениң омиримнен шеберлеп қурап.
Мен тууылар гезде оны баслады,
Қашан питкерерин билмеймен бирак.

Шадлықтан - арқауы, ғамнан - ериси,
Тоқып атырғандай хәр бир демимди.
Базда йош бергендей илхам периси,
Жазғанлары елжиретер кеуилди.

Базда руұхы түскен, жамғырлы күндей,
Бояуы бос шығар жазғанларының.
Базда бәхәрдеги ашылған гүлдей,
Қуяр зейиниңе ләззетли нурын.

Мен өз Тәғдириме хайран каламан?!,
Ол сондай мийрибан, соныңдай қатал.
Бирде жаз күнindeй күлип караған,
Бирде қар - боранлап, қапылтып атар.

«Аналы жетим — зор» деген уғымды
Бизге нәрестелей нәсип етти ол.
Аш хәм жалаңаяқ балалығымды,
Тикенли соқпақлардан айдап өтти ол.

Хәм шығарды жайпаўытсыз, өткелек,
Қыйын хәм қызықлы жаслық жолына.
«Машақатсыз, аңсат өмир күтпе» деп,
Бир хикметли қәлем берди қолыма.

Жақсы - жаман демей усы жолымнан,
Бизди алып кетер, тәғдир көреген.
Сол қәлемди түсирместен қолымнан,
Сүрине - қабына жүрип келемен.

Кеўил бұлбилимди мұдам аш етип,
Сайрата-сайрата естен тандырды.
Муҳаббаттың шарабына мәс етип,
Айралықтың отларына жандырды.

Базда шадлық булағынан иширип.
Дәўри-дәўранларды сүргизер бизге.
Базда мүсәпирлик халға түсирип,
Көрмес ислерди де көргизер бизге.

Руўхыятым айдап шөл - қиябанға,
Муңымды самалға шағындырады.
Мәккар муҳаббаттың тахты алдында
Тиз шөктирип, оған табындырады.

Базда туйық көшелерге киргизип,
Ҥәўлиртип, әўере - сарсаң етер ол.
Базда тик шыңыраўлы жарға миңгизип,
Бир ўақта қутқарып алып кетер ол...

Мен өз Тәғдириме кайыл қаламан?!,
Ол есиркер арзыў- үмитлеримди.
Оған тән беремен, тәўбе қыламан,
Арнап шүкираналық мәўритлеримди.

Әзел жазмышымда жазған жол менен
Ол мени шаршамай алып барады.
Билегимнен тутып мықлы қол менен,
Сәл шығынсам, қайтып жолға салады.

Биле - билсең, аңсат емес оған да,
Күн келгенде есап берер олдағы.
Тик турып баянат жасар ол сонда,
«Күнделик дәптерин» ашып қолдағы.

Тәғдирим! Мен саған сүйеймен арқа
Ҥәм сыйлайман бийик инабатыңды.
Тилиң мүки болмай Тәңдирим алдында,
Жақсы жасағайсаң баянатыңды.

Айтқайсаң сен сонда: -Пәрўардигарым!
Жазғаныңды хеш булжытпай бежердим.
Ялғаншының бендешилик базарын
Аралатып, бир бендеңди әкелдим.

Саўап ислер қылды, мириўбет тапты,
Билип-билмей қылған ғұнасы да көп.
Бирақ инсан деген уллы атақты
Беглиғин бузбастан алып өтти деп...

Ҥут (февраль) айы, 1995-жыл.

МЕН ҚОРЫҚПАЙМАН

Мен қорықпайман, сайлаң мейли сайламан,
Маған онша үлкен үмит байламан.
Микрорайон подвалларын құрғатып,
Аралға суу береді деп ойламан.

Бұрын да депутат болып көргенмен,
Сайланарда мен де ұәде бергенмен.
Наказларды бежерсем деп, айтысып,
Талай есиклерді сүзип жүргенмен.

Бир гезде депутат болыу мәр еді,
Жұмысы аз, дәмдебеси зор еді.
Көкирегінде значокты көриуден,
Жабық есиклер де ашылар еді.

Мен айтпайман, сайлаң деп я сайламан,
Ұәделер көп от жоқ жерге байлаған.
Усы киси ун жаудырып аспаннан,
Абат етип таслайды деп ойламан.

Қолында бар күшлилерден айырмам:
Мал айдамай, сөз айдаған шайырман.
Мен депутат болмасам да, халықтың
Жырын жырлап, хызметине тайынман.

Халық иси ушын мендағы бел бууаман;
Хұждан мүлкин қадаллыққа жууаман.
Мен де сиздей ел мәпи деп ентелеп,
Он толғатып, тоғыз ирет тууаман.

Қәнекей бар болса менде кәрамат,
Болар едим ел дәртине дәрамат.
Тоңғанларды демим менен жылытып,
Сырқатларға берер едим шәпәт.

Жыллы кийип, балалар тоқ өскенде,
Кемпир - шаллар қысынбай шай ишкенде,
Дүкәнларды арзан нанға толтырып,
Газ тартарем »Қум аұыл»ға, »Қос көл»ге.

Берер едим, болса менде кәрамат,
Саўдагерге инсап пенен қәнәт.
Базар қатнасыгы деген дәўирге
Барар жолда болар бундай әламат.

Пулы жоқ банклерден биз болдық ығыр
Журт айлық алалмай бығыр да бығыр.
Кирттай Нөкис толып кетти банклерге,
Халықта сөз бар: суўсыз жапқа қос шығыр...

Арба оңлы жүрмей, ат шаппай атыр,
Дүнья әспек болып, суў ақпай атыр.
Базар деген бәле менен, биз түүе,
Президентлер де тил таппай атыр.

Қыйыншылық барлық жерди гезбекте,
Бар емес тек қарақалпақта, өзбекте,
Даўыл турса хәмме қамыс теңселер,
Бар СНГ бир кемеде жүзбекте.

Соның ушын минезимиз шурт болып;
Түспейик өз мийимизге курт болып,
«Көп пенен көргениң уллы той» деген,
Жетисип кетермиз толы журт болып.

Мен қорқпайман сайланыўдан - сайлаўдан,
Кимнің аты озады деп айдаўдан,
Мен қорқаман көмешлерге күл тартып,
Қара бастың мәртебесин ойлаўдан.

Дүнья хәзир қас-қағымда өзгерген,
Мен қорқаман қурғақ ўәде сөзлерден,
Бизиң елдиң тыныш, татыў бирлигин,
Күнлеп иши күйген жаман көзлерден.

Және айтаман: басқалардан айырмам,
Өзиңизден йош алған бир шайырман,
Оты менен кирип сиздей халықтың,
Күли менен шығыўға мен тайынман.

Декабрь, 1994-жыл.

ЕРНАЗАР АЛАКӨЗДИҢ ЕСТЕЛИГИНЕ

Ғөруғлы бектей ер еди,
Қатарда қоса нар еди,
Толы журтқа дәркар еди.
Шейит өлди Ерназар бий.

Бердақ.

Кешир, ессиз бабам, келдим қасыңа,
Саған алып келген гүлим де жоқ бир,
Ақлықларың қорқа-қорқа, басыңа
Еплеп белги салған. Оған да шүкир!.

Кимди қорқытпаған сениң әрўағың?!
Теңиздиң ең соңғы жолбарысы да,
Қамыслықтан шығып оқ тийген шағы,
Түнеп өлген дейди сениң қасыңда.

Хәмме қорықты, сен қорықпадың хеш кимнен,
Ала көзиңе ким тикленип бақты?!
Кең даланы дүсирлеткен сестіңнен
Талай солқылдаған ханлардың тахты.

Сени қанлы кектиң қурбаны десер,
Жоқ, баслы мүддәхән ол емес еди...

Қорланған халықтың кеўлиндеги шер,
Жүрегінде жанған отты көседі.

Бул жанған от этирапына топланған.
Өзбек, қарақалпақ, түркмениў-қазақ,
Сабыр касалары толып шайпалған,
Мазлум халықлар еди көп шеккен азап.

Теңиз етегинде сыбайлас қонған,
Бул халықларда тек бир мақсет бар еди:
Бийғәрез ел болып, бир тәниў-бир жан,
Дарқан жасаў ушын умтылар еди.

Сен сонда қорланған халықты куўантып,
Мәртлик руўх берип ақыл-санаға,
Жүректеги жалыныңнан тутантып.
Азатлық ғұлханын жақтың далаға.

Ханның қоңыраўлы палўанын жыққан,
Палўан ғана емес, мәрт батыр едің,
Мәзи батыр емес, халықтан шыққан
Бийик сиясатшы хәм ақыл едің.

Сендей мәрт туўылар: Ерлик, Даналық-
Екеўиниң тил табысқан жеринен.
Рахмет, анамыз Қумар аналық,
Жолбарыстың жүрегине жериген!

Алмас қылыш сермеп, ашшы қыйқыўлап,
Ғөруғлыдай миндиң Ғыйрат белине.
Ханлар өрре турды жүреги суўлап.
Қастын тигип қарақалпақ елине.

Шайқастың хан қәхәринен тартынбай,
Хан ләшкери бирақ санақсыз еди.

Алма жеген алпыс бийдің антындай
Заман абыржы хәм тураксыз еди.

Арысланды алар түлки хийлеси,
Ханның сумлығына ким хәмел қылар?
Ол бәрхама сатқын менен тиллесип,
Душпанын өзине өзін алдырар.

Бул тарийхта ең бир сыналған тәсил,
Барлық ўақта мәртти нәмәртлер сатар,
Ағайинди азғырғанда Әзәзүл,
Бет алдыннан емес, арқаннан атар...

Кешир, әзиз бабам, турман қасында,
Өзимше тарийхый ойларға шөмип,
Өлмес руўхың гезер ел арасында,
Дененди бул жерге кетсе де көмип.

Хәзир сондай заман — сен әрман еткен,
Шалқып есер ғәрезсизлик самалы,
Сен хәм Аллаярлар жан пидә еткен
Бул дарқанлық хәм азатлық заманы.

Заман хәзир еркин мүнәсибетли,
Қәдириятлар қәдириин журт билип тур.
Ата-баба жолы терең хұрметли,
Гәп заманда емес, бизде болып тур...

Журтлар сиздей бабаларын яд етип,
Ас берип, хәкқына дуўа қылмақта,
Бизлер сениң руўхыңды шад етип,
Жарамадық жөнлеп еске алмаққа.

Өтмиш руўхын тойдырмасақ биз бүгин,
Ертеңги күн өз руўхымыз аш қалар,

Өзин сыйламаса, танып өзлигин,
Ол кисини қалай сыйлар басқалар?

Кеширимли болар үлкен әулийе,
Мейли, даңқлы баба, бузба уйқыңды.
Алтынға қашандур табылар ийе.
Жүзге сүртер топырағыңнан қыйқымды.

Халқың бар өзиндей мәртти туға алған,
Әпиу ет бийпәруа зүрияларыңды,
Узын көйлеңкесин көрип қуғанған,
Бизиндей болымсыз әуладларыңды...

1996-жыл.

ТУҰҒАН ЖЕР

Күндизи қуяшлы, түни жұлдызлы
Бир елдің ышқында кеулим бийқарар.
Өз көксинде бинияд еткен ол бизди,
Оған перзент болып, таптық итибар.

Жәхән глобусы турса айланып,
Жиберселер мени көзимди таңып,
Бармағым — ол жерди жаңылмай танып,
Минген атым оған жол тауып барар.

Топырағы тотия, суулары шербет,
Өмир бойы оған беремиз зийнет.
Жер ышқы, яр ышқы, нан, азат мийнет,
Жалықтырмас адам әуладың зинхар.

Саратаны — булау, салқыны — дәрман,
Өмиримше жалықпай жырлауға барман.
Бул елдің ығбалы-мендеги әрман,
Жамалына жұлдыз болғай интизар.

Журтлар ыссы дейди бул жердиң жазын,
(Жаз болғансоң, ыссы болмағы лазым).
Хәзир журтқа жағыў қыйын, шабазым,
Бейиш қурып берсе де бир мин табар...

Жамғыр аз деседи апрель, майда.
(Аз жаўса дым әжеп дийқанға пайда),
Қуяш бул үлкениң ышқына шайда,
Мен хәм қуяш нурларына қарийдар.

Жанға тийди десе, бул жердиң шаңы,
Жер болған соң болар шаңы-тозаңы .
Сол шаңғыт астында гөззал дүньяны
Дүзип атырған халық буннан хабардар.

Теңиз тартылса да, көллери қурып,
Суўлары қашса да, аңғарын бурып,
Кеўлимде бир уллы дәрья мәўжирип,
Оның шөллерине ағар да турар.

Оянған сахрадур оның жән-жағы,
Ортада ырғалған мийўалы бағы,
«Ұатан» деген уллы уғым соқпағы
Мениң ушын усы жерден басланар.

Мейли, бул жер болсын ыссы, я салқын,
Бунда жасар мени туўдырған халқым.
Өзиме қыймаған жанымды, бәлким –
Бул елге бер десе — мен оған таяр!

Сентябрь 1981-жыл хәм май 1996-жыл.

ЖАҢА ӘСИРГЕ

Лекин қорықпа! Инсанлардың кеулинде
Сөнген жоқ жақсылық пенен диянат.

Ф. Шиллер.

Сәлем, Жаңа әсир! Адасқан сәйяд¹
Бийтаныс есикти қорқып қаққандай,
Босағаң алдында бул инсаният
Гүдик, үмит пенен саған баққандай.

Мәңги жасамаққа аңсары аұып,
«Жаңа клеткалар» торлаған адам;
«Азон түнлиги» ниң жыртығын таұып,
Мың жыл алдындағын болжаған адам,-

Сениң кимлигинди болжай алмастан,
Босағаңда турып басы қатады.
Бир аұан кимседей ақылдан сасқан,
Қырқ мың қыял менен ойға батады.

Сен неткен әсирсең? Қылұаң бар қандай?
Көк жийегиң кәуип-қәтерлер думаны.
Абыржы муз бенен баратырғандай,
Руұхымызды кыйнар Гамлет туманы.

Ақыл, илим екеуи тил табысып,
Жәхән лал қалғандай сырларды ашар.
Бирақта пейиллер, мәплер дағысып,
Дүнья-берекетсиз бир үйге усар.

¹Сәйяд — аншы.

Адамзат бул үйде бир жасап турып,
Бири-бирин сүйип, жийренип атар.
Шайтан хәзир компьютерге отырып,
Адамлардан сумлык үйренип атар.

Жәхән базарында не сатпас хәзир?
Сатылады қанлы қырғын қуралы.
Бизнес ышқысында өртенген дәуир
Доллардың жолына дузақ қурады.

Бул дәуирдің иплас термини де көп:
«Мафия» хәм «коррупция», -және не?
«Наркотик», «маньяк», «спид» -бийәдеп,
Айта берсең, толып атыр еле де.

«Өзим болсам» деген әйемги иллет
Инсан кеўлин изей суўдай жайлаған.
Нәпси, ишкирнелик тикени гүллеп,
Балалардай қурал менен ойнаған.

Жатырқап ел-елди, адам-адамды,
Бажханаға толып жол дәрбентлери,
«Өтиў дәуири» деген қатал заманды
Биз өтип атырмыз бираздан бери.

Сен буған не дейсең, ўа, Жаңа әсир?
Келешекке не таярлап атырсаң?
Сендеғи мүриўбет, ақыл хәм тәсил
Қандай халўа? Қай таңлайға татырсаң?

Гөне әсирдің жақсы-жаман мийрасын
Сен, әлбетте, қабыл етип аларсаң.
Адамзаттың пейли бузық дүньясын
Дүзеймен деп көп хәрәкет қыларсаң.

Лекин, биз жасаған әсирге ерип,
Ұеш еликлей көрме буған өмирде:
Инсанды «ақ», «қызыл», «арий» ға бөлип,
Тәжирийбелер қойма халық тәғдиринае.

Көргенбиз, ойсызлық кеткенде асып,
Дәрьялар терис ағар, тенизлер кебер.
Биймәни жаўызлық урысларды ашып,
Адамзат өз-өзин қырыўға шебер.

Лекин инсаниятта бир зор Үмит бар,
Дүнья жақсылыққа таянып атыр.
Өз-өзин жаңадан танып халықлар,
Ғәрезсизлик ушын оянып атыр.

Жаўызлық, менменлик, жаманлық күши
Ұәзир ҳеш кимге де басларын иймес.
Лекин қайсы елде Халық деген киси
Тыныш хәм пәраўан жасаўды сүймес?

Кел сен, Жаңа әсир! Орнат әдалат,
Үмит Жайхунындай тасып толғайсаң.
Ақыл қурылтайын шақырып адамзат,
Тең-тайы жоқ алтын әсир болғайсаң.

Бизден ақыллы хәм бахытлы әўлад-
Келип жаңа әсирдиң гөззал баллары,
Қойнында табысып мийрим, мухаббат,
Тутассын дослықтың «Жипек жоллары».

Январь, 1999-жыл.

ТҮРК УЛУСЫНА

*(«Қырк қыз» дәстанына арналған халықаралық,
конференцияда оқылған қосық)*

Түрк улусы, қан қатысly кардашым,
Атыңды байлайын жүрек төрiме.
Сизлер ушын құрбан болсын бул басым.
Хош келипсиз, қарақалпақ елине.

Ата журты Түркстанға мүнәсип,
Дийдарымыз бир-биреўге жарасып,
Ғәрезсизлик шарапаты жол ашып,
Хош келипсиз, туўысқанлар елине.

Жәхәнге жайылған даңқы-саўлаты,
Тоны көк хәм Билке қаған зүряды.
Оғуз, қыпшақ, қырғыздың мәрт әўлады,
Хош келипсиз, қарақалпақ елине.

Қоркут ата қобызынан саз тыңлаң,
Жыраўлардан ески дәстан сөз тыңлаң,
Бул бир еден халықтың жүрегин аңлаң,
Келиң алтын мийрас дәстан елине.

Хорезмшахларға қала болған жер,
Беруний бабамыз бала болған жер,
Бердақ, Әжиниязға ана болған жер,
Хош келипсиз, сол даналар елине.

Наўайы ғәззелин, Фузулий сөзин,
Мақтымқулды оқып ашылған көзим.
Абай, Тоқтағулды сүйемен өзим,
Айтсам, келтиремен гүлин-гүлине.

Түрк ғардашым, даңқы кеткен дүньяға,
Беғлик инабатың журттан зыяда,

Юнус Хәмирең мөгзер бұлбилгөяға,
Хош келдиңиз, бұлбиллердиң елине.

Бизиң қызлар Гүлайымның урпағы,
Сұлыұлықта жұлдызлардың шолпаны.
Жигитлери ғошшақ елдиң султаны,
Хош келипсиз, миймандослар елине.

Қонақ-султан болсын, мен құл болайын,
Қатнасықтың алды болғай, илайым,
Жаны пида Ашық Аяз-Ибрайым,
Гөрүғлыдай миниң Ғыйрат белине,
Хош келипсиз, қарақалпақ елине,
«Қырк қыз» лардың ат ойнатқан жерине....

12-сентябрь 1997-жыл.

ПРЕЗИДЕНТ

Заман күшли зилзиладан¹ силкинип,
Турғунлық қорғаны иштен қыйрады.
Дауыл хұкиминде теңиз жулқынып,
Толқынларды тоғыз баллға айдады.

Қыйратпақшы болды соқтырып жарға,
Толқын қақшып ушан корабльлерди.
Тәуекел деп, келди штурвалларға²
Азатлықтың ер жүрекли ерлери.

¹Зилзила — жер силкиниў.

²Штурвал — кораблди басқарыў орны.

Сонда бириншилер катарында сиз
Тәуекел кәмарын белге буўғансыз.
Ата-баба әрўагына сыйынып,
Тәкаббир кудиретке қарсы барғансыз.

Империя — жети баслы әйдарха,
Дем шегип турса да айбынбай барып,
Теңсиз мәртлик иследиңиз сиз сонда.
Кәпестеги Хумай¹ кусты кутқарып.

Хумай — дәўлет қусы жазып қанатын,
Ушты, ел үстине саясын салды.
Сахыбқыран руўхы ат ойнатып,
Өзбек өз тәғдири қолына алды.

Үмит күтип уллы келешегинен,
Халық қуўанды, жаңлап шадлық намасы
Шығыс аспанының көк жийегинен.
Бас көтерди мустақиллік қуяшы...

Есимизде, парламент минберинен сиз
Айттыңыз: «Тоқтатың бизди мақтаўды.
«Қойың өз халыма мени» дедиңиз. —
«Маған халық тәғдири жүклеген таўды

Жеткермегим лазым мәнзилине мен.
Үрдис қылмаң бир-биреўди мақтаўды.
Сизлерден диз шөгип өтинемен мен,
Аўызбирлик, татыўлықты сақлаўды.»

¹Хумай (Хумо) — эпсанауий бахыт қусы. Ол кимге яки қайсы елге саясын салса, бахытлы болады деген рәуият бар. Өзбекистан хәм Қарақалпақстан Республикаларының герблерине оның сүўрети салынған. Қарақалпақлар оны Дәўлет қусы деп атасады.

Бул еди инсаний пазылет сөзи,
Халық кеўлинде тасты сизге муҳаббат.
Хәр зат өз атына ийедур өзи,
Максет — мақтаў емес, — ҳақлык эдалат.

Тәғдир тикенекли соқпақларынан
Жаслай жалаңаяқ айдап қар-музға,
Қандырып зәкаўат¹ булақларынан,
Тәңирим сизди берген ығбалымызға.

Сумлық жайлаган бул делбе дүньяда
Сиз тыңнан туўры жол салып келесиз.
Ел кәрўанын өткели жоқ дәрьядан
Аўдырмай өткерип алып келесиз.

Қыйынлықлар еле изде қалады,
Мийнет сүйгиш халық гүллентер Ұатанды.
Дүнья «бир көрсем» деп ашық болады,
Өзбекистан атлы жәннет мәканды.

Бизди тән алмақта еллер қайдағы,
Бүгин жаңа эсир босағасында.
Сиз көтерген Ғәрезсизлик байрағы
Желбирер БМШ астанасында.

Мықлы ийниңизде алып келесиз,
Халық тәғдири жүгин. Ел сизден ырза.
Уллы абырай қазанасыз еле сиз,
Қуда куўат берсин, Президент мырза!

¹Зәкәўат-ақыл-парасат.

Жана әулад сыйлап, алғайлар ядға,
Тәңирим бәрхә нурлы нәзерин салғай.
Сизден-бизден сол ертеңги әуладқа
Азат хәм де абат бир Ұатан қалғай.

Журтбасымызсыз халықтың тилегиндеги,
Узақ жас буйырсын өмириңизге.
Қарақалпақтың аппақ жүрегіндеги
Алғыс хәм сәлемин жоллайман сизге!

Февраль, 1999-жыл.

КИМ БАР, БИЗИҢ ЖАҚТЫҢ ХАЯЛЛАРЫНДАЙ...

Хаял гөззаллығы — илаҳий тилсим,
Бинияд болған ҳақтың инаятынан.
Инсан қәлбин мудам жақтыртып тұрсын,
Деп тәңирим бир сөнбес нур куйған оған.

Адам жаралғалы косықлар, сазлар
Оны тәриплеўден жалыққан емес.
Хәзирети Наўайы, Әжиниязлар
Қәлем тарта-тарта таўысқан емес.

Жәхәнгир шаҳлар да, отыралмай тахта,
Алдында диз шөгип, қазнасын шашқан.
Бул бир илаҳий нур жарқ еткен ўақта,
Хәтте, пайғамбарлар көзи қамасқан...

Шайдасындай бүлбил мухаббатының,
Хәр гүлдиң өз көрки, абзаллығы бар.
Хәр елде, хәр халықта хаял затының
Өзинше көрк-шырай, гөззаллығы бар.

Дәстанларда тәрийпи бар бәринин,
Ким жаздырар оның сырлы өрмегин?

Бирақ бизиң жақтың ҳаялларының
Сұлыўлығын мен ҳеш жерде көрмедим.

Бейиш хўрлери ме турған қарсыңда,
Ишпей-жемей дийдарына тоярсан.
Тумарис пе, Шасәнем бе, Баршын ба,
Ким екенин билмей хайран боларсан.

Олардың жадырап күлгенин көрсем,
Мен өзимди йошлы шайыр сеземен.
Қайғы-қапалықта жүргенин көрсем,
Мүсәпирлик шөллеринде ғеземен.

Дәртин гизнеп, жас келиндей төркинсип,
Қыпсаламай сыр тарийхын естеғи,
Ғәрезсизлик минберинен еркинсип,
Айтайық-та дебдиўлерди иштеғи:

«Хаял еркек пенен тең ҳуқықлы» деп,
Талай қышқырғанбыз, талай жазғанбыз.
Жетпис жыл мақтаўын жетирип сөйлеп,
Қыста тоң қопартып, қазыў қазғанбыз.

«Буныңдай еркинлик сизге қайда» деп,
Атызда сарғайтып саратанларда,
«Темир қатын көк корабль айдар» деп,
Мингизгенбиз муздай комбайнларға.

«Қызыл әйдарханың» түсип дәстине,
Мий шайылып, жүрек суўлағаншелли,
Самолёттен зәхәр шашты үстине,
Көкирек сүтиңизди уўлағаншелли.

Үйиңде қараўсыз қалып бесиғиң,
Сол уўланған «ақ алтын» ды тердиңиз.

Қыста сүйрік саўсақларың тесилип,
«План ушын» ғөрек жулып жүрдиңиз.

Түкирип суў ишкен дәрьяларына,
Қудайсыз адамзат хәддинен асты,
Төзбей адамлардың жаўызлығына,
Өз жағысын таслап теңизлер қашты.

Мине ақыбети: бул байғус топырақ,
Айықпас дәрәтлердиң болды уясы.
Дүнья бас шайқасар бизлерге қарап,
Неткен хұждансызлық анемиясы.

Мен айтпайман бул ғәлетий апатлар
«Бәри-бәдар кетти, калды – деп - кейин».
Базар жолындағы көп машақатлар
Бой жаздырмас еле биразға дейин.

Лекин жақсылыққа бет алды заман,
Үмитлимиз соңы жақсы болар деп.
Еркинлик хаўасын жутқан бул инсан
Бәрин еле орны - орнына қояр деп.

Берекет дарыған ырысқы-несийбе,
Гүлlep кеўиллерде шадлық, мухаббат,
Тербелип ығбалдың алтын бесиги,
Ошақ басы аман, ел болғай абат.

Тамшы жас қонбағай кирпичиңизге,
Биймезгил хеш үйде сөнбегей шырақ.
Бийбипатпа пийриң яр болғай сизге,
Әзиз анаханлар, байрам мүбәрәк!

Март, 1997-жыл.

АРАЛҒА

Тәңирим берди сени бул адамзатқа,
Ырыс қазаны болып қайнап тұрсын деп.
Бенделерим шағлап, жетип муратқа,
Бул алтын жағыста дәуран сүрсин деп.

Қәдирине жетпедик, әзизим Арал,
Гүрсинген қауазың тур қулағымда.
«Үмитиң-жолдасың» деген де сөз бар,
Толқырсаң заманың келген шағында...

1998-жыл.

САХРА БҮЛБИЛИНЕ

Заман дәртін дәстан етип тилинде,
Халқыңның ар-намыс, хұжданы болдың.
Аяқтағы қарақалпақ елинде
Шайырлық мүлкінің султаны болдың.

Сен сахра бүлбили едің сайраған,
Бағ таппаған жерде шеңгелге қонған.
Жапакеш ел ушын жан пидә қылған.
Дәртлі кеуиллердің дәрманы болдың.

Елим деп, журтым деп усы елаттан
Бир шайыр тууылса, — сени жаратқан.
Халықтың сөйлер тили болып киятқан,
Дилуарлықта алғыр тарланы болдың.

Хәр сөзинде даналығың таныттың,
Мәртлиги бар Алакөздей алыптың.
Кеули ақ, қалпағы қара халықтың
Қосыққа айланған әрманы болдың.

Уллы Науайыдан сауат ашқаның,
Даңқлы Физулыдан дүрлер шашқаның,

Устаз Мақтымқулдың изин басқаның,
Улығлардан үлги алғаны болдың.

Дуньяға даңқ жайған Өзбекистанда,
Мустақиллик шешек атқан бостанда,
Бабалар руўхы оянған таңда,
Ел ардақлап еске алғаны болдың.

Айтқан сөзлериңди алтынға қаппап,
Туўысқанлар айтар: «Әссалам, Бердақ!»
Мерекенди Президент қутлықлап,
Жаңа әўладлардың илхамы болдың.

Декабрь, 1998-жыл.

СҮМЕЛЕК ҚАЙНАТҚАН ЖЕҢГЕЙГЕ

Аман бол, сүмелек қайнатқан жеңге!
(Маған - жеңге болсаң, жаслар «шеше» дер).
Нәўбәхәр оянған айдын кешелер
Шүкирлик етерсең ғәниймет демге,
Аман бол, сүмелек қайнатқан жеңге!.

Сүмелек қайнатпас мәзи сән ушын,
Үйрет келинлерге буның мәнисин.
Ата-баба дәстүрлерин танысын,
Ким үйретер оны өзиңнен өзге?
Аман бол, сүмелек қайнатқан жеңге!.

Байрам сүмелеги дәстүрден қалмас,
Дәстүр сыйламай ел жөнлесе алмас.
Еркин базардағы шет елден келген
Шийринликлер оған теңлесе алмас.

Абийхаят суўын ишкен бул байрам,
Заманнан-заманға көшкен бул байрам.

«Хәр күнимиз Наўрыз болғай!» деп тилеп,
Пайғамбар нәзери түскен бул байрам.

Наўрыз-журттың шадлық-салтанаты бул,
Бүгин — ғәрезсизлик шарапаты бул.
Мийрим-шәпәәттиң инсан қәлбине
Иләхий нур қуйған кәраматы бул.

Халық шағлап мустақил Өзбекистанда,
Дүнья тыныш, еллер абадан болсын.
Шадлық сазы жаңлап хәр атқан танда,
Хәр шаңарақта толы дастурхан болсын.

Быйыл Жәйхун дәрья мәўжирип тасып,
Егинге кенелгей Ұатан жерлери.
Қуўанғай табысы тәрези басып,
Қарақалпақ хәм Хорезм еллери.

Шағлаң, бирадарлар, ортаңыз толсын,
Жетиспек ғәниймет бул шадлы күнге.
Наўрыз байрамыңыз мүбәрәк болсын,
Аман бол, сүмелек қайнатқан жеңге!.

ОРНЫҢ БӘРХӘ ТӨРДЕ БОЛДЫ, АҚСАҚАЛ

(Мәтеке ақсақал Жуманазаровтың естелигине)

Таллы жағыс тамғалының жеринде
Бул жақты жәхәнға келдиң ақсақал.
Ат көтерип қарақалпақтың елинде,
Бир киси ким болса, болдың, ақсақал.

Улы едиң қара табан дийқанның,
Аўыр мийнет нанын жеген адамның.
Алдыңа ат тартқан жаңа заманның
Аянбай хызметин қылдың ақсақал.

Халқың менен өстин қаның катысып,
Кегейлини қаздың қоста жатысып.
Бирге жарма ишип қасық атысып,
Тақан шайысқансаң елге, ақсақал.

Қатебин жазбаған нардай күшли един,
Ғарып-шаршан ат белинен түспедин.
Ел ушын ентелеп жумыс иследин,
Халқыңның кеулинен шықтың, ақсақал.

Ғақ кеуил, ел сүйген адам екениң,
Ақыл-зейини алық инсан екениң,
Йолдаш ата, Осман, Шараф экениң
Нурлы нәзерине түстин, ақсақал.

Туұры сөзден жалтармадың жасқанып,
Халқың менен астың турмыс асқарын.
Он сегиз жыл парламентти басқарып,
Заң-закон басында турдың, ақсақал.

Төбенди көргенде журтлар кууанды,
Шөллегенлер булағыңнан суу алды.
Ғазиллессең, қапа кеуил жубанды,
Отырыспаның гүли болдың ақсақал.

Жийреншедей жүйрик, шийрин тил болса,
Ата-баба дәстүр қылған жол болса,
Бул этирапта қанша улыс ел болса,
Бәри құрметинде болды, ақсақал.

Жоқары орынға халық сайлады,
Бирге мийнет етип, бирге тойлады.
Ташкент, Мәскеу бәри сизди сыйлады,
Орның бәрхә төрде болды, ақсақал.

Ғәрезсизлик орнап бүгин Ғатанда,
Уллы құрмет қылып уллы инсанға,

Халық сыйлаған қалый болмас қашан да,
Руұхың шад болғай мудам, ақсақал.

БУ ДҮНЬЯ

1

Адам уғлы, өз кеўлинди шад әйле,
Ашылсаң, ашыла берер бу дүнья.
Өткенлердің үәсиятын яд әйле,
Жыйнасаң шашыла берер бу дүнья.

Ғадал мийнет етип, тапса дүньяны,
Бийғәрезлик ғош жиғиттің әрманы.
Ғийле қылсаң, алдайман деп сен аны,
Сумлығын асыра берер бу дүнья.

Журттан артық жасайман деп егер сен,
Тәсил қылсаң, өзің азап шегерсең.
Тұлкинің изинен тазы жиберсең,
Туттырмай, қашыра берер бу дүнья.

Алтын деп жыйғаның темир тат болып,
Ақырында опық жерсең мат болып.
Сен қуўсаң, ол наймыт перизат болып,
Жүзлерин жасыра берер бу дүнья.

Бул дүньяның берген ашшы сабағын
Ғәр көргенде шүкирлик қыл, тоба қыл.
Ашық Аяз, ашық жүрсин қабағың,
Қапылсаң қапыла берер бу дүнья.

2

Бул дүнья «бес күнлик», «ялғаншы» демек
Бурынғылар айтқан сөзинде барды.

«Асығады бизден қалғанша» демек,
Бийопалық күлки жүзинде барды.

Тәңирим бул дүньяны жоқтан бар етти,
Бендем шалқысын деп, лалазар етти.
Лекин ғапыл бенде асқынлап кетти,
Көбинде инсап жоқ базында барды.

Дүнья деп, адамзат бир-бирин қырған,
Шайтан ғұлғуласы хақ жолдан урған.
Бул жерде жазық жоқ дүньяда турған,
Хәр бәле адамның өзінде барды.

Бул дүнья ялғаншы емес шынында,
«Нәпсинди тый» деп айтқан-ғой бурында.
Бир қысым топыраққа толған соңында,
Аш көзлик адамның көзінде барды.

Ашық Аяз, хақ жолынан жүрмесе,
Бул дүньяның ғөззаллығын көрмесе,
Бул сөзге ұақтында мәни бермесе,
Уллы пушайманлар изінде барды.

Декабрь, 1996-жыл.

ТАЛЛАР ЖАПЫРАҚ ТӨКТИ, УРЫҚЛАР ҚУҰРАП...

Таллар жапырақ төкти, урықлар қуұрап,
Тек те атқулақлар жаұдырасады.
Азан-ғазан ала қарғалар шуұлап,
Аспан қумайтланып, сыйқы қашады.

Қуұрақ қамыс ызыңлайды намаға,
Ертең — бир күн суұық түсийи мүмкин.
Көптен жылымаған мүсәпирханама
Сен жылыұ әкелген күн еди бул күн.

Оннан берли бәхәр бес ирет көклек,
Бес ирет кублаға қайтты тырналар.
Дүзде бес мәртебе жантаклар сөклек.
Нарт шыбықлар тал болдық деп ырғалар.

Муҳаббат хәм ошак бийғәрезлигин
Қорғауда сен мәртлик көрсете алдың.
Еркин қыз ўағынды сағынып бүгин,
Муңлы бир ноқатқа тигилип қалдың.

Қой, өйтип талдырма қарар көзинди,
Қайғы жараспайды, шабазым, саған.
Толған айдай дөңгеленген жүзинди
Өйтип төмен салма не болса соған.

Билемиз ағайин деген кисини,
Базда жанын саған суўырып берер.
Қәпелимде сәл нәрсеге исинип,
Ғыйбат «бес бийдай»ын куўырып берер...

Қатын деген еркектің тас қайрағы,
Ол қайраса, қазан пышақ, қыл қаўар.
Аңгөдек ер гийне таўып қайдағы,
Телпегин терис кийип, ийт болып кабар.

«Ағайин азар да, безери болмас»,
Оның бары жақсы не деген менен.
Ғарға «ғақ» дегеннен қыс түсе қоймас,
Ат жүрисин бузбас ийт үрген менен...

Қара, қанындай кең бул ата мөкан!
Ата-бабамыздың алтын мийрасы.
Қаншама әўладлар миннетдар оған,
Хәммеге де жеткен ырысқы мийўасы.

Бул елге, бул журтка сениң ықласың
Ағын суўдай таза хәм де раўан.
Қушақ ашар қанша курбы-қурдасың
Хәм йошлы қосықлар жаздырар маған.

Жатқан бир кең дүнья бул ата мекан,
Тек мәзи тарылған адам пейили.
Кеўли тар бендеге тардур бул жәхән,
Дүнья кең пейилге — наўрыз сейили.

Тәңирим үркітпегей бул дәўлет кусын,
Бир қысым топырақ бар тойымсыз көзге.
Кеўлинди тарылтпа, косшым, ол ушын,
Кеңлик жарасады сиз бенен бизге.

Таллар жапырақ төкти, урықлар қуўрап,
Тек те атқулақлар жаўдырасады...
Ағайин гийнеси — ийт тартқан туўлақ,
Ертең умытып, және қушақ ашады...

Январь, 1999-жыл.

**«ӨМИР САҒАН АШЫҚПАН»
китабынан**

БОЛМАС

Жерге хызмет қылмай полат пазналар,
Жүзлери жарқырап ашылған болмас.
Елге хызмет қылмай ғошшақ жигитлер,
Ерлик сыннан өтип, ысылған болмас.

Жаксыларға хызмет қылсаң жасында,
Қартайғанда жаслар жүрер қасында.
Гүрлеп жанған отты ошақ басында
Киси қолы менен ысырған болмас.

Қәстерле өзиннің қаслы затыңды,
Жоқары тут беглик инабатыңды.
Жаслар тутып байламаса атыңды,
Оларды ғыйбатлап қысынған болмас.

Ашық Аяз айтар, тәңирим берселер,
Жаксылар шад болып дәўран сүрселер.
Әўел-ақыр пейли бузық кимселер
Қажға барған менен мусылман болмас.

ШЫРАЙҒА ЕНЕР

Жаксы қаялларға жас миңген сайын,
Гүзде ашылған гүлдей шырайға енер.

Майысқан мәжнүн тал жыл өткен сайын,
Салланысып сархауызға сән берер.

Изде қалған қыз дәуранның қызығы,
Ақ жүзине түскен әжим сызығы.
Жаста жайтаңлаған көздің сүзиги
Хош әдеп, мүләйым хәм илхам берер.

Отырыслары ханның қонағы яңлы,
Сырлы сулыұлықтың булағы яңлы.
Көп жыллық Мухаббат шарабы яңлы,
Сөйлегени сөз мүлкіне жан берер.

Ақыл, парасатлы шын дилбар десе,
Кәйұанылық кимге жарасар десе,
«Қызларға бергисиз жауан бар» десе,
Ашық Аяз сол нақылға тән берер.

СҮЙМЕГЕНГЕ СӘЛЕМ ЖОҚДУР...

Ашықлықтың өз жолы бар,
Сүймегенге сәлем жоқдур.
Сулыұлықта сениң менен
Бәс байласар сәнем жоқдур.

Ашық бақбас өз халына,
Қанат питер қыялына.
Машақатсыз висалыңа¹,
Жетсем деген дәмем жоқдур.

Келмели-кетпели дәуран,
Бизден өтип, сизде қалған.
Мен ғәрип дәртиңнен жанған,
Бийдәртлерге бәлең жоқдур.

¹Висал — ашықлықта тил табысы, ушырасы.

Бұлбил аңсар гүл жамалын,
Сыртым пүтин, иште жалын.
Ашық Аяздың ахұалын
Хатқа салар қәлем жоқдур.

АШЫҚЛАРДЫҢ КЕҰЛИ ДӘРТЛИ

Ашықлардың кеұли дәртли,
Көрген күнлерин айтсаң-ә.
Бийдәртлердің бизиң менен
Ойнап-күлгенин айтсаң-ә.

Бийрәхим жаратып сени,
Зары-гирян етип мени,
Сулыұлық деген бәлени
Сизге бергенин айтсаң-ә.

Илмесултан хәр мазағың,
Бизге қылған дарғазабың,
Ашықлықтың бар азабын
Бизге бергенин айтсаң-ә.

Ашық Аяз тақат етпей,
Ышқы дәрғайына жетпей,
Дәртиңнен өртенип кетпей,
Аман жүргенин айтсаң-ә.

ЖӘНАН ЕНЕР ТҮСЛЕРИНЕ

Бәлент таулар қалғып кетсе,
Думан енер түслерине.
Бұлбил куслар көз илгитсе,
Бостан енер түслерине.

Салланысқан сәнемлердің,
Елге сән бергенин көрдим.

Таза пәрий жигитлердин
Жанан енер түслерине.

Аңшы пейлин аңда көрдим,
Жан себил шикарда көрдим.
Пайда куўған саўдагердин
Шырўан енер түслерине.

Айралықтың дәртин жаздым,
Ышқыңда сарғайдым - аздым.
Бийшара Ашық Аяздың
Илхам енер түслерине...

«ЕРКИН БАЗАР»

Ергенексиз бул дүньяның,
Ҳәзир еркин базары көп.
Жер-жәхәннан дүнья-малдың
Келип турған гүзары көп.

Ҳәр ким оған барын салған.
Ҳәтте, намыс-арын салған.
Биреў сәтли саўда қылған,
Биреўлерге қазары көп.

Ҳасыл гәўҳар, зери де бар.
Аптекте жоқ дәри де бар.
Пулың болса бәри де бар,
Пулсыз көзиң қызары көп.

Ҳәр ким пайдасын гөзлеген,
Ырас-ялғаннан сөзлеген.
Бирақ онда мен излеген
Муҳаббаттың базары жоқ.

Сондай базар болғанында,
Сен базарлап барғаныңда,

Шасәнемдей баяғыда...
«Мен Ғәрипти сатып ал» деп,
Жығыларем аяғыңа...

1997-жыл.

ҰА, ДЕНСАҰЛЫҚ, ДЕНСАҰЛЫҚ

Ұа, денсаулық, денсаулық,
Сен бир жүрген қол жаулық.
Базарың түсип кеткенде,
Бахаң пияз бир баулық.

Қәстелик басқа түскенде,
Қәдириңди билермен.
Мысқалыңа мың сомнан
Төле десе, төлермен.

Қәстелик бастан кеткен соң,
Үстиңнен және күлермен.
Майына минген көликтей,
От-жемсиз қыйнап минермен,
Азабыңды берермен.
Ұа, денсаулық, денсаулық,

Усайсаң ағар булаққа.
Сол булақтың басынан
Әкетер жыллар узаққа.
Дуктурлардың айтқанын
Илмедим онша қулаққа.

Айландырғаным сен болдың
Бара ғойсам қонаққа.
Кисиниң кеулин жықпадым,
Жықтым сени бирақ та...

«Ақыллыман» деп жүргенлер
Қызығып қарар суқланып,
Дени сау жүрген доракқа.
Ұа, денсаулық, өзінде

Қылық жоқ қудай сүйгендей.
Шаңғалақ шақтың тис пенен,
Тоң қопарған сүймендей.
Сен шеккен сигаретлердің
Түтинен тандыр сөнгендей.
Сен жутқан никотинлерден
Бир үйір жылқы өлгендей.

Қыйнайман сени Мысырдың
Басы байлы қулындай.
Жумсайман сени жолымнан
Тауып алған пулымдай.

Адамлар сени бузады,
Шыпакер байғус емлейди.
Алдынан аққан дәрьяның
Қәдирин киси билмейди.

Минип жүрген атың да,
Күтим талап етеди.
Денсаулық та, қатындай,
Қарамасаң кетеди.

1992-жыл.

ӘСКЕРБАЙ АЛПЫС ЖАСЫНДА

(хәзил)

Хәй, сақый, күй кәне, бир кәса шарап,
Қуры хошаметти сүймес Әскербай.
Журтлар бул дүньяның жүзине қарап,
Күйсе күйе берсин, күймес Әскербай.

Бул бенделер бири-бирин кыйнасып,
Жүре берсин гә айтысып, сыйласып.
Ялғаншының сирисинен бир басып,
Жыртық ботинкидей кийер Әскербай.

Шахаман елинде енеден туўып,
Қосық қоян болса, ийт болып қуўып.
Ғам-қайғыны бир қос шаршыға түйип,
Ертеде дәрьяға атқан Әскербай.

Дәрўиш дейин десем, қылқа тоны жоқ,
Мәжнүн дейин десең, Ләйли яры жоқ.
Шайырлар бар қосығының дәми жоқ,
Олардай биймәни емес Әскербай.

Бир аққан суў қайтып ақпас салмадан,
Жасаў — бендесинен, өмир — Алладан.
Қарақалпақта Омар Ғайям болмаған,
Ең болмаса, болсын мейли Әскербай.

Ғей сақый, қуй және бир кәса шарап,
Ертең таптырмайды бүгинги қонақ.
Не қыламыз жасы қанша деп сорап,
Сол шалқыўы менен өтсин Әскербай.

1997-жыл.

* * *

Тағы тар соқпақта ушырасып қалдық.
Бир жағымыз - тикжар, бир жағы - қурдым.
Саған жол бермекши болдым да алдын,
Қурдым ернегинде қыялап турдым.

Бир аяқ сыйғандай бул кийик соқпақ,
Сен аман өт, жаным, мен жол берейин.

Мейли, аш курдымға қулайын мен-ақ,
Лекин, аман өткенинди көрейин.

Мухаббаттың сырлы соқпақларынан,
Алдау неге керек, талай жүргенмен.
Оның дәртлеринен, азаптарынан
Мәжнүн емес, мәжгүн болып көргенмен.

Бирақ, хәр соқпақтың өз сүрдеуи бар,
Хәр сулыу – қәлемсиз битилген хаттай.
Бул тилсимли хатты оқыуға, дилбар,
Сауатым жетпей тур, тислерим батпай...

Кеулиң музқаймақтан жаралса керек,
Жибисип кеткей деп үмит етемен.
Ышқында өртенип жанады жүрек,
Бирақ, өзим байғус тоңып кетемен...

1986-жыл.

«ХӘР КИМНИҢ ӨЗ ЗАМАНЫ БАР»

китабынан

ЕКИ СӨЗ

«Әссалам» демеклик әуел басында
Пайғамбар сүннети—инсанға хүрмет.
Дослар, жаңа әсир босағасында
Дийдар көрисиўдин өзи ғәниймет.

Дүнья — бузық уясындай хәррениң,
Көргиң келмегенди базда көрер көз
Тилинде, кәлбинде хәзир хәммениң
Тынышлық, татыўлық деген еки сөз.

Көп халықлар арасат азабын шегер
Президенттен тартып, дийқанға қәдер,
Уйкысын урлаўшы не?, десең егер,
Тынышлық, татыўлық деген еки сөз.

Алыс Косово ма, Кавказ таўдан ба?,
Мазлум фаластин бе, яки аўған ба?,
Үмит жулдызына телмирискен көз
Көп жерде айланған питпес әрманға,
Тынышлық, татыўлық деген еки сөз.

Мустакиллик — ғәрезсизлик дәўраны,
Алла несип қылды бизлерге аны.
«От ишинде сақлағандай пахтаны»,
Тилимизде, ойымызда мудамы
Тынышлық, татыўлық деген еки сөз.

Жақсы үмит пенен жасайды адам,
Ертең толып ағар суулар дәрьядан.
Бир күн ақ нан жермиз, бир күн қара нан,
Жақсылық бинятын көре бергей көз.
Мийнеткеш халық тилегидур сораған:
Тынышлық, татыулық деген еки сөз.

Ҳадал мийнет пенен гүллентип елин,
Өзбек өзи билер жасаудың жолын.
Елге хәм дүньяға тилеги оның:
Тынышлық, татыулық деген еки сөз.

Ҳақ жол мустақиллик кәрўанымызға!
Даналық тилеймиз Журтбасымызға.
Мәңги несип етсин дәўранымызға,
Тынышлық, татыулық деген еки сөз!

Декабрь 2000-жыл.

ТӨРТЛИКЛЕР

Ақылғөйлик қылма хеш бир адамға,
Ис жүзинде өрнек көрсет оданда.
«Ақылыңды басыңа жақ» деген-ғой,
Ата-баба баяғы бир заманда.

* * *

Түссеңдағы хәзир қайсы гүзарға,
Барлық жоллар апарады базарға.
Сөзин қарыйдарсыз қалмасын, шайыр,
Бул жағын да есинде тут жазарда.

* * *

Дүзиў жүр, адамлар сеннен қашпасын,
Көзге түссең, мурты жыбырласпасын.
«Пенсияға қашан кетер екен?!» деп,
Бирге ислеўшилер сыбырласпасын...

Нәбада кимгедур жақсылық етсең,
Зыяны жоқ оны умытып кетсең.
Ким саған жақсылық қылса бірақ та,
Оны есте сақла сен хәмме ұақта

* * *

Афандиниң өлген екен ешеги,
Басын жолға қыстырыпты деседи.
«Бунен?» десе, айтты: »Көрип ешеклер,
Ешеклигин қойып, жөнге түседі...»

* * *

Өз үйинде қонағыңның көзинше.
Пышығыңа »пыш» деп жүрме, өзиңше.
Хан қызындай кеули нәзик қонағың,
Сәл нәрседен сетем алар сезинсе.

Адамлар бар: өзимшиллик бийлейди,
«Өзим» десе, басқаларға иймейди.
Садағаң кетейин, Саадий айтқан-ғой:
«Өзин сүйген өзгелерди сүймейди».

Тууып өскен елин сүйе алмады ол,
Өны жек көриуден уялмады ол.
Көшип барған ели буны жатырқап,
Хәш жерди »Ұатаным» дей алмады ол.

Улт айырғыш болсаң, улус жақтырмас,
Ис түскенде хызметине тақ турмас.
Ақ кеулиннен араласып жасасаң,
Алаламас, қанатлыға қақтырмас.

«Науайы, Бердақ, мудам халықтың аузында...
Деп налыды шайыр. Жубатып сонда,
«Тамыр-таныслық-ғой — деди бир жорам,
— Оларда таныс көп хәмме заманда...»

«Ақылды ақмақтан үйрен» дегенге,
Биреуін ушыраттым, ийни келгенде.
Ол айтты: «Шайырлық деген өзи не?
Жумыс-пумыс таппадың ба өзине?!...»

ДОЛЛАР

Океанның аржағынан, алыстан,
Шақырыўсыз келген қәўипли миймандай,
Есик атлап, төрди бийлеп алысқаи,
Не ислесе, бәри нырққа сыйғандай.

Банклерди өз маклериндей сораўсыз
Хызметине жеғип гүллән гүзарда.
Пул әўладын урып-жығып аяўсыз,
Өз хүкимин жүргизер ол базарда.

Бул «көк қағаз» шытырласа қай жерде,
Журт кулағы ербең етип, алаңлар.
Терең суўда «алтын балық» бар жерге
Аў салғандай үймелесер адамлар.

Хәрре жыйған палға шыбынлар қонып.
Әўмети жүргенниң дәўлети тасар...
Кимлер байып, кимлер банкрот болып,
Дүнья хәзир бизнес ышқында жасар.

Сатып алар ол хұждан, намысты-арды,
Ол байытар хәм де дийўана қылар.
Аш көз дүньядағы көп урысларды
«Доллар саўашы» деп атаса болар.

Асқынлаған наркобизнес иллети
Дүньяға билектен укол берди де,
Бен Ладенлер қылған сум хәрекети
Хаўлықтырып атыр күшлилерди де...

Мәмлекеттің миллионларын қыпсырып,
Бираз елдің лауазымлы «мәртлери»,
Қулқынына коррупция тәпси урып,
Тауап етер Женеваның банклерин.

Доллар тәбиятын қарасаң серлеп,
Оның сырлы составында бәри бар:
Қан хәм тер, қайғы-зар, қууаныш, ермек,
Олтирер уу хәм тирилтер дәри бар.

Ол бар жерде барлық илаж көрилер,
Питпейтуғын ислер питер ерлесе.
Парахор да назырканып керилер,
Пуллай емес, «кок қағаз»дан бермесе...

Адамларды бир-бирине атқызып,
Бул «көк қағаз» жүргизер өз хәмирин.
Операция столына жатқызып,
Адам саудаласар адам өмирин...

Доллар ушын болар көп жинаятлар,
Нәпси қарар тапнас оған сыйынбай.
Ийман, инсап деген муқаддес затлар
Ол ушын өтимсиз қалған буйымдай.

Қандай мақсет тутсаң — бәри бир оған,
Пысқырып қарамас руұхиятқа.
Дүнья қууып, оған табынса адам,
Жуўмағында жолығар бир апатқа,

Сол ушын сен оған абайлап жантас,
«Апам кетти, мен қалдым» деп жуўырма.
Мийнет етип тапсаң, ол харам болмас,
Байыу жолын алдау, қылмысқа курма.

Исбилермен деген сырлы илимди
Иске салып, көзин тапсаң булақтың,

Узын қылар қолың менен тилинди,
Еңбегинди емип, хош болар ұақтың.

Қалма бирақ өзиң оған кул болып,
Айта алмайман гәптің буннан зыятын.
Ийман, инсабыңа жол-жорық қылып,
Ала көрме оның манәуиятын...

6-март 2002-жыл.

ӘМИҰДӘРҢЯ

Тәңирим нәұпир суұлы дәрья жаратты,
Әмиұ болып әлемге даңқ таратты.
Асқар таудан абиҳаят суұ алып,
Абат етип келдің сонша елатты.

Эллинлер «Окс» деп Огуз дәрьяны,
«Жәйхун» деп араблар мақтады аны.
Бир мәнзилде турақламас пейлинди,
Яд билер тарийхтың түрли заманы.

Искендер, Шыңғыслар суұғарып атын,
Әмир Темур қурып зор салтанатын.
Бухара, Самарканд, Үргениш, Хийұа,
Бойыңда тиклеген даңқ имаратын.

Суұыңнан мүриұбет бағы мийұалар,
Еллер ырысы болып егин ырғалар,
Киндик қаны тамған бул жағысларға
Хорезмий, Беруний, Әбу Синалар.

Уллы тарийхлардың гуұасы болды,
Тиришиликтің дәртке даұасы болды.
Сыр хәм Әмиұ — суұ тулпардың дизгини,
Алтын ойпат — Туран арасы болды.

Жәйхун айбатынан айбынар едик,
Дегиш алмағай деп қайғырар едик.
Балық ойнап, ғаз ғаңқылдап көллерде,
«Теңизи бар ел» деп айтылар едик.

Еки дәрья еңбегинен жаралған,
Хәмме ләззет алар еди Аралдан.
Ырыс қазанның бир қулағын ийелеп,
Қарақалпақ едик бунда куралған.

Ким билмейди, жер менен суў туўысқан,
Екеўи табысса, әлем гүлистан.
Ендиликте адам менен тәбият
Аразласып, аралары суўысқан.

«Тәбият анамыз, оны сыйлаймыз»
Деп тил ушы қышқырыўды қоймаймыз.
Ис жүзинде көмешлерге күл тартып,
Алдымыздан аққан суўды қорлаймыз.

Ашкөз аңшы дүзде олжа көргендей,
Жини сүймеслерге әжийне болдың.
Себил қалған Дарапшаның мүлкіндей,
Әмиў—ийеси көп ғәзийне болдың.

Қолы жеткен алар сеннен керегин,
Жетпегенлер көклей үзер қәмегин,
«Арал бизге қатнасы жоқ» дегенлер,
Аңлап атыр дузлы шаңғыт дәрегин.

Биреўлердин кумы менен шөллери.
Дәрьяны симирер көп ўақтан бери.
Суўсызлық азабын шеккен ким десең,
Қарақалпақ хәм Хорезм еллери.

Суў тулпардың шөлден шаршағанындай,
Қызып турған тойдың тарқағанындай,

Қулазынған қуў жағаңда турыппан,
Илхамымды биреў урлағанындай.

Бағ-бақшалар сырғып ырғалған жерлер,
«Ақ алтын», «сары алтып» нурлаған жерлер,
Бүгин көрсең, қырда қалған балықтай,
Қарабарак шығып, сорлаған жерлер.

Көллер баға тосқын шуқырда қалған,
Балық ойнап, базар болғаны жалған.
Суўсыз жаптың бойындағы таллар да,
Тербелип кеўилсиз ойларға талған.

Суўдың машқаласы — өмир гүреси,
Тарийхта көп қалған оның елеси.
Хәзирги суўсызлық Қудайдан емес,
Адамлардың өзи тапқан бәлеси.

Бүгин әўмет жүрсе, биз соған шадбыз,
Жақсы-жаман болсын, тарийхта ядбыз.
Аңғарынан адастырып дәрьяны,
Тенизди қурытқан даңқлы әўладпыз.

Адамлардың пейлин сумлық жайлады,
Адым жерден әсбек қылып байлады.
Хәр ким аўылынан айдын көл ислеп,
Дәрьяларды бурып, кумға айдады.

Мейли, қыйыншылық хәзир қайда жоқ?
Руўхынды түсиргеннен пайда жоқ.
Дана хәм сабырлы халық деген киси,
Мыш-мыш сөзге аўаланыў ойда жоқ.

Қыйынлықты жеңип үйренген елмиз,
Хийле, нахақлықтан жийренген елмиз.

Дурыслык кэндегинен ылайымыз бизиң,
Хадал мийнет пенен ийленген елмиз.

Суўсызлықтан жәбир көрсек биз егер,
Көп еллер суў таскын азабын шегер.
Тәбият парықламас инсан мүтәжин,
Бир жерге тамбаса, бир жерге төгер.

Жер-суў қәдирине халықлар қанықдур,
Бул исте өзбеклер қатты алықдур.
Өзбек айланысса, шөлге гүл питер,
Дийқан баба нәпес еткен халық бул.

Өзбекистан — түскен ол Хақ нәзери,
Қарақалпақтың да ол туўған өз ели.
Журтбасымыз Президент айтқандай,
Тәғдири бир халықлармыз әзели.

Күн қызып, ерисе таўдың музлары,
Инсап пенен ишсе еллердиң бәри,
«Аққан дәрәя акпай қалмас» деген бар.
Келер гүўлеп тезден үмит суўлары.

Май, 2001-жыл.

КЕГЕЙЛИ БОЙЫНДА

Куўрақ шақасына қонып ақ талдың,
Бунша шықылықлайсаң, хәккебай, жора!
Қәпелимде бизди жатырқап қалдың,
«Әлле ким келди» деп, шырлап бийшара!

Хаслында мен саған «әлле ким» емес,
Мендағы өзиндей усы жерликпен.
Бул жағыслар бизди жатырқай билмес,
Қайылман сендеги пидәкерликтен.

Бул жер мениң ушын жәннет мүйеши,
Көз ашып дүньяны көрдим усында.
Бунда торгайлардың сайраған сеси,
Жоқ па деймен басқа жердің қусында.

Бурын жылда пахта, салы егилип,
Ақ бийдай ыргалған кең тахталықлар,
Бағлар мийўаламай, гүли төгилип.
Хәзир суў сораиды атыз-арықлар.

Бизлер ес билгели еситпегенбиз,
Мынаў Кегейлиде суў тартылғанын.
Кеше көз алдыңда қурыды теңиз,
Бүгин талан-тараж суўы дәрьяның.

Заманның, адамның тарылып пейили,
Мүриўбет дәрьясы әсбек болмақта.
Тилеймиз жақсылық болғай деп кейни,
Дүнья арасатлы иске толмақта.

Айта берсем, дәрт көп, хәккебай достым,
Балалық дәуиримди еске саласаң.
Ыссы жаққа кетти көбиси қустың,
Ал сен бәрхә бизиң менен боласаң.

Пышық көрсең, шықылықлап жүргениң,
Қайсы үйдиң ийти — бәрин билесең.
Кимнің тауығына сағал келгенин
Айтып, дәрхал сен ахбарот бересең.

Сен отырған терек айналасында
Палыз болды, тил үйирген гүрбеги.
Баяғыда сол палыздың қасында
Бир бала дауыслап «аға, жүр!» деди.

«Апам қостан қауын жесин деп атыр»...
(Нелерди еслемес адамның ойы!)
Ал, аман бол онда, хәккебай батыр!
Жаксы жер-ғой бизиң Кегейли бойы.

Қайсы бир қус излеп көлденең бахтын,
Кетсе кете берсин қызыл қыяға.
Аш-тоғына көнип сен усы жақтың,
«Кесте тигип» отыра бер уяда...

Дәрья акпай калмас аққан жеринен,
Суу келер, қайтадан гүлленер бул жер.
Ауылымызға хәр келгенде, мени сен
Шықылықлап жүрип күтип ала бер.

Сентябрь, 2001-жыл. Шымбай

ИСБИЛЕРМЕНЛЕРГЕ

Бир исбилермен мың бийдәулеттен жақсы.

(Амир Темур)

Адамлардың машқалалары хәм мәплери менен жасау, елимиздиң экономикалық потенциалын көтериу ҳаққында Журтбасымыздың баянатларынан тәсирленип жазылған қосық.

Жаратқанның қайырқомлық қорында,
Не жоқ бендесине беремен десе.
Берген менен сорауы бар соңында,
Инанба жоқтан бар дөреген десе.

Жаслық ғайрат берди, ақыл хәм зейин,
Дарқан билим алып, илиндиң хатқа.
Не жетпейди енди булардан кейин,
Заманы шақырған жас азаматқа?

Ийнесин излеген қыздай гүйбеңлеп.
Аяк астыңызға үңиле бермей,
Қәй, жаңа адамлар, келиң-дә жөнлеп,
«Не көрдің Қара ат» деп шегине бермей...

Қара терге түскен қара мийнеттин
Ескирген заманы өтип бармақта.
Исбилермен болып, гилтин дәулеттин
Тапқан еллер алға кетип бармақта.

Илимнен нур берип истиң көзине.
Машақаттан қашпай, берилсең оған,
Байлық өз ийтиңдей ерер изиңе,
Дүнья кууып жүриуі шәрт емес саған.

Ел ырысын арттыр, өзиң де байы,
Гедейлик хеш кимди мандытқан емес.
Қол хәм мийиң исте болсын удайы,
Нийетиң хақ болсын, асқынлама хеш.

Америкалы Билли Гейтс дегенди
Дүньядағы ең бир бай киси десер.
Ол отырмас »мен байыдым» деп енди,
Компьютерде күнде он саат ислер.

Көрип жүрипсизлер көп жерге барып,
Илим, техниканы ислетип олар,
Таслақ жерди тамшы менен сууғарып,
Жетпис центнерден »ақ алтын» алар.

Олар көрсе күлер бизиң жақларды,
Ал биз »билгир дийқанбыз» деп ойлаймыз.
Ата-баба қазып кеткен жапларды
Тазаламай, қысы менен тойлаймыз.

Техниканың ийеси жоқ, майы жоқ,
Жайрап жатар «жесир қатын мүлкіндей».
Егистиң ұағында «әтшөк ғайы» көп,
Банк хәм ширкет — аразласқан төркіндей.

Бизиң фабрикалар шығарған затты,
Шет ел түе, өзимиз де алмаймыз.
Базар талаплары болса да қатты,
Бас қатырып, оған хәмел қылмаймыз.

Ески чиновниклик минберге шығып,
Журтка ақылгөйлик қылғымыз келер.
Қыста қолымызды қалтаға суғып,
Көбимиз хәмелдар болғымыз келер.

Өмирге жаңаша көз-қарас пенен
Қарап, ислейди деп журт исенгенлер, —
Бизнестиң илимий сырларын билген,
Сиз, — жаңа адамлар, — исбилерменлер!

Шешиң ийниңизден узын шапанды,
Қойың тил қышытқыш »даналықларды».
Шақыр Инвестиция деген апаңды,
Енгиз өндириске жаңалықларды.

Ол «апаң» есапдан хәм пайдакүнем,
Мейли, сен де оннан пайдалан сондай.
Шақыр кеўлин тауып исеним менен,
Қусты далбай былғап шақырғаныңдай...

Қурып қалған теңиз қайырындағы
«Қуты қашқан ел» деп қарасар бизге.
Олар билмес адамларды бундағы,
Байлықты, кеңликти түспеген көзге.

Байлық, арқайынлық, кеңлік, мұриўбет
Жерден адамлардың кеўлине көшкен.
Бул жер асты-үсти турысы дәўлет,
Мәзи үйренгенбиз ойлаўға әстен.

Тарийхта үш ирет курыған Арал,
Биз дус келсек керек төртиншисине.
Тәбият анамыз қырсыққан болар,
Аш көз адамзаттың қылған исине.

Хәр жердиң тәбийзи өзінше ҳесап,
«Жеримиз қыйын» деп налыймыз базда.
Ийт байласа турмас жерлерде жасап,
Гүллентип атырған адамлар аз ба?

Тилин тапсаң, жер де қушағын ашар,
Бул жер насаз емес, өзимиз насаз.
Заман бийигине талпыныс нашар,
Халқымыз мийнеткеш, исбилермен аз.

Бул жер Дийқан баба нәзери түскен,
Еткен еңбегиниң қуны ҳасыл ды.
Бейиш жемисиндей қаўынлар пискен,
Жырып жиберердей ананасыңды.

Бунда қойлар туўар зер қырпық, сурды,
Қара таў мәрмери мерўерттей жанар.
Хәтте, жабайы шөп — боян тамырды
Дүнья валютаға — алтынға алар.

Бул жердиң нефть, газ булақларына
Заман қол урғанда, достым, еле сен,
Барса-келмес — Қараўимбеттиң дузына
Сода завод ислегенде көресең...

Азғана жыл суўдың тамтарыслығы,
Руўхымыз түсирип, болдық бийқарар.
Тәбияттың апатшылық, қырсығы
Хәзир планетаның көп жеринде бар.

Инсаният бундай қыйынлықларды
Жеңип, жасаў жолын үйренип атыр.
Батыс бетте ашқан жаңалықларды,
Шығыста қолланып, үлгерип атыр.

Бул сөзлер сиз ушын жаңалық емес.
Шайыр айтар, нени сезсе жүреғи.
Ақыл үйретиў хәм даналық емес,
Бул — заман талабы, халықтың тилеги.

Өндирисши, алым, инженер, фермер,
Қайсы кәсиптенсең деп сорамайық.
Илхамланып ис басына келиңлер,
Биз, шайырлар, сизди дәстан қылайық.

Жаслар өсип шықсын туўған елинен.
Жаңа булақ көзин ашыңлар сенлер.
Абат турмыс ушын ис минберинен
Биринши сөз сизге, исбилерменлер!

2002-жыл.

КӨРИНЕР БОЛЫҢ

Ис билгенге заман келди, жигитлер,
Етек-жеңди дурыслап түринер болың.
Сүрер болсаң, дәуран келди, жигитлер,
Ел көзине түсип, көринер болың.

Жаслық қуўат берди, шағлап өтсин деп.
Ойға алған мақсетине жетсин деп.

Қарыўланып халыққа хызмет етсин деп,
Елден алғыс алып, сүйинер болың.

Истиң көзин билип ким етсе талап,
Дәўран атын минер жалларын тарап.
Жаслық ғайрат деген жемисли дарак
Мийўалаған сайын ийилер болың.

Ашық Аяз нәсияты сол болар:
Бийдәўлетлик жигит өмирин қор қылар.
Исбилермен болсаң, бахтың зор болар,
Қулдай ислең, бектей кийинер болың.

АҰЫЛДАҒЫ КЕШ

Қысқы кеште түпқирдеги жабанның
Көриниси кеўлин тербер адамның.
Күтилмеген қонақ болдым үйине
Жаслық ұақта бирге оқыған жорамның.

Жадырасып жақсы күтип алысты,
Апақ-шапақ қуўанысып қалыстық,
Газ плита гүрлеп жанып, шай қайнап,
Жыллы жерге калың төсек салысты.

Ақлықлары сәлемлести биримлеп,
«Телевизор тамға бәриң кириң!» деп,
Қонақ жайдан қуўып шығып оларды,
Дастурхан дүзетти құрдас күлимлеп.

Жорам улын ертип кирди қораға,
Бирақта қой сойдырмадым жорама.
Тауық сорпа, аз-кем арақ суўықта,
Пай, кетеди-аў гүрриң қызған арада!

Бир-биреуден хал-ахуал сорасып,
Ғаўқылдастық хәзилемиз жарасып.
Гәп кашырдык еслеп өткен-кеткенди,
Сағынысқан кеўиллерге мүнәсип.

Бирге оқыған баллар менен қызлардан,
Санап шықтық ким бар-ким жоқ олардан.
Аңламаппыз пәтли ағысын өмирдиң,
Жорамның да сақал-шашы ағарған.

Айттым оған — Сен фермерсең белгили,
Табыскерсең қатарыңнан үлгили.
Суўсызлықтан қысым көрип атырсаң,
Басқа түсип тәбияттың сүргини.

Дегенимде үнсиз қалды бир майдан.
Сызлаўығын тырнап алған қусайман.
Суў дәрти — ел дәрти қарақалпақта,
Жазда — курғақшылық, гүзде — пушайман.

— Суўсызлық дәртиниң несин айтасаң.
Атыз беттен қолың суўып қайтасаң.
Еки жылдан берли егинде сән жоқ,
Телпегиң түседи басты шайқасаң.

Фермерлик жақсы-ғой билген дийқанға,
Уғрас келер мына еркин заманға
Тил табысып меншик пенен ел мәпи,
Мийнетиңниң палын татсаң жаман ба?

Елмиз-ғой аўылға аўызын ашқан,
Жерге ырыс-несийбе урығын шашқан,
Суўдың қытлығынан бәри қымбатлап,
Базардан да хәзир берекет қашқан.

Өрдегилер дәрьяларды сатажак,
Сөйтүп тегин мол пайдаға батажак.
Кулыплап алып ғәзийнесин кудайдын,
Ышқырына гилтин байлап жатажак

Тәбият қырсығы ҳәзир қайда жоқ,
Аңсат турмыс, билсем, ҳеш бир жайда жоқ.
Кел, бир алып жиберейик, жоражан,
Батпан уўайымнан мысқал пайда жоқ—

Деп муртынан күлди қонаққа қарап.
Бундайда пайдалы бир тостлық шарап.
Курдас келди қыз туўғандай қуўанып.
Аўқатынын хош ийиси бурқырап.

— Ҳәзир нелер болмай атыр дүньяда.
Бир жақларда суўы сыймай дәрьяға,
Апатшылық көрип атыр тасқыннан,
Бул күнге де шүкир етейик Аллаға.

Көптен суўсызлықты көрмеген елмиз,
Суўды қәдирлеўди билмеген елмиз.
«Айланба шел» шаўып егис жерлерге,
Тапқа келтире алмай терлеген елмиз.

Синоптиклер айтып атыр хабарда:
Быйыл дым көп қар жаўыпты таўларға,
Хорезм хәм Қарақалпаққа суў келер,
Ғарқәллезий болса Әмиў суўларға.

Хәр нәрсе қәдирли болар азында,
Кел, алсақ алайық кеўил сазында
Жап-салмаңа суўды сыйдыра алмай,
Албырап жүргейсең бәхәр-жазында...

Февраль, 2002-жыл.

САҲРА ГҮЛИ

Нөкисим, сен — Әмиў бойында
Алтын жағыс — сахра гүлисең
Ата журтым Түркстанымда
Данклы шәхәрлердин бирисең.

Сенде көрки бәхәр паслының,
Хәмме хәўес етип қарасар.
Таң нурындай сулыў жаслығың
Айдын келешекке уласар.

Жулдызлары ашық аспанның
Қызкеткенге шомылар ақшам.
Бахытлы халық, азат инсанның
Мақтанышы, мәрмер булақсаң.

Даңқлы Ташкент — шығыс шолпаны,
Устаз хәм де мәдеткар ағаң.
Ғәрезсизлик, жаслық дәўраны
Ұа, Нөкисим, жарасар саған!

2002-жыл.

ХӘР КИМНИҢ ӨЗ ЗАМАНЫ БАР

Гүлшанларда гүл ашылмас,
Гүл мәўсими келмегенше
Аўыл-еллер абат болмас,
Дийқан жылын бермегенше.

Хәр мәўсимниң бар өз гүли,
Хәр гүлдиң өз жамалы бар
Хәр пасылдың өз мезгили,
Хәр кимниң өз заманы бар.

Биреу даңқлы исбилермен,
Биреу спорт чемпионы
Биреуге хош хауаз берген,
Жаслар жақсы көрер оны.

Компьютер заманының
Исинде не шек болады?
Илим, талант, техниканың
Кәраматы көп болады.

Шеттенбисең, орайдан ба?
Ол айырмас сиясатлап
Чикаго ма, Шымбайдан ба,
Ким болсаң да кетпес атлап.

Евразия физиклерин
Жарысқанда хайран қылған
Үш алтын медальдың бирин
Утып, утып, утып алған, —

АҚШ, я Қытайдан емес,
Нөкистин бір жас баласы¹.
Сондай баллар әжеп емес,
Болса илим дүрданасы.

Бәлким олар Сарез көлин
Тутастырып Арал менен,
Қандырар теңиздің шөлин,
Сөз бар «зәрре бағыш» деген.

¹«Нөкистин бір жас баласы». дегенде Евразия физиклери таңлауында қатарынан үш алтын медаль алған Нөкисли оқыушы Әлийшер Сәнетуллаев нәзерде тұтылады.

Хожелиниң қарапайым
Қызы Орал — доктор, алым,
Ким ойлаған, айнанайын,
Болар деп дүньяға мәлим.

Өз заманы келсе керек,
Даңқы жер жаханға кетти
Пүткил Азияға дәрек
Сыйлық оған несип етти¹.

Айтсам Қутыбаевтағы²
Геркулестей³ құдиретти
Өзбекистанның байрағын
Төрт мәртебе желбиретти.

Ақыл, инта, талант, мийнет
Хәм хәр кимниң заманы бар.
Усы жерде сәл сабыр ет,
Гәптин басқа таманы бар.

Биразлар даңқ, атақ қуўып,
Ижад жолын таслап кетер
Қайнаўытлы ағыс суўып,
Булақлардың көзи питер.

Қәлемкешлер болды сондай,
Даңқ, атаққа бәрин сатқан.
Китаплары бири қалмай,
Мақтаўлы сын алып атқан.

¹Хәр континентке тийисли жер жүзилик Гольдман сыйлығын алған медицина илимлериниң докторы, «Перзент» қорының баслығы Орал Атаниязова.

²Тайбокстен төрт жәхән чемпионы болған Еркин Қутыбаев.

³Геркулес — грек мифологиясындағы оғыры қарыўлы бахадыр.

Даңқлы болды олар соннан,
Ийт түйнеклер уркан жайды.
Енди көрсең, умытылған,
Жазғанын журт оқымайды...

Өз заманың — ол да дәуран,
Өмиринде бир келеди.
Даңк, мақтауға болсаң алаң,
Булақ суы иркиледі.

Қандай атақ алғанлығын
Берунийдин, Бердақлардың
Ҳеш ким сорамайды бүгін.
Мийнетин халық ардақлар дым.

Талант аты жақсы шапса,
Даңк, мәртебе ерип жүрер.
Қызы жақсы күйеу тапса,
Қудағайдың өзи келер...

Февраль, 2002-жыл.

ШАЙЫР

Абдулла Ариповқа

Кеше еки жигит Шымбай жолында
Автобуста бақырысып сөйлести.
«Радиодан айтты: Ташкенттен бунда
Абдулла Арипов келипти» дести.

— Өйдеген ким? — деп бир ғарры сорады.

— Өзбектиң ҳазирги үлкен шайыры.

Ол қаршылы қарақалпақ болады.

Ҳаслы маңғыт, Нөкис дейди аұылы.

— Бизге ағайин-ғой, хаў бала, онда, —

Деп бир қара сақал қомпаңлап қойды.

Бир кәйүаны жеңгей сөз қосты сонда:
— Мениң бир муғаллим улым бар үйде.
Телевизордан көрген сайын ол шайыр
Сол балама усап кетеди гейде...

— Тарийхты билмеген сада адамлар,-
Деди бир шляпа кийген қылый көз, —
«Маңғыт», «Нөкис» деген өзбекте де бар,
Шыңғысхан дәуиринен киятырған сөз...

Таңланбадым мен олардың сөзине,
Талай еситкенмен бул сөзди бурын.
Ысық көринесең журттың көзине,
Сүйикли шайырымыз Абдулла иним.

Бул жердеги халықта әдет бар қызық:
Жақсы адам келсе, питип мурады,
Ақ кеулинен қара қалпақ кийгизип,
Дәрхал өз кәуимине қосып алады.

Әзиз Журтбасымыз, тартынбастан хеш,
Айтты халықтың бул әдетин хұрметлеп:
«Мен тек ғана өзбек халқының емес,
Қарақалпақтың да перзентимен» деп.

Сондай, сен де, мустақиллық жыршысы,
Хәзирет Науайының даңқлы урпағы,
Бердақ әуладлары хұрметлеп сени,
Сүйер жаңа заман қарақалпағы.

Хошамет қосығынан тойған халайық,
Сүйип оқыр ойшыл қосықларынды.
Бийик хұрмет — мәртлигиңе ылайық,
Пәк туттың шайырлық намыс-арынды.

«Қызыл идеология» қаразларына
Суу қуйып, жел берип, жағынса кимлер,

Зер муқабә қаплап китапларына,
Берди оларға даңқ хәм бийик минбер.

Жалғаншылық үстем еди шынында,
Жүзегөйлер жүрди салтанат курып.
Ал сен шынлық сөзди хәр жазғаныңда,
Сени шарға қылды төбеңнен урып...

Заман оңайланды, қудайға шүкир,
Жалған уйқасықлар уйқаспай қалды,
Ғақықатлық ушын басланды дәуир,
Халық өз тәғдирин қолына алды...

Халыққа сөз унатып, ышқында жанып,
Оны руўхландырған шайыр бахтияр.
Жырла шайыр, заманыңда йошланып,
Сөзиң ел кеўлинде тапсын итибар.

Бахытлыман, илесип мен де көп пенен,
Жаңа заманнан йош алғаным ушын.
Сынақлы сапарда Арипов пенен
Заманлас, ұатанлас болғаным ушын.

Июнь, 2001-жыл

СОПРАНО¹

Саадат Қабуловаға

Сахна төриндеги таўдан кулаған
Гүмис булақ сести ағын суўда бар.
Жаралы ақ куўдай сыңсып жылаған
Ғаял даўысы мени тынбай куўдалар.

Гә самалдай шалқыр, гә гүңиренер,
Зер шымылдықларға урынар барып.

¹Сопрано — операда бәлент лапызлы ғаял даўысы (музыкалық термин).

Бейиш қауазындай қалбиме енер,
Жанымды дууалап, хуушымды алып.

Жоқ, бул қауаз емес, бул — сырлы әрман,
Қауаз соншама да дәртлі болар ма?
Залым айралықтың отына жанған
Ғамлы кеуил бұған шыдай алар ма?

Сопрано, Сопрано! Әзиз мийманым!
Бар ма өзи сениң ийманың?
Мен не жаздым саған? Айтшы! Олсыз да
Қыйнаулы жанымды бунша қыйнадың.

Маэстроның¹ сырлы шыбығы ушында
Жаным сен шақырған кеңлікке ушар.
Оқ жеген анасын көрип түсинде,
Маңыраған куралай—еликке усар.

Қәзир мениң тынысымның тар ұағы,
Сен рәхим етпедиң көзде жасыма.
Ақ липаслы арыу хаял әруағы
Мени шақырады булақ басына...

Көз алдыма келер сол аппақ әрман:
Жасыл тау баурайы, булақлар сести.
Бултлар ылағысып шыңлардан арман,
Таудың жаз самалы жағымлы ести.

Рәхәтлендим оның кууанғанына,
Айдай жамалына ынтығып бақтым.
Елеследи ләззет берип жаныма,
Мениң жигит уақтым, оның қыз уақты...

¹Маэстро — бул жерде дирижёр.

Айтты: «гөззаллығын мен бул дүньяның
Бүгингидей сергек сезбеген едим».
«Бәри алдымызда, өкинбе, жаным.
Бул гөззаллық бәри сен ушын» дедим.

Оның сулыұ дауысы, нарзан сылдыры,
Жасыл тау етеги, жағымлы хауа.
Ақ бултлардан сығалаған күн нуры,
Бәри дәртимизге бергендей дауа.

«Бахытлыман, бахытлыман» деп ол дауыслап,
Еркелеп ийниме асылып алды.
Бирақ қәпелимде... жүрегін услап,
Үнсиз көзін жумып отырып қалды...

Бахыт пенен бахытсызлық арасы
Қас қағым екенин аңладым сонда...
Сопрано! Сен жүрегімнің жарасын
Тырнама, гүңдиренип булақ басында.

Сол биймезгил сөнген өмир шырағы
Жансерек Жильдадай¹ ышқынып мудам,
Ақ липаслы арыу хаял әруағы
Мени тынбай излер булақ басынан.

Мақпал креслоның ернегін бүрип,
Мен пүткіл барлықты умытып бул уақта,
Жұртты елестирмей, орнымнан турып,
Кетсем деймен мени шақырған жаққа.

Лекин қызғын шапалақтан зал гүрлеп,
Сырлы сахна шымылдығы жабылды.

¹Жильда — Риголеттоның қызы («Риголетто» операсынан).

Театр толы халық қыйқыулап, түргеп,
Люстралар жайнап, шамлар жағылды.

Сопрано, эзизим! Соннан бер ұағы,
Мен сени тыңласам ара-арасында,
Ақ липаслы арыў ҳаял әрұағы
Мени шақырады булақ басында...

Август, 1983-жыл, Кисловодск.

ПАТША ХӘМ ШАЙЫР

Даңқлы Шираз – шайырлардың ұатаны,
Амир Темир жаўлап алды да аны.

Шағал мәслик курды тилла сарайда
Бир әндийше ойға келди қалдайда:

«Бар, тақсыр. Шақырып берейик» деди.
«Жақ, өзимиз барып көрейик» деди.

Ийт алған түлкиде не сын бар деген,
Шайыр қапа еди. Ели бүлинген.

Шәхәр шетиндеги қәбирстанда
Гөне мақбараның ық саясында.

Астқа төсеп ески гилем жуллығын,
Ғаззел жазып отыр еди ол бүғин.

Алдында ақ қағаз, қолында қәлем.
Патша келип оған берипти сәлем.

«Хәфиз деген шайыр сиз бе?»
«Аўа, биз. Сиз, бирадар, ким боласыз өзиңиз?».

«Биз Амир Темирмиз». «Хош тақсыр, хызмет?»
Деп шайыр түргелип, көрсетти хүрмет.

«Жоқ, отырың. Хәлек болмаң түргелип.
Сизге мәлел бердик тосаттан келип.

Мәзи бир сауалым бар еди сизге,
Бир қосығыңыз бәрха ой салар бизге:

«Мәгар кеўлимди алса сол Шираз жананы,
Жүзде қалына беререм Самарқанд, Бухараны».

Деген еки сәтир қосығыңыз бар.
Бул фәззелди хәмме бақсылар айтар.

Мейли, ел аўзына салынбас тыйым,
Бирақта бир әнтеқ жери бар буның.

Усы еки қала гүрлеп турсын деп,
Дүньяда теңи жоқ шәхәр болсын деп,

Мен жүрмен өзимди хәзликтен тыйып,
Ҳиндстаннан берман усталар жыйып.

Сиз болсаңыз, сөйткен еки шәхәрди
Меншиқ мүлкиңиздей, көз жумып енди,—

Бере жақсыз, қарамай өз қалыңа,
Бир нашардың жүзиндеги қалына.

Сақыйлықтың да бар өзінше шеги,
Бул не деген қолы ашықлық» деди...

Шайыр айтты: «Тақсыр, таңланбаң буған.
Қолымыздың сөндай ашықлығынан,

Усындай аўхалға түсип турғанбыз,
Дүньядан қол жуўып, қуры қалғанбыз...»

Патша мыйық тартып, күлди муртынан.
«Кәнәтлендик биз жуўабыңыздан.

Мәлел берген болсақ, кешириң бизди.
Жаза бериң енди ғәззелиңизди»...

Деп патша бас шайқап, күлди муртынан
Хәм ол кетер ўақта Шираз журтынан,

Қала хәкимине тапсырды нықлап:
«Шайырға ғамхорлық ислең жақсылап.

Жайы тозған болса, жай салып бериң,
Мал сақлайман десе, мал алып бериң

Патшалық ғәзийне мүлк есабынан,
Ай сайын напақа берилсин оған.

Йош-илхам бериңлер шайырға бәрха.
Бундай шайыр келе бермес дүньяға»...

Ноябрь, 2002-жыл

АРАСАТЛЫ ГҮЗ

Қара бултлар қаңғыр ғүзги аспанда,
Синоптиклер билер қайда жаўарын.
Еле урыс барар Аўғанстанда,
Хеш ким билмес қашан тамам боларын.

Бир гезде қоңсымның үлкен баласы
Мазары Шарифте урыста олди.
Ал хәзирги урыс — урыстың жаңасы:
Хәм аяған болар, хәм қырар елди.

Әжел бүркіп ракеталар ғалласлап,
Посқынлар шөл-қумда омбалап атыр.
Қашқанларға самолеттен нан таслап,
Қашпағанын тынбай бомбалап атыр...

Октябрь, 2001-жыл.

РАСУЛ ГАМЗАТОВТЫҢ ЕСТЕЛИГИНЕ

Кавказдың ен бийік саналған шыңы
Өзин пәс тутқандай бүгін қарасаң,
Патиматсыз¹ қалған бул ялғаншыны
Енди сен де таслап кетіп барасаң.

Бәлент тау баурында сылдырап аққан
Булақ шөлін басар жолаушылардың.
Сениң қосықларың хәммеге жаққан,
Заманласлар кеулин сен бийлеп алдың.

Сулғу хәзил менен даналық сөзди
Илхамлы шайырлық пенен торладың.
Инсан әрманлары қыйнаған гезде
Гүлден — шырай, айдан — сәуле урладың.

Қойсуу дәрьясының бойын жайлаған
Аз санлы авардан тууған ул болып,
Адамзаттың ар-намысын жырлаған
Данқ жайдың Гамзатов Расул болып.

Шайырлық шыңына сен шыға билдин
Заманыңда асқар таулардан асып.
«Үлкенбиз» деп, кисимсиген еллердин
Шайырлары шығалмады тырмасып.

¹Патимат — Р. Гамзатовтың қайтыс болған зайыбы.

Сен туўылған үйде — Цада аўылында
Еске алдык бирге устаз Гамзатты.
«Даңқлы шайырларды бердик дүньяға»,
Деп Хунзак сайлары гүркиреп атты.

Уйыкла, шайыр! »Сол биймаза дүньяның
Енди сен көрмеген не қызығы бар?
Кел бунда қасыма, әзиз шайырым!»
Деп Патимат, бәлким, шақырған шығар.

Декабрь, 2002-жыл.

ЕКИ СЕГИЗЛИК

Расул Гамзатовтан

Ҳиндлер айтар: әуел баста
Жылан жаратылған деп,
Таў халықлары айтар: дәслеп
Бүркіт жаратылған деп.

Мен ойлайман: алды менен
Адамизат жаралған.
Бүркітлерде, жыланларда
Адамлардан таралған.

* * *

Дәуір, айыплайсаң мени неге сен?
Биз — ақмақ, өзинди ақыллы билип,
«Кеше қәтелестің» деп, бүгін сөгесен,
Жазалайсаң хәм де үстимнен күлип.

Өйтип шетке алма бүгін өзинди,
Өзин-ғой «олай айт», «былай айт» деген.
Сөйлеймен деп жүрип сениң сөзинди,
Сениң кәтең менен қәтелескенмен.

ЕКИ ЖОЛ

(болган уақыя)

Мен хәүес етпеймен оның өмирин,
Урыстан қайтты тәнде осколка менен.
Көп жыл баслық болды колхозға бизиң,
Қатаң искер, әдил болды ол әбден.

Бир гүзги қазыўда аўыр жумыстан
Баслықтың хаялы майырылып қалды.
Бала-шаға әбигерленип турмыстан,
Бурынғы күнинен айырылып қалды.

Баслық таң сәхәрде атқа минеди,
Урыстан соңғы жыллар не деген азап!.
Сол кеткеннен түн жарпында келеди.
Баллары ол гезде жатады уйқылап.

Әкесин жатырқап, танымай сонда,
— Бул ким? десер. Көптен көрмеген олар.
«Келиң, балларым!» деп шақырғанында,
Үрпейисип, анасына тығылар.

Ери урыста өлген бир келин бунда
Көптен көмеклесип сол үйде жүрди.
Аўырыў хаял илажсыздан соңында
Өз үстине сол келинди әперди.

Ел билди. Билсе де ерси көрмеді,
Керек адам еди ағам халыққа.
Баслық басқа бузық жолдан жүрмеді,
Келинди ол мәслик ушын алып па?!

Күнлерден бир күни ағамды бирақ
Райкомның бюросына шақырды.
Тум-тустан сиясат шыжымын орап,
«Бузықсаң» деп албыратты пақырды.

Сонда бир ақыллы «нәхән»и турып,
Жол қоймады қатты сөзге барыўға.
— Сизге еки жол бар, — деди буйырып,
Партияда қалыўға, я калмаўға:

Биринши жол — жас қатынды қоясаң,
Сөйтсең, еплеп партияда қаласаң.
Екинши жол — жас тоқалды қушасаң,
Партбилетти тапсырасаң — ушасаң...

Жан киргендей болды ағам байғусқа,
Қайтадан киргендей қырғын урысқа.
Айтты: »Мә, партбилет, нетемен енди,
Екинши жолдан-ақ кетемен енди?!»...

Февраль, 2001-жыл

ЖАҚСЫ ҲАЯЛЛАРҒА ЖАС МИНГЕН САЙЫН...

Д. Қырмызыга

Жақсы ҳаялларға жас минген сайын,
Гүзде ашылған гүлдей шырайға енер,
Майысқақ мәжнүн тал жыл өткен сайын
Салланысып сархаўызға сән берер.

Изде қалған қыз дәўранның қызығы,
Ақ жүзинде аз-кем әжим сызығы.
Ақжарқын, ийбели көзлер сүзиги
Бир күлип баққанда йош-илхам берер.

Отырыслары ханның қонағы яңлы,
Сырлы сулыўлықтың булағы яңлы,
Көп жыллық муҳаббат шарабы яңлы,
Кеўилге йош, жүреклерге қан берер.

Әдеп-икрам менен танылып елге,
Хаял ма, бейиштен ауысқан хүр ме?
Ақыл-зейин сууын жууырттып тилге,
Сөйлегенде сөз мүлкине жан берер

Перзент, үй-машқала, жумыс, ғалма-ғал,
Сыр берип, сын бузбас бир сахыбжамал.
Журт айтар: «Анасын көрип, қызын ал»,
Ашық Аяз усы сөзге тән берер.

Март, 2003-жыл.

БУЛ САМАЛДЫҢ ЕСПЕЙТУҒЫН ЖЕРИ ЖОҚ...

Күншиллер хәм ғыйбаткешлер өтирикти шындай етип тоқып шығарады хәм ойлаған мақсетине ериседи.

Амир Темур

«Өсек хәм ғыйбатқа хеш кулақ аспа»
Деп билгишлер ақыл айтқан болады.
Бирақ ақыл басқа, өсек сөз басқа,
Хәр қайсысы өз жолынан барады.

Өсек сөз дегениң ызғырық самал,
Бул самалдың еспейтуғын жери жоқ.
Бийдай арасында ийтсийгек болар:
Харам шөптинң өспейтуғын жери жоқ.

Күншиллик — ғыйбаттың бузық анасы,
Дөхмет — жала менен ойнастан туўған.
Жалған менен ыраслықтың арасы
Билинбестей етип шебер тоқылған.

Ғыйбат өз зәхәрин иширсе езип,
Инсан кеўлин ғәплет думаны басқан.
Жигитлер ең жақсы достынан безип,
Патшалар ең садық ўезийрин асқан.

«Өсек сөз ийеси катынлар» десе,
Инанбаң! Өсектиң жынысы болмас.
Еркеклер бар, ғыйбат отын үрлесе,
Ҳаял заты оған ересе алмас.

«Аллаңды умытпа» деп жүрип олар,
Ақбайталлық етип өсек тоқыйды.
Қус туқымы болған менен ғарғалар,
Жеркенбестен патас затты шоқыйды.

2000-жыл.

УЛЛЫ БАБАМЫЗДЫҢ РУҰҒЫ ШАД БОЛҒАЙ!

(Берунийдиң 1025 жыллығына)

Бул жер тегин емес, бул мукаддес жер,
Ҳазирети Хызрды қырк мәрте көрген
Еңбек еткенлерди емиземен дер,
Буған Дийқан баба нәпеси сиңген.

Жайхун суўларынан шөллери қанып,
Ырыс-несиби зыят дәрәматлы жер.
Улуғлардың киндик қанлары тамып,
Бесиги тербелген кәрәматлы жер.

Өткенлердиң исмин еслеп, яд етип,
Дуға қылып, сауап етсең арзыйды.
Уллы бабамыздың руўхын шад етип,
Басқан изин дауам етсең арзыйды.

Илим дүньясының бийик көгинде
Сиз жети жулдыздың бири болдыңыз.
Пәрўаз еткен иләхийлик шегинде,
Алымлар султаны, пири болдыңыз.

Бүгин бурқып аққан Әмиў бойында
Еркин мустақиллик самалы есер.

Жаңа әуладлардың ақыл-ойында
Дана ұәсиятларың ядларға түсер.

Қаншама тәкаббыр патшалар өтті,
Жәхәнди титиреткен даңқ-салтанаты.
Көби умытылды. Лекин, әлбетте,
Умытылмас Беруний бабамның аты.

Мақтанаман бүгін бул алтын гүзде
Ұатанлас әуладың болғанлығыма.
Мың жылдан кейингі мерекенізде
Сизди тәрийп етин турғанлығыма.

МЕН МУҒАЛЛИМ ДЕГЕН ХАЛЫҚТЫ СҮЙЕМЕН

Жас әуладлар, келешекке баратқан,
«Устазым» деп сыйлап, арқа сүйеген,
Қалың елге билим нурын таратқан,
Мен муғаллим деген халықты сүйемен!

Хәммелерден ақыллы хәм билимли,
Ең дәслеп силтеген жүрер жолыңды,
Мудамы көксиме қойып қолымды,
Мен муғаллим деген халықты сүйемен!

Әйіемде данышпан Әрастуұ өткен,
Аплатун ол затқа устазлық еткен.
Искендер Зулқарнайн, Амир Темурлер
Устазға бас ийіп, хұрмет көрсеткен.

Устаз болған ерси исти етпеген,
Билгирмен деп менменлікке кетпеген.
Наұайылар журттан уллы болса да,
Жәмийдин алдынан кесе өтпеген.

Билимли ел санасы бар, көзи бар,
Озық дүнья арасында өзи бар.
«Бир хәрип үйреткен устазға қырк жыл
Хызмет қылың» деген халықтың сөзи бар.

»Билимли ел озар» дейди халайық,
Бул нақылға бәрха садық болайық.
Бизде сондай даңқлы муғаллимлер бар
Беруний әўлады деўге ылайық.

Сиз — мураббий, турған булақ басында,
Хәр жеткиншек қанып ишсин жасында.
Жаңа заман талабына садық бол,
Бүгин жаңа әсир босағасында.

Бул киятқан әсир пүткил әлемде
Жүгинер тек илим менен билимге.
Бул киятқан әсир саған түсинбес.
Сөйлеспесең компьютер тилинде.

Пал хәрредей гүлден әсел жыйыңлар,
Устазлықтың жолы енди қыйыңлар.
Мийге — билим, жүрегине жаслардың
Адамгершиликтің нурын қуйыңлар.

Билим менен ақыл егизге усар,
Билим — келешекке негизге усар.
»Билимсиз-ақ жасаймыз» деп жүргенлер,
Ендиликте суўсыз теңизге усар.

Руўхынды шөллетпей суўғарар болың,
Албаўлық арбасын туўарар болың.
Хәр оқыўшың тест-сынақтан өткенде,
Шешен қыз туўғандай қуўанар болың.

«Устазым» деп, жаслар арқа сүйеген,
Алдыңызда ақ басымды ийемен.
Келешектиң гүлшанына гүл еккен,
Мен муғаллим деген халықты сүйемен!

2001-жыл.

АЛЛЕРГИЯ

Академик Т. Ещановқа

Ата-баба ат қоймаған шамасы,
Хәзир «аллергия» деген ылаң бар.
Ал оның илимий анықламасын
Академик Ещановтан сораңлар.

Мен мәзи билгеним: адамлар хәзир
Түрлі дәрилерди ишип-жеп атыр.
Сәл жақпас аўқатты жеп қойса да бир,
«Ұақ-ұақ, аллергиям шықты» деп атыр.

Пулың болса, не жоқ базар апанда?
Не корсек, изине түсип атырмыз.
Не әжеп ишимлик болса жәханда,
Әлле қандай көрип ишип атырмыз.

Бир дәри жақпаса, екінши түри,
Жамбастан уколды берип атады,
Биреулерге жақпас жийдениң гүли,
Биреулер хаўадан көрип атады.

Тәбиятты қорлап, жәбирин тартсақ та,
Бузық пейлимизди ақлап жүремиз.
Суў бермей, Аралды өзимиз қуртсақ та,
Аллергияны да соннан көремиз...

Бул кесел ертеде жайылған емес,
Сонда қайдан шыққан? Ойлап қараңлар.

Оның диагнозын шайырдан емес,
Аллерголог Ещановтан сораңлар.

Ол айтады: «Буның еми геуилде —
Геуил тамыры буның шын дауасы» дер.
Шайыр айтар: «барлық бәле кеуилде,
Шурт минез заманның қышымасы бул»...

Бир-биреудің нервасына тийемиз,
Кеуил иренжиткиш қазаршы қусап,
Исимиз жүрмесе, журттан көремиз,
Қалтасы жуқарған базаршы қусап.

Биреуге биреудің сөзи жақпайды,
Бир жыртық балонға жел берген яңлы.
Биреудің биреуге өзи жақпайды
Кесел қоздырыушы аллерген яңлы.

Телевизорды тауласаң да кәуетер,
От алғандай дүнья деген уяңды,
Қайдандур жауызлық күшлер сау етер
Хәм қоздырар бәри аллергияңды.

Бул кеселге шатылмаудың исласы:
Кең пейиллик, мийрим, хақ нийет керек.
Буны емлеу жолын айтсақ, қысқасы, —
Кеуилден кеуилге мүриубет керек.

Шайыр айтқан болса кеуилдің хағын,
Аллергия болмау жолын қараңлар.
Енди буның медициналық жағын,
Академик Ещановтан сораңлар...

Апрель, 2000-жыл.

ШАЙТАННЫҢ ШАҒЫМЫ

(Аллегорик хәзил)

Шайтан хәзир компьютерге отырып,
Адамлардан сумлық үйренип атыр.

Бултлар сең жүргендей барады ығып,
Даўыл хүким еткен жақларға қарай.
Шайтан Қап тауының басына шығып,
Тәңири таалаға шағынды былай:

«Уллы Жаратыўшым, бүгин сизге мен
Мына хәзирги бенделериң үстинен
Шағым-арза жазып, ашыў-ызалы,
Жиберип атырман факс¹ арқалы.

Қатты кетти хәзир адамызатың,
Бизге аўдармақта бар жаманатын.
Дөхмет деген нәрсе аўыр зат екен,
Шыдам берер емес сабыр-тақатым.

Кеше бир наркоман—гиябент заңғар,
Сотланып атырып айтқан сөзи бар:
«Мени шайтан азғырды» деп жылайды,
Анасын өлтирген ол қудабийзар.

Ол ийтти танысам екен сирә-да,
Қараң өз қылмысын кимнен көреді?
Ызғыған наркоман хәзир дүньяда,—
Бузықлықтың, жаўызлықтың дәреги.

Топырақтан жараттың адамзатты сен,
«Бәрше жанзатлардың гүлтажы бол!» деп.

¹Факс — почтада хаттың хаўа көширмеси.

«Жаксылык, дурыслык хақтан тилеген.
Ақыл, мириубеттиң булағы бол!» деп.

Айттын: «Табыныңлар адамға!» дедін.
Ал мен табынбадым сол мақлуғына.
Сол ушын дозаққа таслаған едің
Мени, көнбеген соң өз пәрманыңа.

Сен қадаған еткен бейиш мийұасын
Жегизгеним ырас Хаўа енеге.
Енди көр сол адамлардың қылұасын,
Аўзың бармас көбин «бендем» демеге.

Шайтан адамларды адамға қайрап,
Пейил мүлкин шайқап, ғаўзастырады.
Инсанлық хұжданын, ийманын сынап,
Түрли жолға бурып, алжастырады.

Хәр бендениң өз нәпси, өз мәпи бар,
Сол мәпине тийип кетсе биреўи,—
Көбиниң инсанлық көзи қапылар.
Тайып кетер ийман-инсап тиреўи.

Адамзаттың сол бир әззи жерине
Шайтан түртип-қашып, сынап, ойнайды.
Ал адамның базы хийлелерине,
Хәтте, шайтанның да жүреги суўлайды.

Жеке адам менен ислесер шайтан,
Ал адамлар түрли мафия дүзип,
Жынаятлар ислеп, салады ойқаң,
Шайтан жеркенерлик қылұасы бузык.

Адамлар шөллерге бурып дәрьяны,
Теңизди қурытып, жаўратар елди.

Сылтау тауып урыс ашып, дүньяны
Полигон қылыұдың заманы келди.

Олар әлле қашан умытқан сени
«Кудайың ким?» десе, «Доллар» деп қояр.
Олар ушын нызам — соның дегени,
Фаусттай¹ өз жанын сатыуға таяр.

Сумлық, алдау, илим, зулым — төртеуи,
Тил табысса жауыз мақсет жолында,
Ийесиз ормандай дүньяны өртеуи,
Я жарып жиберіу солар қолында.

Лекин бенделер көп саған сыйынған,
Тәңирини бир билер халық деген киси.
Мен шығып атырман енди ойыннан,
Адамларға қалды шайтанның иси.

Аман қалсақ бул барыстан егерде,
Берген демиң таусылады қай таңда.
Адамның шайтаны өрбиген жерде
Жумыс қалмас екен ырас шайтанға.

Жаратқаным, бул арзымды уғарсаң,
Я қайтадан дозағыңа тығарсаң.
Тәуір болар еди, адам қусатып,
Пулы барлау пенсияға шығарсаң...»

Сентябрь. 2003-жыл.

¹Фауст — немислердің әпсанасында доктор Фауст алым шайтанға жанын сатады — *И.Ю.*

ӨМИР АЛДАНБАЙДЫ АДАМНАН БИРАҚ...

«Өмир сүриў деген — алмақ-бермек» деп,
Ғарры Верхарн¹ дурыс жазған ба деймен.
Ал биреўлер оның сөзин ермеклеп,
«Бермек» деген жерин сызған ба деймен.

Өмир менен тил табысыў ушын сен,
Оны шын жүректен сүймегин дәркар
Оннан алғаныңды есеси менен,
Ўақтында қайтарып бермегин дәркар.

Инсаний инабат, жақсылық ушын
Ҥақ нийетли гүрес апарсаң мудар,
Дөретиўши мийнетке жумсалса күшин,
Алғаныңды қайтып бергениң оған.

Сен болсаң, тил ушын, қол ушын жаллап,
Еңбек етпей еки асасам дейсең.
Несийеге алып, өмирди алдап,
Журттан зыятырақ жасасам дейсең.

Мейли, буйырғанын асасын хәр ким,
Өмир сараң емес, лекин — есапдан
Өмир дийқанға да усайды бәлким,
Нақыл бар «не ексең, соны орасаң».

Өмир алданбайды адамнан, бирақ
Банклер де пайызсыз кредит бермес.
Төлеў мүддетине дейин, азырақ
Бурқып жасаў мүмкин, ол да үндемес.

¹Эмиль Верхарн — Бельгия шайыры.

«Сорауы жок» мут дүньяға молығып,
Көзиңе май питер, дәуран сүрерсең.
Жууғағында бир бәлеге жолығып,
Алауық пейлиңнен азап көрерсең.

Журт айтпай-ақ таныр гәптиң астарын,
Хийлекерлигинди адамлар билер.
Сеннен қаша баслар заманласларың,
Бармағын шошайтып, сыртыңнан күлер.

Банкрот боларсаң хұждан исинде,
Пейлиң азар, инсанлыққа жарамай.
Шабдырыспақ ойнаймыз деп түсинде,
Төсегине сийип шыққан баладай...

2001-жыл.

ПЕГАС¹

Йош тулпары — Пегас асау ат екен,
Оны ушлау қатты машақат екен.
Несип етип минеғойсаң бирақта,
Жаныуар, шабысы кәрамат екен.

Мен оны Шымбайда Кегейли жаптың
Бойындағы Арқаш колинен таптым.
Йит азаптар менен ушлап, үйретип.
Еплеп минип алып, елиу жыл шаптым.

Ол ат бизди талай жығып та кетти,
Зәңгиден аяқлар шығып та кетти.
Өткели жоқ тәғдир дәрьясында ол
Базда өрлеп, базда ығып та кетти.

¹Пегас — шайырлық йоштың канатлы тулпары. Парнас — шайырлық илхам булағы бар тау (әйемги грек мифологиясынан И.Ю.).

Асау Пегас көп жылқыдан мықты ол,
Бизди талай жерден алып шықты ол.
Жини тутып, жыға қойса шайырды.
Сулыұлардың аяғына жықты ол.

Қанатлы ақ тулпар — илхам пырағы,
Парнас тауын дүсирлеткен туяғы.
Қаратасты қак айырып, сол жерден
Бурк етипти шайырлық йош булағы.

Оны излеп, жартасларға тырмастым,
Аңқам кеуип, ат жалына жармастым.
Сол булаққа барар жолды табалмай,
Еле жүрмен етегинде Парнастың...

7-февраль, 2002-жыл.

КОМПЬЮТЕР ЗАМАНЫНЫҢ МУҒАЛЛИМЛЕРИНЕ

Устазлар хам муғаллимлер күнинде оқылған қосық

Халықта сөз бар: «Устаз — атаңнан уллы».
Камил инсан ушын пидакерлерсиз.
Жаслар көп, билимли, табыслы, пуллы.
Оларды да адам қылған сизлерсиз.

Хызметиңиз келешектен қайтқандай.
Жаңа бостанлардың бағманларысыз.
Сиз устазлар, Президент айтқандай,
Азат елдің эзиз адамларысыз.

Мәни берип, сер салсаң бул заманға,
Тәбизи өзге бир заман киятыр.
Компьютерди түсинбеген адамға
Оның тест сынағы жаман киятыр.

Дәрья тасар муз қозғалар қарсаңда
Билимсиз жасаймыз дегенлер жахил.

Егер тилиң менен орақ орасаң да,
Енди дәртке аспас билимсиз ақыл.

Алма алыс түспес өз ағашынан.
Нақыл бар: «не ексең, соны орасаң».
Ықласын билимге жықсаң жасынан,
Өзиңнен билимлі шәкирт аласаң.

Сен устазлық етсең шынтлап егерде,
Оқыўшың дүньяны таңлантып, бәлким,
Жер жүзилик көрик таңлаўда, бирден —
Үш алтын медальды алыўы мүмкин...

Билим — күдирет, таў жоқ ол алмайтуғын,
Келешеги уллы заманы да бар.
Бирақ умытыўға ҳеш болмайтуғын
Мәселениң басқа таманы да бар:

Алтынның жез курлым қәдири болмас,
Мағрифет билимге нурын салмаса.
Тек бир билим менен инсан болалмас,
Адамшылық пазыйлети болмаса.

Жас әўлад билимге жумсап бар күшин.
Ақыл-зейини менен әлемди шолсын.
Ұатан ушын, адам ушын, халық ушын
Жанып жасайтуғын азамат болсын.

Дүньяға мийримлик үлғисин берген,
Қызларымыз Оралдай арыўлы болсын.
Ұатан туўын төрт мәртебе көтерген,
Баллар Қутыбаевтай қарыўлы болсын...

Айтып қойың оқыўшыңа хәр ўақта:
«Ашық болсын адамшылық көзиң» деп.
«Компьютерди бил жақсылап. Бирақта,
Компьютер болып кетпе өзиң» деп...

30-сентябрь, 2002-жыл.

ШАЙЫР ТЕҢЕЛБАЙҒА

«Жүр, малдың алдына шығайық, Шайда!»¹
Шақыр тез, бийдәулет Теңелбай қайда?
Жазыуынан «жууыуы» көп шайырдың,
Бир қосық тууылса еки-үш айда...
Жүр, малдың алдына шығайық, Шайда!

Жолдың еки бойы пахтадан-пахта,
Қосық жазамекен мал келген Ұақта?
Мал емес-ау оның дәрти бирақта,
Оның кеули сенде, өзи хәр жайда,
Ұақтың хош етерлик нәрсе бар жайда...

Саған ашық болғанлықтан жасында,
Шайыр болып шыққан ол ырасында.
Ышқы әксери бар оның басында.
Сондай дәрт болмаса, шайырлық қайда?!
Ең жақсы қосығы сен едің, Шайда!

Еки аяғына бир етик кийип,
Жууырды изиңнен ышқыңда күйип,
Ал сен кетип қалдын басқаға тийип,
Зар жылап Теңелбай қалды бир сайда.
Оның йош-илхамы сен едің, Шайда!

Теңелбайда шайырлық бар, йошы жоқ.
Сен кеткели оның кеуил хошы жоқ.
Жазған қосығынан айтқан тосы көп.
Шағлап жүре берсин мереке-тойда.
Жүр, малдың алдына шығайық, Шайда!

Декабрь, 2002-жыл.

¹Жүр малдың алдына шығайық, Шайда! — Теңелбай Сәрсенбаевтың қосығының аты И.Ю.

БАРТЕР

Насраддин Афандиниң қуда түсиуі

Дәстүрдің «қалың мал» деген шығынын
Айттысак, заманға болмас ылайық,
Ең абзалы, базар қатнасығының
Дәстүри бойынша бартер қылайық:

Күйеу бала тауып беремен сизге,—
Улым жақсы жигит. Еле көресиз.
Орнына мақтаулы қызыңызды бизге
Келинликке бересиз...

АШЫҚЛЫҚ ПЕНЕН КӨП ОЙНАМА, БАЛА

Ашықлық пенен көп ойнама, бала,
Ақыл-хуушың бийлеп алар мухаббат,
Дәртсиз кеулинди сен қыйнама, бала,
Сау басыңа сауда салар мухаббат.

Сен кирмеген бағда жемис пискендей,
Сәнемлер қолынан шарап ишкендей,
Қуурак тамызыққа ушқын түскендей,
Түтинсиз, жалынсыз жанар мухаббат.

Абайсызда алтын таққа миндирип,
Хүкимсиз-ақ айтқанына көндирип.
Ақмақларды ақылына ендирип,
Ақыллыны мәжгүн қылар мухаббат.

Ашық Аяз, хәзил-шыны аралас,
Бай-жарлы ма, кимлигине қарамас.
Қайсы ауылдың қызысаң деп сорамас,
Аяғына сени жығар мухаббат.

2000-жыл.

ЕКИ ҚАТЫН СӨЙЛЕСКЕНДЕ...

Ғазил

Еки қатын сөйлескенде,
Қазанда сүт тасып кетти.
Желиндеги ийген сүтті,
Бузау емип қашып кетти...
— Абысын ау, жақсы келдің.
Базарға да шыққан жоқпан,
Гәплери көп усы елдің,
Айтшы аз-кем жаңалықтан...
— Жаналық сол: азанғы шай,
Ирип кетти қапылғыр-ай,
Анау Ешки ауыз шеше,
Берип еди сүтин кеше.
— Қутлықлайық сол шешейди:
Келини туұыпты дейди.
— Туұғанда да егиз бала.
Көп қатнады Ақ тауға да...
— Бала-шаға сақлауға дә...
— Өйбей, сорым, абысын-ай!
Ишилмеди азанғы шай...
— Қапылтпашы, құрдасжан-ай.
Сүт деген мол. Беу, сорыма.
Ийсін деп бузауды жаңа,
Жибердим де, байламадым.
Сен келер деп ойламадым...
Қазандағы сүттен-ақ ал.
— Сол шешейдің врач қызы,
Көп отырып қалды өзи.
Кеше докторлық жақлапты.
— Жақсы хабар және таптың.
Болағойсын, жақсы қыз-ғой.
Қалай өтті кешегі той?
Бәри айтылды асығыста,

Түсте болды усы туста:
Толымбеттиң той бергени,
Қәлимбеттиң қой бергени.
Үзилдиктиң үлкен қызы.
Енежанның елгезери.
Баяғы бир гәптиң изи.
Базардағы қымбатшылық,
Модаларда шыққан қылық.
Пулдың қәдирсизлениуи,
Айтты бәрин дәстан қылып.
Еки қатын сөйлескенде,
Қамырлары ашып кетти.
Желиндеги сүттің бәрин,
Бузау емип қашып кетти.
Телефонның төлемлери,
Еки-үш мәрте асып кетти.
Суўсыз жерлер абат болып,
Дәрьяда суў тасып кетти.

Февраль, 2001-жыл.

ПОМАДА

Ах, помада, помада!
Жуқпаған жериң қалмады.
Хәр сапары жуққаның,
Жәнжелге жәнжел жамады.

Бир күни шайыр, ал енди,
Йош перисин шақырды.
«Помада деген бәленди
Жаққанды қой!» деп бақырды.

«Ақылы жоқ-аў периниң,
Қызарған затқа қызады.
Қудайдың берген ерини,
Не деген сулыў, мазалы.

Помада деген бәленди,
Жеген сайын күйемен.
Йошланыў ушын, ал енди,
Қаяғыңнан сүйемен?!».

Күлди Илхам периси:
«Әжеп тәуір халықсаң.
Сезип жүрмен, сен усы,
Заманнан артта қалыпсаң.

Еринге тийме, кел бери,
Сүйсең тауып қайымын,
Помадасыз жерлери,
Қапылдыма, шайырым...»

ҚАРА КӨЙЛЕК ИШИНДЕ...

Әрманлыда әрман көп,
Тамсанғандай түсинде,
Ол ким екен, Улмамбет,
Қара көйлек ишинде?

Не бар бала ойында?
Отырсаң жол бойында,
Ұңилип ақ мойынға,
Қара көйлек ишинде.

Жигитке әдет сығалаў,
Көзиң атып жығар-аў.
Әйтеуір-ақ шығар-аў,
Қара көйлек ишинде...

ПОЭМАЛАР

ЖОЛДАС МУҒАЛЛИМ

О, әдиўли муғаллимим, устазым!
Балалық омиримнің болдың бағманы.
Жетелеп кирғизип мектеп бағына,
Жегиздің турмыстан шийрин мийўаны.

Бир ҳәрип үйреткен адамға қырқ жыл,
Хызмет қылсақ, — ол да болар дейди аз.
Сиз ушын, сиз ушын қосықларым бул,
Даңқ хәм алғыс сизге, кәдирдан устаз!

Жаслық сөзим болсын,
Қолды бериңиз!
Алдыңызда белди буўайын беккем.
Ислеймен халық ушын, сынап кориңиз,
Дүньяда ең соңғы демиме шекем.

АҰЫЛ ЖОЛЫНДА

Сақылдаған сары аязлы январь,
Бетлемеген оған жанлы жаныўар.
Муз уласып,
Қыраў шашып,
Қар басып,

Қырдөгерек зорға көзге шалынар.
Бозғылт көкте ай сәулеси ақырын
Жақтыртады жолдың қарлы такырын.
Омба қарға,
Батып арба гүпшектен,
Аттың күшин алар хәр бир шақырым.
Гүлмыйығы сепсип, хәк ашқан арба,
Гейде турып қалар омбалап қарға.
Жаны кетип жалқаўланған жаўыр ат
Қамшыдан қаймығып тартады зорға.

Алтақтаға жамбаслағап арбакеш,
Артта отырған адамға көз салмас ҳеш.
Шүў-шүўлейди,
Гүңкилдейди, күлмейди,
Не қыларын билмейди,
Жанға аўыр тийген яңлы усы кеш.

Гейде шоршып, «бул қайсындай күн?» — дейди,
Гейде ойы булт қойнына сүңгийди.
Ал, артында жамбаслаған жас жигит.
Буйығады, әлле тоңып мүлгийди.

Әлле ойлап келешегин, бахытын,
Сынбайтуғын сақытын...
Еслей ме ол туўған аўылын ямаса
Интернатта өткен жаслық ўақытын?

Ашлық жылы өлген ғарип анасын,
Я ойлай ма жаңа аўыл-қаласын?
Көзин ашып жаңа өмирге жаңа жол,
Я оқытсам дей ме ол
Саўаты жоқ қарақалпақ баласын?...

Оны арбакеш аңламайды. Ой басып,
Отырыпты, алар жан жоқ ойласып,
Қан қалмаған түсінде.
Ал, ишінде
Жатқандай-ақ еки жыртқыш шайнасып.

Толғанады гейде иштен албырап,
Ойланады гейде мурты салбырап.
Гейде өзін күшли сезер кулшынып,
Гейде қорқар ети музлап қалтырап.

«Әмет» дейди көкте бултқа бир қарап,
Қара булт қабақ түйер тунжырап.
«Колхоз» дейди, — булт артынан ай шығып,
Сығалайды сәўле шашып жарқырап.

«Қанжар» дейди оң қапталын сыйпалап,
Әлле кимди өлтирмек пе қыйқалап?
«Тоқта» дейди өзін зорға жубатып,
Арт бетине көз астынан бир қарап...

Қанхор ма, ким?
Буның өзи қандай жан?
Я биреў ме, бахыт тепкен маңлайдан?
Әлле адам, кешип жаннан кек ушын,
Деп умтылған: «кек жиберип қалмайман»,

Арбадағы жатқан жиғит гүнасыз,
Билемен мен шүбхәсиз.
Хәй, арбекеш, сонда неге буўлығып,
Қансыраған қанжарға қол саласыз?

Мийнеткеш халық аўылласың, еллесиң
Жат-жамайға қарсы бирге беллесип.
Түсип атыр шын бахыттың жолына,
Сен жүрипсең қыйсық жолда түнлетип...

* * *

Дүзиў еди арбакештин жүреги,
«Қудай бар» деп көп жыл бахыт тиледи.
Сары шаян, уўлы жылан азғырып,
Былай еди адасыўдың дәреги:

Қурбан деген жигит еди бул киси,
Оны азғырған жат-жамайдың түлкиси.
Атасынан қалған арба, қос өгиз,
Жети танап жер — қолдағы мүлки усы.

Бир күнлери уллы сүрен тасланды:
Айда-қай бир колхозласыў басланды.
Мине, колхоз.
Гедейге сөз,
бай — жоғал!
Колхоз жаққа жақынлатпа нұсқанды!

Бай қаяқта?
Конфискеле!
Колхоз күшин көрсин еле,
Жарлы болсаң, —
Кел жылдам!
Тур қатарға,
Шап отарға, —
Байлар малын жасырған ба, не қылған?

Кулак қайсы,
Ийшан қайсы?
Түрт атап.
Бузақы молла
Кирсе, «олла»
Исиң онда дым шатақ.

Батрачком болсын Төреш белсенди,
Аўылатком, сал бийиктен кеңсенди.

Хэй, жалмауыз,
Қанлы ауыз
Әмәт бай,
Үз араңды!
Көрмейик биз еңсенди.

— Хай, Генжебай!
Қара және кулак түр,
Келип қапты-ау трактор!
Байлар еди көк өгизин мақтаған,
Гүнденди сен солай қарай ылақтыр!...
Жаңа туқым усылайынша себилди,
Артеллесиу, мине, усылай кеуилли —
Болғанлықтан, кешир-кешир, оқыушым,
Қызып кетип, көп аудардым кеуилди!

Мине, усылай артель қылдық ауылды,
Тыңламадық қар, боранды, жауынды,
Жерди төктик,
Шигит септик,
Күш жектик,
Жер аудардык көз алартқан жауынды.

Қалып қойған сонда бираз жат адам,
Жыйналыпты, — «колхоз қурмақ қайтадан».
Бәри түлки,
Бәри қашқын,
Бәри сум,
Хәзир, мине, ретме-рет айтаман:

Султан болыс, бай баласы Аллияр,
Қәлим пушық, Дәумурат бай бул да бар.
Есет гүрре, Қәлек мақсым, Әметбай,
Шәлеке хәм Кәрим деген моллалар.
Қап түбинде қалып қойған туншықпай,
Жәмлесипти ыққа түскен ушықтай.

Алыңлар деп көп жылады,
Дәрўазаны тырмалады,
Асханаға кире алмаған пышықтай.

Бәринен де жалынышлы үн шықты,
Кирди, бирақ, оқ жыланнан тил шықты.
Дән урлады,
Мал урлады,
Урлады...
Складқа от берип те турмады,
Зиянатлап қумарынан бир шықты.

Алдады да, колхоз ишин бүлдирди,
Бир ўәкилди ебин таўып өлтирди.
«Суўға кетип өлипти» деп суўмақлап,
Қыйналысып қайғылы түс билдирди.

Урлық,
алдаў,
жала
әдет-үрп бар,
Тағы сондай толыпатқан бүлик бар.

Бәрин ислеп,
бир күнлери қақпанға
Қурбанды да қылды абайсыз гириптар.
Бир ақшамы үй алдында турғанда,
Әмет бай хәм мақсым келди Қурбанға.
Айтқаны сол:
— Ертең бир күн қаладан
Бир муғаллим келетуғын болған ба?

— Еситпедим!
— Еситип қой билмесең:
Қутылмайсаң оннан егер өлмесең.
Орташаны,

Қалған-қутқан байды да
Колхозға сен кирсең дағы, кирмесең, -
Бәри бир тек мал-мүлкіңди хатлайды.
Хатланғанлар ала жипти атлайды.
— Ҳау, муғаллим билмей ме тек мектебин?
Әмет аға, бул ырасқа жатпайды.

Мақсымның да сақал-мурты силкінди,
Сыйқырланды, мырс-мырс етип бир күлди.
— Тек муғаллим деген, жаным, аты ғой,
Келсе тыяр аўзыңдағы күлкіңди.

Тыңла, иним, копти көрген ағаңды:
Динсиз етер қатын, бала-шағаңды,
«Кафир бол» деп азғырғанда өзинди,
Қысқа күнде қырқ усларсаң жағаңды.

Қандай едик бурын — еркин, тоқ едик,
Жек көргенге гөзлеп атқан оқ едик.
Татыу едик, бирге жедик тапқанды,
Бай, орташа аразласқан жоқ едик.

Хожа болды,
Қорамыздан мал алды.
Тепкиледі,
Урамыздан дән алды,
Күншил деди,
Диншил деди,
Бай деди,
«Ақыр уақты» болмай, иним, не қалды?

Сөзди тыңламастай қандай есерсең?
Ис түскенде бизден қалай кешерсең?
Жер аударса, тағы бир заң шығарса,
Бизден қалып бир қап тары ишерсең.

Айтқанды қыл, Қурбан иним, муңайма,
Динди сыйла мөхмин болсаң қудайға,
— Не қыл дейсең, мақсым аға, енди сен,
Киси өлтириў деген сирә оңай ма?

— Неси қыйын?

Алсын кафир сазасын, —

Деди Әмет ишке жыйнап ызасын.

Деди Қурбан: — Сыр ашылса сымпыйып, —
Жалғыз өзим тартаман ба жазасын?

— Тартпайсаң хеш. Қорқпа,

Сырды ашпаймыз.

Аўылаткомға жала жаўып таслаймыз,

— Мақул ма айт?

— Ашыўдан қайт, қарағым,

— Якшы десең, исти хәзирден баслаймыз.

Пышақ хақың — еки сыйыр, бир ғунан!...

Малың болса, өзиң патша, өзиң хан, —

Деп насыбай атып Әмет көз қысты, —

«Мал» деген соң шыдап турмады Қурбан.

Қурбан жыртқыш аңдай түскен қамаққа,

Толқыр ойы усап мисли сынапқа.

Алмас қанжар ай нурында жарқ етип,

Қолдан-қолға өтип, түсти қынапқа...

* * *

Қурбанды жаў усылай алдап-арбады,

Сол себепли қала бетке барғаны.

Бүгин мине сол бир «кафир муғаллим»

Өзи менен бирге отыр арбада.

Қалада да оны көп жан мақтайды,

Хәр сөзинде дийқан мәпин жақлайды.

Сөйлескенде Қурбан оның сөзінен
Ийнедей кир я қылаплық таппайды.

— Бахыт десең, колхозға кир, бар, — дейди,
Күшти жыйнап, иске ғайрат сал, дейди,
Әнекей жер,
Тамшылат тер,
Пахта бер,
Хүкиметтен керегиңше ал дейди.
Хәмме дийқан күш қосады, ислейди,
Жәбдилеспей исин жолға түспейди.
Ауырлықты машинаға жендирип,
Сүрен усы: — Артель — үлкен күш — дейди!
Деди ол:
— Бирлесип күшти қосамыз.
Деди:
— Билимленип, көзди ашамыз.
Деди:
— Кеңлик, заман теңлик, заң таза!
Бахытқа биз усылай аяқ басамыз.
Иши, дийқан күшин қосып турғанда,
Дәкки берер кенес жолын бурғанға, —
Муғаллимниң арба ишинде отырып,
Усы еди айтқанлары Қурбанға.

Қурбанда бар хәзир күшли еки ой:
Биреуи — шын, бири — түпсиз, бермес бой.
Я колхозға кириў, яки Әметтиң
Айтқанына көнип, жасаў қанлы той.
Ойлар Қурбан: қанжар алып қолыма,
Түсейин бе қанхорлықтың жолына.
«Жок, жок! — деди бирден, бойын тикледи,
Көз жиберди оңы менен солына.
Қыр дөгерек қара тоғай айбатлы,
Қар борап тур.

Әлле қашшан ай батты.
Жолдың қапталында гөрдей гөне там,
Сонда келип Қурбан атын тоқтатты,

Гөне тамға барды баслап жолдасын,
Қалын қардан тазалады жай қасын.
Қолын үплеп, шырпы шақты, от жакты,
Терип келип тораңғылдың шақасын.
Ауыл алыс,
Таң атыуға тақалды,
«Жылынайық, суұқаттық ғой» деп алды.
Сөйтип, Қурбан нан шығарды қойнынан,
Екеуі де тойғанынша жеп алды.

Уйытқып боран, қар боратар баса-бас,
Қурбан тиклеп жолдасына қарамас.
Бүрсеңлеп ол отыр тонға оранып,
Ой үстине ой келеди аралас.

Ойлар Қурбан: «Бул бир қолай жер екен,
Тоғай иши, шет, мениреу төр екен.
Хәзир мынау муғаллимди жай етсем,
Гүман етип ким маған не дер екен?»

Өйлар Ораз: «Бул бир тәуир киси екен,
Туйық минез, сөйлесиу де күш екен.
Байғус ғана дийқан халқы бауырым,
Өткен өмириң жылыуы жоқ қыс екен».

Ойлар Қурбан: «Шөпшек терип турғанда,
Не қылады көк желкеден урғанда?
Сейтсем ғой мен еки сыйыр, бир ғунан,
Әмет байдан алмайман ба курғанда».

Ойлар Ораз: «Ул-қызлары бар шығар,
Ози болса қайтпас қара нар шығар.

Бундай мықлы адамларды оқытсаң,
Ушар, еркин томағасыз қаршыға».

Уйытқып боран, қар боратар баса-бас,
Қурбан тиклеп жолдасына қарамас.
Әллен ұақта «иним!» деди бет бурып,
Жүзинде тур күлки, уят аралас.

Муғаллим де кеўил бөлди жалт қарап,
Қурбан ойын биле алмады ол бирақ.
«Иним Ораз, гүналыман» деди ол,
Кейин бетин айта алмады қалтырап.

Хайран болып, деди Ораз Қурбанға:
— Не өзи ол мысал гүна болғанда?
— Аўыр гүна, азгын өсек, қарам ой,
Ерер ме едим оған сана болғанда?

Адасқанның артына бақ, не шара!
Намыссызбан, жүзим, кеўлим қап-қара.
Мен хәзир бир адасқан ийт мысалы,
Беттиң арын белге түйген бийшара.

Шайтанларға сатып намыс-арымды,
Жәбир берип, Жарга урып жанымды,
Досларым ким,
Душпаным ким?
Биле алмай,
Алды-артымды көре алмай, —
Төге жазлап қалдым мен хақ қаныңды. —

Кеш гүнамды — деген гезде, жас жүрек,
Ойнап кетти тас тийгендей бир бөлек.
— Бул қандай гәп?
Айтың атап,

Не өзи?

Боранлы түн бундай хәзил не керек?

Деди Қурбан: — Мынау адам сууқылдап,
Турыпты деп ойлайсаң ба қур алдап?

Олай емес, — деди

Турды орнынан,

Түси сууық қанжар қолда жарқылдап.

Бул не сумлық?

Беттен ары қашқан ба?

Сала жақ па жас жүрекке, жас жанға?

Дегендей-ақ гүрлеп дауыл, гүїилдеп

Қар тозаңын шашып атты аспанға.

Деди Қурбан: — Болып сениң қандарың,

Төкпек едим сүттей таза қанларың.

Маған жолдас болған еди мынау, — деп, —

Шанышты жерге ғарш еткізип қанжарың.

— Кешир иним,

Кешир мениң, бауырым!

Ийт Әметтиң даулап жүрген дауының.

Билдим бүгін кимлер ушын екенін,

Алдың меннен қараңғылық ауырын.

Сумлық жайлап суўмаңлаған сурқия,

Салып жолды, баслап мени бир қыя.

Өзи менен бирге Әмет мени де

Билдим, ертең қылмақ екен зым-зия,

Мақсети сол ийт Әметтиң мен ушын,

Қаршығаға дузақ қурмақ жем ушын,

Ендиги сөз:

Қурбан болсын бул жаным,

Елим ушын,

Халқым ушын,

Сен ушын!
Нәрестедей шырт уйқыдан сескенип,
Ояндым мен басыма хууыш-ес келип,
Көзимди аштың,
Устаз болдың сен маған,
Мә, қанжарым,
Усынаман мен саған,
Шәкиртиңнен болсын саған естелик!
Хеш жоқ екен кеулинде кир дәреги,
Оқыу екен толы журттың кереги.
Жасарт елди,
Оқыт жасты, аңласын,
Баяғыша қалмасын
Қарақалпақ дийқанының жүреги.

Тыңла достым,
Тыңла жолдас муғаллим!
Тыңла, мени оятқан сен күшли үн.
Гүә болың үнсиз тоғай, айсыз түн,
Ғақықатшыл жолға түстим мен бүгин...

Дийқан көксин кернеди сол күшли үн,
Мыйық тартып турды сонда муғаллим.
Улып боран,
«Бул не уран, — дегендей, —
Ғәзебимнен сескенбеген булар ким?»

Деди Ораз: — Жау түлкиден сум болар,
Бирақ жаудың көзлерине қум толар.
Айдалада айға үрген төбетлер
Көштен қалып, жол бойында гүм болар.

Қанжар тутып, қанхорлықты кәр етпе,
Есинди жый, ерме, достым, Әметке,
Колхоз саған ғақықат жол,

Кеңес сол,
Көштен қалсаң қутлы мекан дәме етпе.

Тағы талай гүреслер бар, ойлап қой,
Тур қатарға, куралыңды сайлап қой.
Бердим саған қанжарыңды қайтарып,
Кек тутқанда жаўға қарсы қайрап қой.

Қыянетшил қыйсық тартар сазасын,
Нурды иркип, сала алмас саясын.
Тәғдириңди алмас қанжар шеше алмас,
Гүрес дауылынан шығар қуяшың.

* * *

Қурбан сонда туўылғандай жаңадан,
Муғаллимнің қолын қысты жалма-жан.
Олар жолға түскенинде, шығыстан —
Сәўлеленип атқан еди алтын таң.

ҚЫЯНЕТ

I

Бәхәр-бәхәр, жаным бәхәр мийманым,
Гүлге безеп келсең Әмиў бойларын.
Палўан қыздың күлкисиндей сыңқылдап,
Бахыт сазын шалған гүмис суўларың.

Бәхәр-бәхәр — бахыт гүли бостаным,
Зауықланған сеннен кеўлим, жас жаным.
Қушағында сазға, гүлге бөленип,
Толып-тасар Қарақалпақстаным.

Бәхәр-бәхәр, жұмыс қызып айнала,
Солқылдаған сом көкирек кең дала.
Көкте қуяш нур куйғанда күлимлеп,
Бирте-бирте көкшил дөнген сай-сала.

Қызып мийнет, жер бауыры солқылдап,
Ұсыл топырақ аударылып бурқылдап.
Гүркиреген сом денели трактор,
Пазналары жылжып басып, жылтылдап.

Көк қуалап ешки, сыйыр, қозы-ылақ,
Қосық айтқан шопан дауысы қулдырап.
Қосық, күлки, құс шауқымы, тасқын суу,
Тоғайда шуу, көлде қыйқыу, ғүде-гүу,
Ерке бәхәр сазларына сал қулақ!

Кете алмассаң бір сүйсинип қарамай,
Жаңа ауылға жарасықлы жаңа жай.
Тур әнекей мектеп мысал бөбегин
Бауырына басып күлген анадай.

Құрым басқан мешит емес, бул басқа,
Ушар баллар сабақтан кеш қалмасқа.
Жыңғыр-жыңғыр етип күлсе қоңырау,
Шыпырласып толар демде классқа.

Ықлас болмай жас қумары арта ма?
Әдеп пенен отырысар партаға.
Сәлем берип күтип алар устазын,
Муғаллим де турар күлип ортада.

Күлимлеген жүзи бәхәр таңындай,
Шәкиртлерин жақсы көрген жанындай.
Балалардың кейпин аңлар күлимлеп,
Муғаллим де сүйкімлі еди қанындай!

Жанға жайлы ағызады тил майын,
Қызық сөзлі, түсиниуге дым қайым.
Хәр күни ол билип турар сорасып,
Бул кишкене досларының хал-жайын.

Бирақ, бүгін не себепті өзінде
Шаршағанлық көрине ме көзінде.
Қайырылған қара шашы пәрийшан,
Бір қайғының изи бардай жүзінде.

Қайғы басқан неге аппақ ажарын?
Наұқас келип қыйнады ма я жанын?
Муғаллимін жандай сүйген жас жүрек,
Аңлайсаң ба устазыңның қыялын?

Я бір қатты кейіснама алды ма?
Я кеуилине биреу таңба салды ма?
Партшөлкемнің жыйналысын шақырып,
Түни менен я уйқыдан қалды ма?

Драм кружок, ясли, — дейді, тынбайды,
Күнде барып клуб исін оңлайды.
Кеште және сабақ берер ликбезге,
Я жыйналыс... қулласы, көз жумбайды.

Көз жиберіу іслер ушын алдағы,
Мектеп иси — тийкарғы ис қолдағы.
Партшөлкемге секретарь болған соң,
Оған шөгер гүллән истиң бір жағы.

Көзін жумса, тилеғи сол ойдағы:
Колхозшыға көп тийгизиу пайданы.
Жаңа ауыл болса мысал қаладай,
Қызса гүрлеп мәденият майданы.

Атыз бетте газет оқып жүрген ким?
Ол да Ораз... Тынбас мине күни-түн.
Айтшы билсең, усындайдан жалығып,
Жәбірленип жабығып,
Әлле соннан шаршап жүр ме муғаллим?

Жоқ-жоқ! Ораз «исим мениң қанша» — деп —
Қыйланбайды, қайта алға өршелеп...
Халық бахтына байланысly ис болса,
Қайтпайтуғын интеллигент — ер жигит...

Сонда неге қайғы шегип жас жүрек,
Неге, сонда қабақ түйер тас-түнек?
— Тыңла, кәне! Тыңла, жолдас оқыушым,
Қайғысынан тез табайық бир дәрек:

II

Апрельдің айсыз түни аспанда
Геўгим тартты айды булт басқанда.
Бир машина таўға минди зымырап,
Ўақыт куптан мезгилинен асқанда.

Иште отыр үн қатпастан еки жан,
Бири шофёр, екиншиси бир жанан.
Шофёр дос та кесент бермес сулыўдың —
Шийрин ғана қыялына ойлаған.

Бахытлы деп сезип отыр қыз өзин,
Ойлайды хәм артта қалған колхозын.
Еске түсер сүйген ярды ойласа,
Соңғы сүйиў — ыссы кушақ, айсыз түн...

Ойлар сулыў: Төрткүл көрмеген қалам,
Слётқа да келген болса көп адам.
«Ортаға шық, сөйле», десе, соз таўып,
Не айтаман, не сөйлеймен мен надан?

«Айтаман ба, «жүз килодан тердим» деп,
Таң атпастан «пахта атызға кирдим» деп.
Албырасам не қыламан хаўлығып,
Жас жүрегим алып қашса дүрсилдеп?

Сөйлейин-дә! Уялып не, хәлегим,
Токта, неге шәўкилдейди жүрегим?
Сөйләмесем, жерге таслап Ораздың –
Қойғаным-аў «сөйле» деген тилегин!

Гүлжан усылай толғанады, ойлайды,
Күшли сезим жас жүректе қайнайды.
Пахта тергиш бармақларын шашына –
Күлимсиреп орайды да ойнайды.

Усы гезде машина да зымырап,
«Уры сайға» түскен еди қулдырап.
Алды бөгет, тура қалды машина,
Бес адам тур тумлы-тустан қамалап.

Машинаны тутты алға жүргизбей,
Үндеспейди аўзын буўған өгиздей.
Шофёр шықты ручкасын қолға алып,
Урды олар бас салып.
Тутты қызды бир аўыз сөз дегизбей.

Булқынды қыз көнбеймен деп «ойныңа»,
Аўзын таңды шаршы салып мойнына.
Ийттей талап қарсыласқан бир жанды,
Байлап алып Гүлжанды,
Сиңди барып қараңғылық қойнына.

Ақ тәнине жара салды, ер батты,
Талды сулыў шыңғырды да дым қатты.
«Хош бол, Ораз!» деген соңғы даўысы
Тасқа соғып, жыраларды жаңлатты.

Турды шофёр машинаға ход берди,
Тас бөгеттен ебин таўып өткерди.

Қустай ушты,
Барып түсти Төрткүлге,
Сол акшамда сум хабарды жеткерди.

Түн ишинде арғымаққа ер салып,
Қыран қустай тау тәрепке сер салып.
Ғазеп пенен алты атлы Төрткүлден
Шықты сол күн муздай темир қурсанып.

Шымбайға да жетти хабар сол түни,
Муғаллимди ойландырып хәр күни.
Қыйнаған сол ар-намысын, жас жанын —
Усы еди мәселениң төркини.

Қурбан менен атқа минди жети ер,
Жолды баслап еки милиционер.
Арғымақлар жер тепсинип, киснесип,
Омыраудан ойма көбик ақты тер.

III

Мине, үш күн муғаллим бир көз илип,
Уйықламайды жүзде қайғы сезилип.
От ишинде өртенгендей намысы,
Хорланғандай жас жүреғи езилип.

«Қал» деп Қурбан неге күйди, парт болды,
Бүгін Ораз «нәмәрт», басқа мәрт болды.
Күтилмеген айралықтың азабы,
Қайыспастай жас кеуилге дәрт болды.

Кек жалыны кернесе де ерте-кеш,
Бул кишкене досларына сыр бермес.
Оқыу-ойын қууған муңсыз гөдеклер,
Устазының бул қайғысын дым билмес.

ТАҰДАҒЫ АЙҚАС

Ораз аман келгеннен соң каладан,
Әбден қорқып бул муғаллим баладан.
Максым, Әмет қармалауға тал таппай, —
Қашқан еди бир ақшамда арадан.

Жыйнап барлық қашқын ярыу-жорасын,
Адамшылық ардан ашып арасын.
Баспашы боп, түн ишинде жол тосып,
Мәкан қылды Қара таудың жырасын.

Қыз жөнинде Әмет алды хабарды,
Бир кууанып, бир қызарып, бир жанды...
Машинаның жолын бөгеп еркисіз —
Солар еди алып кеткен Гүлжанды.

Сезбес сулыу арқадан ер батқанын,
Аққан қаны шашларына қатқанын.
Есин жыйды, билди сонда айнасыз
Аузы қулыплы бир үңғирде жатқанын.

Таңның алды шүтик шыра жылтылдап,
Жанар еди. Бирден есик шыйқылдап.
Ашылды да кирди биреу-«шоқ сақал»,
Күлди жыртқыш дауыс пенен қарқылдап.

Жақынлады аш қасқырдай ырсылдап,
Көзи кеткен шығатындай тырсылдап.
«Муғаллимнің келиншеги қалайсыз?»
Деп кекетип күлип қойды мырсылдап.

Көргенде қыз «шоқша сақал» сарыны,
«Әмет!» деди, бир көргеннен таныды.
Қара көзде кеткендей от тутасып,
Лаулағандай болды кектиң жалыны.

Күлди Әмет Гүлжанға кеп асылды,
Қыз бир урды, — суў сепкендей басылды.

Гүлжан:

Тарт колынды қаныпезер көргенсиз,
Көнбеймен мен түсирсең де жасылды.
Жоғалды деп жүрсек сени қаяққа,
Азаматлық арды басып аяққа,
Усындай боп жүрип бе едиң, Әметбай,
Басшы болып гилең уры-саяққа?

«Мәртебеге» жетипти ғой қолыңыз,
Усы ма еди излеп тапқан жолыңыз?
Қутлы болсын жолды тосып, қан төгіп -
Жолаушыдан тартып алған тоныңыз...

Әмет:

Сояйын ба сөйлеп турғап күйінде?
Шайнамастан жутайын ба, жейин бе?
Мазақлайжақ адамыңды тауыпсаң,
Не былшылдап турыпсаң?
Отырғандай муғаллимнің үйінде.
Аш көзиңди, турсаң хәзир қаяқта,
Шашларыңды таплайын ба аяққа!

Гүлжан:

Хайуанлыққа мәс боп тасып-толдың ба?
Кет, кет, жоғал! Турма мениң алдымда!
Муғаллимнен кетсин өзиң садаға —
Қарағысыз елге, бала-шағаға —
Адам етин жейтин хайуан болдың ба?

Хәлек болма, тамағыңнан өтпеймен,
Өткенде де босқа өтип кетпеймен.
Анау мениң елим, халқым, досларым,

Жалманар бул басларың –
Жалбарынып, сеннен мийрим күтпеймен,
Сен хәзирше зорсаң маған. Бирақ та,
Ертең өзиң илинерсең дузаққа.

Ә м е т:

Елди былғап динсизликке шатылдың,
Ақыл айтсақ, қарсы оқ боп атылдың.
«Оқыймыз» деп хаял-қызды азғырып,
Бәрин жыйнап жаздырып,
Ол да аздай ийт Оразға сатылдың.

Маған тарлық қылды туўған аўылым,
Ораз десең тастай қатар баўырым.
Пышақ урып мойнын жулып кетпесем,
Сол ойыма жетпесем,
Түспей кетер үстимдеги аўырым.

Хәй, мийримсиз қанға кумар пышағым,
Сал мойнына қыздың әжел ошағын.
Есаплайын биринши кек қайтты деп,
Жатсын жайып қара жерге қушағын!

Умтылды Әмет қанжар ойнап қолында,
Аңламады не бар оңлы-солында.
Бирақ тоқтап қалды қолы, пышағы —
Жоқарыға көтерилген халында.

Түсиниксиз болып кетти бир айқас,
Әметти дым албыратты зор шайқас.
Бүгирлетип басқан биреў Әметти –
«Әкел, жаным — деп бақырды — жумыр тас».

Бул қандай жан — биле алмай Гүлжан да,
Не де болса жәрдем берди бул жанға.

Тас әкелди, жауыз Әмет тырып етпей,
Жатты гүм боп төбеттей,
Уртына тас салып, аўзын буўғанда.

Буғаўланған жыртқыш аңдай булқынып,
Жатты Әмет тасты шайнап жулқынып.
Таныс емес адам қызға созып қол,
«Жүриң берман» деди ол, —
Гүлжан қызға мыйық тартып бир күлип.

Гүлжан турып Әметке бир салды көз,
«Бизге салған қақпаныңа келдің ғез.
Қашсаң дағы усылай сениң тәғдириң,
Тифиў»... деди, сыртқа атып шықты тез.

Әмет минген Боз тарланды ойнатып,
Минди сулыў полат суўлық шайнатып.
Бахыт па, я бахытсызлық... Қыз хайран,
Тартып кетти еки жан —
Ат туяғы таўдың тасын жаңлатып.

II

Шолпан нур қойнына сиңип кеткенде,
Таң ағарды сонда шығыс беттен де...
Мөлдир суўы мөлт-мөлт еткен бир булақ,
Түсти олар сол булаққа жеткенде.

Ким екен ол, жол баслаўшы бул киси,
Неге ойнар бет аўзында күлкиси?
Орта бойлы, селдир сақал, қызыл жүз,
Биреўлерге... усап тур ғой түр-түси.

Мине, аттан түсти булақ басына,
Қара мылтық сүйелди ғой қасына.
Суўға қанып, шылым шегип отырып,
Деди қызға: «Айт қарағым, жасырма.

Қайдан ушып келип түстиң дузаққа,
Қалайынша тап болдың бул азапқа?
Атыңды айт, жөніңди айт, қарыңдас.
Өскен жериң жақын ба я узақ па?»

Деди Гүлжан: «Шыққан меканым Шымбай,
Көрмеп едик хйилелерди биз бундай.
Атым Гүлжан, Арзыкөлде аўылым,
Бексыйықлы дийқан атам Турғанбай.

Тап жаңағы қара үңгир қойнында
Буғаўланып буўылған жан қолында.
Аш қасқырдай аран ашып урынып,
Колхоз ишин иритпек боп бүлинип,
Жан саўғалап қашқан еди соңында.

Елден безип, таўды гезип қанлы аўыз,
Баспашы болып жүрген екен сол жаўыз.
Уры сайда машинаны қамалап,
Бизди тутты сол қан ишер жалмаўыз».

Колхозға да сансыз тийген зыяны,
Бир басына болды еки ҳаялы.
Ғарры ийттей нәпсин ашып уялмай,
Бизде дағы болған еди қыялы.

Пахтакешлер слетына — Төрткүлге
Кешеўиллеп баратқанем сол түнде...
Тири болса болар еди шофёрим,
Әлле өлди сол айқастың ишинде.

Жолды тосып жолаўшыны қамаса,
Тартып жаза, көрер еле «тамаша»...
Айып көрмең, сөйлең енди өзиңиз —
Қайдан жүрген едиңиз,
Усылардың бирисиз бе ямаса?»

Дегенинде ол киси де бир күлип,
Әжепсинип, турды бираз иркилип, —
Олай деме бизди, Гүлжан қарағым,
Бизден аўлақ жол аңлыған тұлкилик.

Көрдің бе, я көрмедің бе бул жағын —
Биле алмадым. Назарханда турағым.
«Еркин қарақалпақ» деген колхоз бар,
Сол колхоздың сақшысы едим, қарағым.

Атым Тилеп, кийик аўлап жүрибем,
Түнге қалып, атты ертлеп турыбем.
Бир топ атлы өтип кетти тусымнан —
Сол үңгирге бет алғанын корибем.

Бир бийиктен көрип турдым сығалап,
Тас үңгирге кирди сени арқалап,
Сени таслап беккем қулып урды да,
Гүбирлесип турды да,
Тағы тартты бир төбени жағалап.

Қулып берик екен — дәме етпедим есиктен.
Қағып едим — жан болмады еситкен.
Қыя таста мылтығымды қолға алып,
Аңлып жаттым сер салып,
«Таң атты ғой, неге олар кешиккен?»

Деп жатырсам, тап баяғы жырадан
Таң алдында келди олардан бир адам.
Атты байлап кирди ишке абайлап,
Тәуекел деп, алысыўға бел байлап,
Илескеним еди ғой сол арадан...

Тыңлап турдым барлығын да сөзиниң,
Сенде кеги бар қусайды өзиниң.
«Муғаллим» деп қақсады ғой соншама,
Ким еди сол отын алған көзиниң?

Қызыл пайда болды қыздың түсінде,
Сөйлер, лекин, сыр бермеген пишинде.
— Аты Ораз Дәулетбаев, Қыпшақтан —
Барған еди январьдың ишинде.

Тым-тырыслық дауам етти биразға,
Деди мерген: «Ырас-ақ сол Ораз ба?
Аман-есен жүр екен ғой, бауырым,
Жибермеди-ау бір жапырақ қағаз да.

Қос дәнедей шығып едик ханадан,
Бир емишек емип едик анадан.
Шымбай бетте ағартыуда ислеўге
Кетип еди буйрық алып жаңадан.

Аман-есен көрсең барып инимди,
(Хат жазыўға жоқ ғой қағаз-қәлем де)
Жазға таман мен де барып қайтаман,
Көрискенше дуўай-дуўай сәлем де.

Қәне, енди босқа турыў жарамас,
Ўақыт қыстаў, жағдайға қарамас.
Бүгин түсте ашылады слёт та.
Қамшыны тез ур атқа,
Күн шықпастан жолаушыға аралас.

Жолың болсын! Кеңнен серме қанатты,
Хош, қарағым, — деди, қолын узатты.
— Хош, рахмет. Биз күтемиз ел бетте,
Жазда барың әлбетте, —
Деп шығысқа бурды тезден қыз атты,

Азат қыздың кеўли суўдай шалқыды,
Тартты атқа жез бауырдақ қамшыны.
Турды мерген қыз қарасын гүзетип,
Аттың ерин дүзетип,
Беттен сүйип таудың таңғы салқыны.

III

Түстен кейин сабақ баслап жаңадан,
Тапсырманы тексерип бир баладан –
Турған гезде муғаллимди класстан
Есик қағып шақырады бир адам...

Деди Қурбан: — Утып шықтық «ойында»,
Душпанлардың қанын қуйдық қойнына.
Он үш атлы екен Әмет баслаган,
Таўда буққы таслаган,
Туттық бәрин, «Ашшысайдың» бойында.

Төрткүлден де келген екен алты атлы,
Бизлер менен бир қатарда оқ атты.
Мынау Жәлий баспашының үшеуін
Үш оқ пенен турған жерде сулатты.

Таў қойнынан аштық қойған көмигин,
Сойған екен малдың сайлап семизин.
Өмир, өлим арпалысқан айқаста
Бир оқ жеди — өлди Әмет өгизин.

Тилеп деген жигит анда жүр екен,
Жаўдан қайтпайтуғын нағыз нар екен?
Мергенликте таңландырды талайды,
Сени көп-көп сорайды,
Сениң менен жандай тууысқан екен.

Таңланды Ораз: — Не, не? Тилеп дедиң бе?
— Аўа, Тилеп, бир анадан едиң бе?
Өкпелейди. Сәлем айтты қысып қол,
Усы жазда келетуғын болды ол,
Келгели хат жаза алмаған едиң бе?

Ауа солай, ағам еди тууысқан,
Соннан кейін?

— Шыға келди қууыстан,
Сөйлестик биз. Әжел менен шайқасып,
Гүлжан ушын Әмет пенен айқасып,
Қутқарыпты қанлы тырнақ ууыстан.

— Әмет урлап минип кеткен боз тарлан,
Соны минип кеткен екен ол арман.
Сол айқаста буғау қыйып, ер батып,
Жараланған дейди Гүлжан сол қолдан.

Сур қанжарды қайрап кектің тауына,
Салсам деген едим халық жауына.
Айтқанымдай сол сөзімнен бір шықтым,
Оң жанбастан бір суқтым,
Мақсым келип иликкенде ауыма.

Бәрин туттық, төрт баспашы жарадар,
Бизиң менен келе алмады барабар.
Көптің күши — тау сууының тасқыны,
Қарсыласып қайсындай күш тура алар,

— Дегенинде болды Ораз шадыман,
Йош дәрьясы хағлағандай сағадан.
Жигитлерге алғыс айтып қол қысып,
«Мениң қайтпас мәртлерім» деп толықсып,
Қурбанды кеп қушақлады жаңадан.

АРЗЫГҮЛ БАЛЛАДАСЫ

Қандай сулыу жупар ийисли жаз айы:
Жазда мен де сөз арнасын қазайын.
Мыс қазандай қайнағанда саратан,
Берилмей ме қыс тоқсанның сазайы?

Сәскеликке ұақыт қалған шамалы,
Шық пуўласар, «елп» етпеген самалы.
Жерди қушқан еркин мийнет ышқында
Кеўил шалқып, ушқан адам қыялы.

Көмкерилип көзди тартқан көк егис,
Тербелисип басын былғар теп-тегис.
Қайтпас мийнет — қатты қоллы тәбият,
Арпалысқан қызғын гүрес, өшегис.

Салмаларда суў ағады қулдырап,
Пахталарда сансыз түйме сылдырап.
Кетпен урған қыз-келиншек басында
Жипек шаршы нур қушады булдырап.

Каналда суў астын-үстин лепирип,
Айдынында ақ шабақлар секирип.
Гүркиреген «Пахтаабад»тың тарнаўы
Қазан толы сүттей тасып, көпирип...

Жасыл жапырақ жайған кокли орманым,
Есимде бар талай ойнап барғаным.
Тоғай түси тоты қустың пәриндей
Көрмейсең бе мың кубылып турғанын!

Қалай ушар бунда бүлбил сайрамай,
Кәйтип шыдар еркин кеўлиң жайнамай!
Қарсы алдында мөлдиреген Арзыкөл,
Гүлге безеп орнатылған айнадай.

Ерке Әмиў, қарақалпақ еллери,
Аўылымның усы гөззал жерлери.
Усы жерде талай терин сыпырған
Мынаў жүрген хақ мийнеттиң ерлери.

Ай нурына мүлгип айдың түнлери,
Заўық бағышлап түрли қустың үнлери.

Усы жерде, усы көлдің бойында
Нешшелердің өткен жаслық күнлери.

Булақ сести қыял тербеп сылдырап,
Ай сәулеси суу бетінде қалтырап.
Талай жаслар түн қойнында урланып
Усы жерде ярын күткен албырап.

Қосық дауысы қалғығанда алыстан,
Жас кеуілде ышқы оты алысқан.
Усы жерде жамбаслаған жас шайыр
Талай сапар муза менен табысқан.

Бурын бунда тоғай мүлгип, сел басып,
Азғын шөплер тораңғылға тырмасып.
Булақ сууы көз жасындай мөлтилдеп —
Көлдің сууы қайғы менен сырласып.

— Муңлы еди ерке бұлбил намасы,
Өскен гүлдің болмады хеш панасы.
Гүжим өсти куу сырықтай кууарып,
Адамзатқа хэз бермеди саясы.

Мине, бүгин ғыр этирап жайнаған,
Тамылжытып таң бұлбили сайраған.
Көрдің бе сен, Арзыкөлдің бойында,
Бүгин турмыс масайраған, қайнаған?

Күн күлгенде алтын нурға малынып,
Гүлжан сонда әлле кимди сағынып.
Қойды дағы қолындағы кетпенин,
Отырды қыз жасыл жапырақ жамылып.

Жүз кубылып сайрай берди бұлбил де,
Гүлжан ойшаң көзин салды бир гүлге.

Жүйрик кыял кызды артқа жетелеп,
Арзыгүлдің сырын салды кеуілге.

Шыт көйлектің жағасынан жел кирип,
Сыйпар бірақ, аянышлы түр кирип -
Ойланды ол. Қыялына тереңде, -
Отырғандай болды бір қыз телмирип.

Қыз тып-тыныш ойға батып қалды да,
Бір бурымын артқа қағып салды да.
Суўға қолын апарғанда еңкейип,
Бір дана гүл түсти келип алдына.

Албырап қыз бетін бурды жалма-жан,
Гүл жай ғана кетті ығып армаған.
Ақша жүзге қан жыйылып, мысалы —
Хабар берди жаңа пискен алмадан.

Қара, эне, албыраған жүзлери,
Қандай сулыў ойнақшыған көзлери.
Еситилер, тыңла эне ашыўлы —
«Ким өзи» деп сыбырланған сөзлери.

Қашпақ болып қаймыққанда қылт етип,
Тағы бір гүл түсти суўға «шылп» етип.
Қыз жөнелди. Бірақ, жигит бір ғарғып —
Ақ билектен тутты келип «шырп» етип.

— Жибер Ораз, усының да әдет пе?
— Гүл қаяқта? — Қара, эне, суў бетке!
Тастадың ғой, өз қолыңнан бердің бе?
(Жигит ерни бара қалды бір бетке).

Төсин басып, қаймыққанда қыз шаққан,
Жигит қолы белге оралды оң жақтан.

Акырында жуўасыған жас жүрек
Орын алды әсте ыссы кушактан.

Дүрс-дүрс етип барып жүрек басылды,
Ақ билеклер мойнына да асылды.
Асаў кеўил тилге келип жайласып,
Сөзге келди, қыздың кеўли ашылды.

Жаслар сәўбетине гүллер ийди бас,
Тораңғыллар жапты оларға көк липас.
Жарасықлы жанға жайлы сөз бенен —
Ҳэзиллесип отыр, эне, еки жас.

Бир мәхәлде айтты Ораз Гүлжанға:
Бурын бунда бир хәдийсе болған ба?
Билесең бе әңгимесин Арзының?
Айтып берши, — деп қыйылып турғанда,

— Мөлдир суўға сулыў бир көз таслады,
Гүл жүзикли қолдан жигит услады.
Жамбаслады көл бойында еки жас,
Гүлжан сол бир әңгимени баслады:

* * *

Бир заманда Узақ деген бай болып,
Өткен еди төрт түлиги сай болып,
Қамшы таўлап, адам аўлап, ел жаўлап,
Оған ҳеш ким келмептимис тай болып.

Ашыў қысса көзлеринде от жанып,
Қахәрленсе қамшысынан қан тамып.
Зулымлығын өткерипти өлгенше,
Билер екен аўылдағы бар халық.

Муўса ғарры хәм де кемпир Қырмызы,
Болды олардың Арзы деген бир қызы.

Сулыўлықта түнде шықса далаға,
Таңланғандай еди көктің жулдызы.

Сөз маржанын дизген шайыр-шийрин тил,
Даўысына таңланыпты хәр бүлбил.
Өткергенде өн жетинши бәхәрди
Түсти бөксесине шашлары сүмбил.

Көзи түскен көркке бенде болғандай,
Әлпайым келген минези қандай.
Аппак тиси ай нурына шағылысып,
Аўзын ашса турар дизген маржандай.

Жүрегінде саклап намысын-арын,
Жүргенинде тилден төгип муң-зарын.
Хәтте, оны көрсе кемпир-ғаррылар
Еслер еди ессиз жаслық шағларын.

Көп жигитлер көрип өзін тута алмай,
Көрген менен сөз айтыўға бата алмай.
Не жигитлер жүрегінде от жанды,
Төсегінде тыныш уйқылап жата алмай.

Ғам қайгысын қара шаштан узайтқан,
Түн ишинде косык даўысы қыз айтқан –
Дөңбекшитип кемпир-шалды оятып,
Елжиретип көп қызларды муңайтқан.

Сол Арзыны тоқаллыққа алыўды,
Ойлап Узақ көп жумсады қарыўды.
Малға жығып сөрлы қыздың атасын,
Бир күни ол алып кетти арыўды.

Қыз дәўраны өтти мысал көрген түс,
Хеш нәтийже шығармады өшегис.
Талап излеп кеткен ары Қаражан.

(Кетпегенде қолдан келмек қандай ис?)
Сорлы қыздың жаны қайдан жай табар,
Қаражан деп көзлеринен қан ағар,
Сегіз айда «жоқарыда» Қаражан —
Өлди деген еситилди сум хабар.

Узақбайдай ғарры ийттиң азабын —
Арқалады кайғы басып қабағын.
Күнде дөхмет, күнде қорлық, Арзыгүл —
Тарта алмады ауыр турмыс азабын.

Күнлер өтті. Еркінликти сағынып,
Хәсирет шекти жас кеуили жабығып.
Бир ақшамы көл бойына келди қыз,
Айсыз түннен қара жаулық жамылып.

Бир түн еди көкти булт қаплаган,
Әлле қандай перделеп сыр сақлаган.
«Арзы келди, Арзы келди» дегендей,
Көл қуслары шуұлап тыным таппаған.

Таппас сулыұ дәртлериниң дауасын,
Елестирмес гүздиң ызғар хауасын.
Тур жағада жасыл түскен ағаштай,
Жел тербетип оның муңлы намасын.

Шерли нама кеуил шерин молайтқан,
Бул қосықты соннан бери ел айтқан.
Сол бир күнде суу бойында сыңсытып,
Бул қосықты ядлап қалып көл айтқан.

Бул наманы бүлбил тыңлап таңдағы,
Кулақ түрген қырды гезген аңдағы.
Ел аузында ертеқ болып жөнелген
Мынау еди қыз қосығы сондағы:

«Тар кәпесте өскен сорлы Арзыман,
Басларыма қайғы салды тар заман,
Ойнап өскен бирадарлар бол аман,
Алыс жолға сапар шектим мен бүгин.

Жүрек бауырым лала яңлы қан болып,
Қара шашым тозды пәрийшан болып,
Көзим жасқа, кеулим хәсиретке толып,
Қарымай белимди бүктим мен бүгин.

Анам мени бай қызына теңгерди,
Атам сорлы мени малдан кем көрди,
Зар жыласам көзде жасым ким көрди?
Көзимнен қанлы жас төктим мен бүгин.

Он сегизде түстим залым Узаққа,
Ийт Узақбай салды мени дозаққа,
Урып-сөгіп күнде қойып азапқа,
Сабыр дәруазасын жықтым мен бүгин.

Анам қалды, алып кетти үйимнен,
Жас тәниме сууық етти кийимнен,
Бәйбише ғарғысы тести мийымды,
Бул зарлы заманнан кештим мен бүгин.

Отырсам басыма, турсам аяқтан,
Ғасыл тәним жара болды таяқтан,
Кийик едим, таслар қақты туяқтан,
Қайтып келмес жолға түстим мен бүгин.

Жазықсыздан сүйеклерим күйретип,
Жас тәниме алмас қанжар түйретип,
Ол да аздай урды-ау атқа сүйретип,
Бул жерлерге зорға жеттим мен бүгин.

Сорлы көркім бул әлемге өрт салған,
Жас жанлардың жүрегине дәрт салған,
Қайда жарлы қызын бахытсыз қылған,
Дүньядан қол былғап кеттім мен бүгін.

Турған жерім терең суудың жағасы,
Көринбейди өз үйімнің қарасы,
Хайуан екен көргенсиздің баласы,
Әжел ағыуынан иштим мен бүгін.

Күн тууғанда сол залымға оқ атың,
Қайғы дойнағынан сынды тақатым,
Келди, дослар, хош айтысыу саатым,
Жанған шырақ едим, өштім мен бүгін.

Хош елатым, хош досларым, жанажан,
Хош бол енди ақ сүт берген, анажан,
Уйқыла тыныш, сүйген ярым Қаражан,
Дүньядан әрманлы өттім мен бүгін.

Неше жанлар биздей қорлықта өткен,
Аққу едим айдынында ержеткен,
Ал қушаққа, қасыл көлім, сүй беттен,
Қойныға өзимди аттым мен бүгін!...»

Суу қойнына өзін атты Арзыгүл,
Бир ышқынып қалды хош хауаз бүлбил.
Жан-жаныуардан жасырғандай Арзыны,
Сыйқырланып тынып жатты сырлы көл.

Ерке қыздан айырылып ел қалды,
Ақ маралын қушып терең көл қалды.
«Өлди-өлди» деп сыбырлап шөплерге,
Қыр қойнында ызың қағып жел қалды.

Елди оятты суудан шыққан жаңғырық,
Қырды оятты ашшы дауыс жаңғырып.
Қыздың муңын айтып жылап тынымсыз,
Айдалаға кетти самал қаңғырып.

Турды дауыл жалт-жулт ойнап найзағай,
Атқан оқ боп бултты тести найзадай.
Муңлы гүллер басын ийип муңайып,
Бұлбил қалды бір өмирге сайрамай.

Көл бойында төгіп көзлердің жасын,
Ел жоқлапты сүйіп тууған баласын.
Соннан бери Арзы қыздың атына
Қойған екен ауыл көлин, даласын.

Мине, солай бір заманда бул жерде,
Бийшара қыз қаңғырыпты түнлерде.
Аянышлы муң түседі ядына,
Елеслетсең сол бір қара күнлерді.

Дегенинде екі кеуіл елжиреп,
«Сырларым көп, уғар болсаң кел, жүрек»
Дегендей ақ Арзыкөлдің айдыны
Тал саясын жамылып тұр мөлдиреп.

Он төртинен тууған айдай жамалы,
Қыздың шашын желпип жупар самалы.
Бойын кернеп тасқын ғайрат, қууаныш,
Шарықлады палуан қыздың қыялы.

Елге ырыс, ерге қууат, сән берген,
Ауылымның талмас билек қызы сен.
О, сен арыу Арзыгүлдің әулады,
Мен де сени шын кеуілден сүйемен.

Халқың менен айдын жолга атланып,
Сайра, жаным, саз намага шадланып.
Сениң намаң қууаныштың намасы,
Елди гезер тилден-тилге ядланып...

УШЫРАСЫҰ

I

Секунд соғып саат сести шыртылдап,
Стрелка шабандоздай жылпылдап.
Нешше бәхәр, нешше ай да, нешше күн,
Шад өмирден берип үн,
Өтип атты тусымыздан шырпылдап.

Айлар қызық — өткен өмир бәхәри,
Күнлер қызып иске кеши-сәхәри.
Күшлер бузып ески турмыс есигин,
Шадлық озып, кетти турмыс зәхәри.

Өмир гүллеп шешек атты қулпырып,
Жер гүлленди мың кубылып, түр кирип
Ауыл гүллеп, ғурғынласып хожалық,
Халық шадланды жаңа турмыс гүркиреп.

Бала бақша, мектеп, клуб сарайы,
Болды ауылда мәденият орайы.
Билимленген қыз-жауанның көркіндей,
Жайнап кетти елдің ауыл шырайы.

Нәлше өсти жапырақ жайып, гүл жайып,
Ораз келген жылғы баллар улғайып.
«Таза күште» мектеп билим ошағы,
Жас әуладлар менен толды қушағы.
Көркін көріп, қәне үнин тыңлайық,

Жаңа турмыс жаңа аўылға ылайық,
Саялардан салқын ләззет алайық,
Кел оқыўшым, Арзыгүлдиң аўылы
Жаңарыпты, сайран етип барайық!

Мынаў бийик Арзыкөлдиң жағасы,
Анаў шоқ тал Пахтаабаттың сағасы.
Мынаў аўыл көк жапырақ жамылған,
Жолды басқан қалың терек саясы.

- Мынаў не жай?
— Бул аўылдың кеңсеси,
Гүлленген бағ мынаў оң жақ еңсеси. —
— Ал, мынаў ше?
— Көрмейсең бе жазыўын?
— Хә, түсиндим... Еситилди қыз сеси
— Клуб екен. Ал, мына жай монша ма?
Әйтеўирде пукталапты-аў соншама.
— Мынаў мектеп, анаў бала бақшасы,
— Тап қатырып сулыўлаған қаншама.
— Мынаў дүкән,
— Дүкәншы ким?
— Турғанбай.
— Саўатсыз ғой... басқа адам қурғандай?
Жоқ, ликбезден саўат ашты, ол хәзир —
Ийни келсе бухгалтер де болғандай.
— Оҳо, ғарры келген шығар биразға!
— Келген шығар...
— Қызы ислей ме колхозда?
— Бригадир болды быйыл. — Усыннан —
Үш жыл бурын қосылысты Оразға.
— Ораз қайда? — Мектепте ғой баяғы.
— Мине, мектеп бағы буннан буяғы.
— Баслаўыш па...?
— Жоқ, ол хәзир кеңейип,

Жети жыллық мектеп болды аяғы.
— Мине келдик, қара, қандай тамаша!
Бірас, достым, көз тоймастай қараса.
— Директоры Дәулетбаев сиз айтқан, —
Көрейік пе мектеп ишин ямаса?
— Мине, қызық, мектеп иши безелген —
Баяғыдан пүткіл басқа, — дүзелген.
Кең терезе, жылтыр есик, тахта пол,
Дийўал аппақ, гирбиң түссе көз илген.

— Сәлем, Сизге жас әўладлар жаңадан,
Жаңа заман перзентлери — жаңа адам!
Сәлем сизге хұрметли дос муғаллим —
Көптен таныс Дәулетбаев жанажан!
Айтың қәне, ислер қалай, хал қалай?
Көрмегели жыллар өтти бир талай?
Биз бир нәрсе жазып едик бир гезде,
Деп жүрмеңиз «умытты ма, бул қалай?»

— Миннетдарман. Күтә жақсы турамыз,
Дем алыңлар. Биз де хәзир боламыз.
Бир сааттан сабақ питер тарқасып,
Үйге барып жайласып,
Хәзиллесемиз, сөз дүкәнын курамыз.

II

Мине, келдик муғаллимниң жайына,
Тийген екен бир гулистан пайына.
Ораз отыр Клараны ойнатып,
Гүлжан жеңгей айналысқан шайына.

Тәрде еки сым кровать солқылдап,
Оң қапталда мақбал диван былқылдап.
Аспа шыра масаладай жайнайды,
Еки жақлы айна турған жарқырап.

Гүлжан жеңгей жууап урар күлимлеп,
Тымсыраймас ишимдегин билиң деп.
Гейде сүйип Клараны емизип,
Табысларын айтып берер биримлеп.

«Солай, кәйним» — деди жыллы жүз бенен,
Қыйылады күлимлеген көз бенен.
Гейде қыстар аўқат жеўге бизди де,
Оразды да илип қояр сөз бенен.

Тық-тық етти есик, хәмме карады.
Сыртта биреў «мүмкин бе?» деп сорады.
— «Пожалуйста!»
Баслық Сейтим, Қурбан да
Келди, Гүрриң қызды және булманда.
Ақты бурқып ўакты-хошлық шарабы.

Заўықлы күлки кеўилди ашып, тазартып,
Стаканды алар баслық кумартып.
Қурбан муртын сыйпар, сонда муғаллим —
Сөзин жалғар папиросын бир тартып.

— ...Солай дослар, турмысымыз абадан,
Абаданлық ақты бурқып сағадан.
Соңғы жылы Ларабадтың бойынан
Үш жүз гектар бозды аштық жаңадан.

Хәр күн табысларға жол тутпақтамыз,
Бир жүз отыз өткен жылғы пахтамыз.
Складлар дәнге, маллар қораға,
Толғаннан соң кемтаршылық бола ма?
Мақтасаңыз бул баслықты мақтаңыз —

Деп баслықты қағар күлип арқадан,
— Қурбан аға, көп мақтаўдан қорқаман —

Дейди Сейтим, күлкі қызар тағы да,
Сөзін жалғап кетер Ораз қайтадан:

«Быйыл тегіс болдық поселкаласып,
Мәденият жаңа аўылға миңасып.
Жерден, суўдан тамтарыслық сап болды,
Жатпаймыз хеш бурынғыдай таласып.

Қурылыс хәр ўақ қалмас бизде пәсеңлеп,
Емлеўхана, мектеп салдық хәсемлеп.
Қапталында кулпы дөңген бағы бар,
Майданшасы тағы бар,
Мәденият гүлленбекте күн-күнлеп.

Өзимизден қәнигелер ержетти,
Белсендилер саны отызға жетти.
Өткен жылы усы жерден питкерип,
Бес қыз, онбир бала оқыўға кетти.

Жаслар колға китап тутты ғалаба,
Оқыўшымыз барды үш жүз балаға.
Питкергенлер хәр жыл сайын көбейип,
Даўам етип оқып атыр қалада.

Ағартыў жұмысы хәўиж алмақта,
Жасыў-ғарры китапқа көз салмақта!
Кешки ликбез көпке қәлем услатып,
Саўатлылар күнде өсип бармақта.

Жақсы нийет өсип атыр санамыз,
Әне клуб, әне китапханамыз.
Газет оқып, кеште драмкружоктың –
Тамашасын тағы көрип турамыз.

Әне, монша, түссең денең балқыйды,
Әне, қайық — Арзыкөлде қалқыйды.

Әнекей бағ, тамылжыған мийұасы,
Дәулетли ел усылайынша шалқыйды.

Усылай дослар, хәзирги хал-жайымыз,
Оңнан қуяш, солдан туўған айымыз.
Айтып болдым... Баслық, қәне, мүлгиме,
Суўып кетти алдыңызда «шайыңыз»...

Басқыласпа күлки үсти-үстине,
Кетти шағлап патефонның сести де.
Турды баслық, шадлық пенен сөйледи...
Тағы куйды, бир рюмка ишти де:

— Хаўа дослар, ерден ердиң парқы бар,
Ердиң исин баҳалайтуғын халқы бар.
Бул турмысты орнатыўда, жолдаслар, —
Муғаллимниң өшпейтуғын даңқы бар.

Мектеп ашты дәслеп бунда келген соң,
Беккемледи мәденият иргесин.
Ҳарам қоллы ҳарамының нешшесин —
Әшкаралап, жулды қара пердесин.

Ликбез ашып, елди баслап жарыққа —
Жол баслады, хат танытты халыққа.
Тәрбиялап көп қәниге жасларды,
Жеткеристи «Таза күшти» даңққа.

Ол бизге де устаз, айтсам мен қағын,
Мине, дослар, мине, Гүлжан қарағым.
Соның ушын саўлығына Ораздың
Кел ишейик куўаныштың шарабын!

Усылайынша баслық сөзин болғанда,
Кесе қаўаз берди шағлап солманда.
Ораз ишип алғыс айтып болды да,

Клараны сүйип-сүйип алды да,
Бир қызарып қарап қойды Гүлжанға.

САЙРАН

Сәлем дослар — сөз тыңлаған халайық,
Қанша хұрмет болса сизге ылайық.
Сәлем сизге, сәлем жолдас оқыұшым!
Жүриң, кәне, «Таза күшке» барайық!

Хәр күн сайын сиз түсесиз ойыма,
Бардыңыз ба бүгин елдің тойына?
Кимлер екен хорға басқан қуұанып,
Жүр барайық жаңа канал бойына.

Татлы турмыс қайнар, эне, түн демей,
Ай жүзеди көкте аппақ теңгедей.
Жел де бүгин қытықлайды кеуилди,
Бийкеш пенен хәзиллескен жеңгедей.

Ерге сыншы туұған халқы данасы,
Улын сүйер өсирген ел-анасы.
Жаңа ғана «Таза күш»те той болды,
Оқыұдан келген соң көп қыз, баласы.

Олар аұылын көптен бери көрмеген,
Көз ойнатар таңланысқан түр менен.
Тойдан шығып канал бойын сайранлап,
Колхоз түнин безеп шадлы жыр менен.

— Куұанышлы курбы менен құрдаслар,
Ортасында муғаллими жол баслар.
Өмир ағысын көз алдыңа келтирип,
Пахтаабатдың суұы бурқып халласлар.

Гүлжан барар, оң қолында гүл дәсте,
Узақларға көз таслайды ол әсте.
Баслық Сейтим, Қурбан, Дәулет, Бағдагүл,
Бәри де бар. Тойда болған бул кеште.

Ойын-зауық пенен жаслар гүўлеп жүр,
Кәриймалар қосық айтып бийлеп жүр.
Баслық, Қурбан жаңа келген досларға,
Қолын силтеп бир нәрселер сөйлеп жүр.

Гүлжан, мине, төрт баланың анасы,
Оқып келген Қурбанның да баласы.
Колхозшылар, студентлер, муғаллим,
Сайран етип усы түн,
Түнди безеп куўаныштың намасы.

Саз даўыслы гармонға да тил питкен,
Кең даланы сазға бөлеп мүлгиткен.
Түн хаўасын тербендирген шадлы үн
Тереклерге қонған қусты үркіткен.

Жас әўладты көзден өткіз биримлеп:
Әзийма қыз врач болды бүгин кеп.
Әбдимурат архитектор бийіктен –
Поселкага көз жиберер күлимлеп.

Бес ярым жыл оқып Ленинградта,
Инженер боп келди бүгин Мурат та.
Кең жаўырынлы елде аўыл даласы,
«Қандай байлық» дейди күлип Абатқа.

Үш жыл бойы бунда муғаллим Абат,
Ақ кеўилли, комсомол, шын азамат.
Жас дирижер Әбдиўәлий гармонды –
Басып-басып жаңғыртады, кеўил шад.

Ел перзенти еркин өсип баратқан,
Жүрегінде илим нурын тутатқан.
Және де бар арасында жас шайыр,
Диплом алып қайтқан институттан.

Ол жас талант қәлем алып толғанған,
Мен де оған көптен таныс болғанман.
Устазына арнап жазған қосығын,
Поэмаға пролог қып алғанман!

Билим берип көзин ашқан бираздың
Хүрметине алғыс болсын устаздың.
Усы айтқан әўладлардың бәри де,
Ең дәслепки оқыўшысы Ораздың.

Суў қәдирин шөллеп жатқан жер билер.
Устаз қәдирин саўат ашқан ел билер.
Аўылласлар, студентлер бәри де –
Муғаллимди гүлге бөлеп еркелер.

Алғыс айтар дәсте-дәсте гүл тосып,
Қосық айтар көп даўысын бир қосып.
Усы жырды қызлар айтқан бир гезде,
Бул « — Муғаллим бала» деген бир қосық.

Ораз дәслеп Арзы аўылына келгенде,
Қызлар айтқан буны пахта тергенде.
Әбдиўәлий алғыс алған бир мәхәл,
Бул қосыққа нама таўып бергенде.

Сулыў қосық аўыл бойлап жаңлайды,
Гармон даўысы түсиреди таңлайды.
Айтып болмас муғаллимде куўаныш,
Ҳадал хызмет жарқыратқан маңлайды.

Досларына қарап көзи тоймайды,
Жүрегинде шадлық нуры ойнайды.
Шеп төсінде таккан өңир ордени,
Даңқа бөлеп, сәулеленип жайнайды.

Бир азғантай гармон дауысын тууарып,
Муғаллимди сүйди дослар қуанып.
Қайта-қайта алғыс айтып оларға,
Турды Ораз этирапқа қаранып.

Түнги самал этир шашып арқадан,
Ести желпип. Саз жаңлады қайтадан.
Муғаллимнің хұрметине, косылып,
Мине, бүгин мен де косық айтаман:

Сәлем, жолдас муғаллимим қәдирдан,
Алғыс саған шәкирт болған шайырдан.
Ғеш бир мийнет бақаланбай қала алмас,
Сәлем устаз, даңқы журтқа жайылған!

Асып өттің талай гүрес асқарын,
Изінде көп жаңа әулад жасларың.
Халық бәрхама әдиулейди сениңдей
Ағартыудың тунғыш қарлығашларың!

1949-жыл, май-октябрь.

ЕСКИ ФОНТАН ЕРТЕГИ

Ашык болған ханның бул әжайып ядыгәри жөнинде мен илгериде-ақ еситкен едим. Оны маған К* шайырлық пенен сүўретлеп «Көз жас фонтаны» деп атады. Сарайға кирип, бузылған фонтанды көрдим; тотыққан темир түтикшесинен тырсылдап суў тамшылап турған екен.

А. С. Пушкин.

Бир әжайып от бар жердиң жүзинде,
Купья күш бар, — деседи өзинде.
Қасарысса қара тасты оятып,
Қуяр екен геўдесине сезимди.

Оны билмес қайсы журттың адамы?
Ол — нурланған жұлдыз, кеўилдиң шамы.
Жаманлықты ол аяўсыз жандырап,
Жаксылыққа жәрдемлесер мудамы.

Ышқы-мухаббет дер ол оттың атын,
Сен де сынап көргенсеңди куўатын!
Оның тасқа түскен изи жөнинде
Сөйлейин Қырымның бир ҳикаятын:

1.

Буннан бир неше жүз жылдай бурында,
Герей патша ҳүким сүрди Қырымда.
Заңы зорлық болды, кәсиби — талаў,
Қылышы қансырап жатпады қында.

Дарыды десеңіз жауызлық қайдан,
Арғы атасы Шыңғыс пенен Мамайдан.
Дүбелейдей уйтқып теңиз бойында,
Айпетр артында Бахшасарайдан.

Қаплап шегірткелер егин, даланы,
Ғазауатлап шапса Қырымның ханы.
Арғы жүзден қолтығына жел беріп,
Хошеметлеп турды түрктің султаны...

2.

Алтын, гәўхәр, жипек, мүшик, дарайы,
Сулығ қызға толды хәрем-сарайы.
Жемтик болып жалғыз ханның нәпсине,
Солып кеткен сонша гүлдің шырайы.

Алтын кәпестеги торыққан қустай,
Бір күн қанат серпип жазылып ушпай.
Қарғап сум тәғдирин, паянсыз көркін,
Сарғайды сулығлар сүйгенин қушпай.

Интизар болысып жақтылы күнге,
Төрт дийғал ораған кәпес ишинде.
Қорлық көрді ханнан байғус арығлар
Бір еркектің атын айтса түсинде.

Сезгир евнух¹ ханның садық сақшысы
Жалпырақ түсіп, шытырласа бағ иши.
Я бир хаял қыя басса кәдемин,
Көз астынан тоқыр гүман нағышын.

Сонша сулығ сум нәпсинің ермеғи,
Ханнан басқа еркек жүзин көрмеді.

Евнух – ханның хәрем сарайындағы хаялларына көзқулақ болып бағып жүриуі үшін исенип қойылған ақта кул. И.Ю.

Қамыс қыяқ болды сүйрик саўсақлар,
Бир иле алмай мухаббеттиң өрмегин.

3.

Нәркес кирпиклерден төгилген жаска
Ханның рәхими келмеди хасла.
Герей ушын ышқы хеш нәрсе емес,
Тек те бирзаманлық хәзликтен басқа.

Кесилген бурымлар, нәресте басы,
Ана жалбарыуы, қуллар наласы.
Жибите алмаған жүнлес жүрекке
Не өзи яр деген, ярдың көз жасы!

Қуллар салған мына салқын сарайлар,
Сылдыраған шәшме, гүрлеген сайлар.
Ханның қара кеулин жақтырта алмас
Хәрем сарай түнин жақтыртқан айлар.

Хош ийисли мирт¹ пенен қызыл ғүл хәм бағ
Жүзим өрмелеген нағыслы шарбақ.
Тардың нәзик сазы, шайыр бәйити
Қууыс ғеўде ханды турмады арбап.

Текте бәң кейпинде масайраған хан,
Артында зер көпшик, алдында фонтан.
Алтын шәрдәреде сылқ-сылқ күледі,
Көз алмай тауыс хәм қырғауыллардан².

Қәпелимде, «ғазәуат» деп бақырар,
Әне, бир топ атлы шаңғытып барар.
Булттай қаплап қоңысылар мөканын,
Шегирткедей жайпап, қасқырдай талар.

¹Мирт – гүлдің бир түри.

²Көз алмай тауыс хәм қырғауыллардан – Бахчасарайда қырғауылды да асыраған. И.Ю.

Әжел дүбелейи тағы суұырар,
Иймек кылыш тағы қанға жуұылар.
Гейде өзинен зор күшке жолығып,
Көзи орнына түсип, мурны уұылар.

Гейде қул әкелер корыклап байлап,
Гейде қыз әкелер арыұын сайлап.
Урлық, зорлық пенен мал шаұып келип,
«Алланың рәхмети» десер масайрап...

4.

Мезгил жетип, қартайды хан бирақ та,
Құдиретли жыллары қалды жырақта.
Көзи гиреұленип зорға айырды
Минара ушында ай ма, орақ па.

Ғаррылық мерзими ханды тарпыды,
Қара сақал муртын аяз қарпыды.
Хазар қарсаңында ашылған гүлдей,
Ғарры жанды ышқы оты шарпыды.

Былай болды бул ұақыя болғанда:
Бир жола бас евнух әкелип ханға.
Грузиннің бир жас қызын көрсетти,
Қандай сулыұлық жоқ дейсең адамда!

Бенде болған арыұ Кавказ еркеси,
Серпилгенде жүзиндеги пердеси.
Тас артынан өрт шарпыған жыландай,
Бир дөңбекшип кетти ханның геұдеси.

Сөйтип, бул қызды хан қатаң унатты,
Ышқы мылтықшысы жыланды атты.
Бирден ашылғандай соқырдың көзи,
Хан сезді өзінде жаслық қуұатты.

«Арзымды еситгил арыў Дилара,
 Жүзине буншелли ким берген ара?
 Қырымның кәхәрли ханы болсам да,
 Хүсниң алдында мен гәриб-бийшара».

Деди дағы қол узатты Герейхан,
 Бирак, қыздың кеўли жибимес хаслан.
 Жат жүректің ышқысындай жағымсыз
 Жат тил түсиниксиз туйылды оған.

Қара көз қаралаай өшип қарайған,
 Қәпестеги қустай өриси тарайған.
 Өзи туўып өскен «Картлий» таўына
 Ушсам дейди алтын қәпес сарайдан.

Қыз, сөйтип түспеди ханның тилине,
 Қузғын қондырмады қызыл гүлине.
 Шақырды хан бас евнухты есиктен,
 «Дилмаш келтир — деди — сен бұлбилиңе...»

Жаста әкелинген қул еди дилмаш,
 Өзи усы сарайда усталарга бас..
 Хан алдында қара мурты желкилдеп,
 Турды келип ол жас жигит буйра шаш.

Қыз отыр бетинен алмай пердени,
 Шығарсам деп ишимдеги зердени.
 Хан айтты: «Кел, уста, мениң ышқымды
 Бул периге түсиндирип бер» — деди.

«Кеўлинде не барын сөйле, периштем,
 Бәринен әбзели қәдир билискен.
 Хан болсам да қарашандай болайын
 Тек бир ышқы-иззетине ериссем.

Сүйсең колға алып жәмшийди жамды,
Шаўып жат еллерди, ишейин қанды.
Сүйдим десең, хан басымды ийейин,
Жерге тийгизгенше тиллә жагамды.

Ай-Петр асқарын, Қырым даласын,
Сәлгир дәрьясының сай хәм саласын.
Ай жүзине мен етейин садаға
Тепе Кермен таўын Маңгуп қаласын.

Сүйсең, ақшам теңиз бетке барайын,
Саўдагердің кемелерин талайын.
Хинжин-маржанларын шашып үстиңе,
Паршадан жолыңа төсек қылайын.

Арыў деп қушсам да өзим талайды,
Көрмеген екенмен бундай шырайды.
«Сүйдим» десең, сүйиншиге берейин
Мешит-минаралы Бахшасарайды.

Қулақ аспасаң да айтқан сөзиме,
Сен гөззалды яр етермен өзиме.
«Сүйсең, бірақ, хәрем толы хаялдың
Бәри қурбан болсын басқан изиңе.

Дилмаш ханның сөзин «аўдарды» былай:
«Басына жетипти арыўлық шырай.
Қара түнге қарсы туўып жулдызың,
Тәғдирге терис келген биздеги талай.

Гүл едиң сен өскен жасыл жырада,
Сыр айтысқан Арагва хәм Кураға.
Жулды сени сабағыңнан жаўыз қол,
Үзилген гүл ғұмшалар ма сирә да?

Бес жыл бойы иңкар болып сол гүлге,
Мегзеп мисли қанаты жоқ бүлбилге.
Аңсасам да ойламаған едим мен,
Ушырайман деп бундай қорлықлы күнге.

Хан мойнында көп сулыұдың обалы,
Бул жер тутқын арыұлықтын қамалы.
Бундай ушырасыұдан көп жақсы еди
Жанды жеген айралықтың самалы.

Деди дилмаш турып ханның қасында,
Чадрийсын серпипти қыз өз басынан.
Хәм телмирип жас устаға жас сулыұ,
Зерли өңирин жуұды ыссы жасына...

6.

Бахшасарайдан сәл қашықлау жерде,
Тау басына тастан қаланған ирге.
«Қырық ор» деп аталған бир қала болды
(«Пуллы қала» дейди оны хәзир де).

Суу жыландай жиңишке соқпақ ийреңлеп,
Төбесине зорға шықтым гийреңлеп.
Тау басында тастан ойған көп жайлар –
Үңирейер «кел, сырымды үйрен» деп.

Саяхатшылар келер оны еситип,
Түпсиз терең, тик жар қаланың шети.
Самал менен сыбырласып турғандай
Қарайымның қақыраған мешити.

Сур бет ханға нәлет айтып сазарып,
Және де тур бир қыздың тас мазары.
Усы жерден кулап өлген деседи,
Жанға тийип теңсизликтің хазары...

Қырк ордан сен карап көрсен төменге,
Инанбассаң шүңгил көрдим дегенге.
Кеўлиң айнып, шатасқандай ойларын,
Булт жүзгендей қол жетирим төбеңде.

Ай-Петрден дөңгеленип асқан күн,
Жадырайды шадлығындай жас жанның.
Тәбияттың шатырындай мәңгилик,
Чатырдағ тур жийегинде аспанның.

Еске алып тарийхын булкараның,
Чатырдағқа узақ үнсиз қарадым.
Қос қанатын қырыққан кустай бул жерде
Турғансанды, о Дилара қарағым!

Ақ булттайын қалып қойған үзилип,
Ақ көксине маржан сәдеп дизилип.
Әрман етип Гүржистанның таўларын,
Турдың ба сен бунда көзин сүзилип?

Хан қолында турдың, еркин жүрмедин,
Хан қуўанды саған, ал сен күлмедин.
Жат топырақта тамырласпай солдың сен,
Бирақ қәйтип солғаныңды билмедим.

Уста менен турған жеринде көрип,
Сур Герей қаныңа болды ма жерик.
Я болмаса көп күнлестің биреуи
Жиберди ме мына жардан ийтерип?...

* * *

7.

...Сөйтип, хан үмити ақланбады кеш,
Мухаббеттиң гүли ғуншалады кеш.

Солды, сөйтип, күн түспеген қызыл гүл,
Гүржистан гөззалы Дилара бийкеш.

Көрин, қандай екен ышқының күши!
Ханның уұдай ашып өртенди иши.
Қуұарды хан жасыл түскен ағаштай,
Жанын геўлеген соң ышқы дегиши.

Урсаң, сес бермей ме зыңылдап тас та
Айралық саўдасы түскенде басқа.
Ханның қатал кеўли мумдай жибисип,
Қан орнына көзи липледі жасқа.

Енди билди: жүрек деген бар екен,
Ол сүйер, қуұанар, қайғырар екен.
Өз басына түскен гезде аңлады,
Айралықтан, хәтте, хан жылар екен.

Сахамадай дөнди көшкі-сарайы,
Аўзынан түспеди шылымның найы.
Қыз кәбириндеги қулпы тас болды
Ертели-кеш ханның отырар жайы.

Отырар ол үнсиз узақ тигилип,
Пәри түскен аш қузғындай бүгилип.
Отырар ол түтин түтеп аўзынан,
Қайғы менен қабырғасы сөгилип.

Бөтенге ор қазған өзи жығылар,
Ханның қылұасы тек өзине жағар.
Тап сол гезде журтқа еткен жәбири,
Герейдің ядына бир түскен шығар...

Зинданнан алдырып сол жас устасын,
Хан жумсартты суп-суўық көзқарасын.
Бир қаса шербетти усынып оған,
Ашты былай өз кеўлинің жарасын:

«Бир қара тас еди мениң жүрегим,
Қайғы ыдыратты сол тасты бүгін.
Енди билдим, аўыр екен айралық,
Тарта алмай турман мен оның жүгін.

Әдил уста болсаң, сеннен сораўым,
Жеңилт маған түскен қайғының таўын.
Тас жүректі тас аркалы баянлап,
Сүўретле сен ер адамның жылаўын!»

Ханды уста иштен тынып тыңлады,
Жаўыз жанның суўығанын аңлады.
Бенде болып жүрген қулдың көзине
Шалынғандай болды үмит саңлағы.

«Қырк жыл сел жуўса да Қырымның таўын,
Тастан суў сығылмас. Тилегиң аўыр.
Бирақ сениң жаның жылаған болса,
Онда қыйын емес тастың жылаўы.

Өйткени, Герейде бар болса жүрек,
Тастың да жүреги болыўы керек.
Егер билсем, сениң гүнаң, Герей хан,
Шайтанның да гүнасынан көбирек.

Шынлықты айтайын, бәри бир маған,
Не азап бермедиң журтка, Герей хан?
Мени де сен үй-журтымнан айырып,
Несип таттырмадың Грузиямнан.

Мен де өз елимде ердің бири едим,
Жат мәнзилде бенде болдым, жүдедим.
Ер жигит егилсе жасын көрсетпес,
Сол айтқандай, иштен жылап жүр едим.

Енди хан тилегин бәржай қылайын,
Тасқа жүрек берип, зар жылатайын.
Хәр адамның өз қайғысын сол бир тас
Әўладларға айтып бергей илайым».

Қарамастан ханның ырабайына,
Усылай деп уста кетти жайына.
Хан кәхәрин ғаррылыққа алдырып,
Үнсиз қол узатты шылым найына.

8.

Сунқардай аяқтан жаздырған баўын,
Үстинен бир силкип қайғының таўын.
Уста жигит, мине, сөйтип, масайрап,
Жумысқа түсирди Фархад қашаўын.

Қашаў тийген жерден ушқын төгилди,
Сабындай кесилип, күлдей үгилди.
Алмас қашаў жүрип өткен жерлерге
Сұлыўлықтың солмас гүли егилди.

Гә шайырдай дизген бәйит гәўхарын,
Гә ашықтай мисли сағынған ярын.
Гейде шебер сазендедей сүйсинип,
Шерткендей саз емес, жүректің тарын.

Гейде алмас ийне, зер сабақ услап,
Шебер қыздай кесте тиккен нағыслап.
Гейде сүўретшидей ышқы кітабын
Гүл менен безеўши, мақбалдан тыслап.

Тас кітапқа жазған өз жылнамасын
Шежиреши қусап гә ийип басын,
Хан қылўасын әўладларға баянлап,
Басып атырғандай нәлет таңбасын...

Тас үстине өнер дәни шашылды,
Хәр шашылған дән қаўызы ашылды.

Әсте-әсте тилге келип қулпы тас,
Өлмесликтің гүл таңбасы басылды.

Сөйтип уста қырк күн шықпай қуяшқа
Іследи. Ақыры, жан берди тасқа.
Адамзаттың муңы менен емиренип,
Мәрмер тастың көзи липледи жасқа...

9.

Жолың түсіп барсаң Бахшасарайға,
Көп фонтан көрерсең, достым, ол жайда.
Нәлетий хәремде солған гүллердің
Дәртлі естелигин салады ойға.

Олар — өз тусында шынлық табалмай
Жүреклерде кеткен сулыұ әрмандай.
Ханның жауызлығын, биймәни өмирин
Үнсиз тас тил менен қарғап турғандай.

Ишинде биреуі турған ертеkte,
Жасқа толған көзи мөлдіреп тек те.
Егер өнер тилин түсинер болсаң,
Саған сөйлеп берер усы ертекти...

Уллы буйра басын ийіп алдында,
Пушкин бул ертекти тыңлады бунда.
Хәм ерк ышқысында жүрди өртенип,
Алыс Тавриданың жағаларында.

Қатал заң қуўдалап Польшаның бардын¹,
Әкелди алдына бул фонтанлардың.
Муңлы Марияның хәсиретин шегіп,
Сүйикли Немасын сағынды хәр күн.

¹Бард – шайыр, қосықшы деген мәніде. Бул жерде атақлы поляк шайыры
Адам Мицкевич нәзерде гутылады (И.Ю.).

Сол зарлы заманды еслетип фонтан,
Шежиресин шертип ой салды маған.
«Хәй, азат Шығыстан келген жолаушым,
Бул канлы сарайда нелер болмаған!»

Деп турғандай болды бул сырлы шәшме.
Ауыр тамшылары тырсылдап әсте.
Ханның жауызлығын, устаның дәртин,
Дилара қайғысын салғандай еске.

1957-жыл. Қырым (Ливадия)

ШЕТКЕРИДЕГИ ХАТА¹

Көзлеримди ашып бирден,
Тум-тусыма нәзер салдым.
Қайда жатырғанымды мен,
Билмей хайран болып қалдым.

Ақ төсекке көмилип тек,
Жатырман сым кроватьға.
Дийұалдағы саат — әтшөк
Үш шақырды хәпзаматға.

Стол жапқыш, сұлги, перде
Бәри-бәри нағысланған.
Еки офицер ана жерде,
Күлимлер зер рамадан.

Гүл нағыслы обой менен,
Безеп шыққан екен жайды.
Жайдың ашық әйнегинен
Бир түп шийе сығалайды...

¹ Украина жақта жайды (хәулини) «хата» дейди. И.Ю.

Емис-емис түсти еске
Кеше жолда аўырғаным.
Алып келди-аў бунда кеште
Шофёр достым — баўырманым.

Не болғанын соннан кейин,
Билмедим мен ойлансам да.
Мең-зең болып аўытқып мийим,
Жатырман бийтаныс тамда.

«Бала-шаға, сүйген ярдың
Сағынышын есиркемей.
Шаңын жутып көп жоллардың
Неге алыста жүрмен бирдей?

Сирә мени түрткен шығар,
Саади¹ хасасы менен.
Бәсе, маған не пайда бар
Тыным көрмей ел гезиўден?

Неге тыныш жатпадым мен
Қара талдың саясында?
Украина сүйген менен,
Жамғыр сени аясын ба!»

Өкинишке дизгин берип,
Жаттым наўқас қушағында.
Ақ подноста чай көтерип,
Кемпир кирип келди сонда.

Қарапайым адам екен,
Жайдары жүз атқан таңдай.
Ұал-жағдай сорап меннен,
Аймалады өз анамдай.

Саади – ерте заманда өткен атаклы фарсы-тәжик шайыры. Ол ел аралап, журт көриўден тоймаған деседи. И.Ю.

«Ел аралап адам жаста,
Жер көрмесе болар әбес.
Қапа болма, улым, хасла,
Ауырыу, бул — айып емес.

Жүрегим де, есигим де
Дослар ушын ашық мудар.
Хәтте, сени әлле кимге
Шырамытып турман балам...

Украина ол күнлерде
Ыңыранды жау қолында...
Арқалап бир офицерди,
Балам алып келди бунда.

Телекке тез төсек салып,
Жасырдық-та, емлей бердик.
Полиция сетем алып,
Үйимизди аңлып жүрди.

Хәтте, былай болды сонда:
Бир ақшамы келди сатқын,
Еки фашист жүр қасында, —
— Улың келген шығар, бәлким? —

Деп сорады ғаррымыздан,
Үндемеді ғаррым бирақ.
— Жауынгердің әкеси хәм
Партизансаң, — деп қалтырап, —

Тис қайрады бизге сатқын,
Қасындағы фашист сонда
Қолайлады автоматын,
Бояу ушын бизди қанға.

Бирақ тамның үшегинен
Еки рет атылған оқ.
Еки ийтти жайлап бирден,
Жаўдың дийдин болдырған жоқ.

Телектеги жарадарды
Сүйеп дәрхал түсирдик те.
Паналап тез айғабағарды,
Кирдик барып қалын бүкке.

Ах, сол гезде қасқыр ийтлер
Тимискиленип тапты бизди.
Көкиректе қайнатып шер,
Тислеп, жыртып, капты бизди.

Тағы бизге жетти жәрдем,
Улым екен жеткен бизге.
Биз шегинип, Днепрден, —
Өтпек болдық арғы жүзге.

Ғаррым өлди оққа ушып,
Жарадарды сүйредим мен.
Басым келди жаўдың күши,
Қолға түстик шаршап әбден...

Көрежағың көп екен-аў,
Талайыңа атылса тас.
Қасында ийт, қолда буғаў,
Еки офицер — еки жолдас —

Турды үнсиз ийинлесип,
Гестапоның пәнжесинде.
Тырнағының астын тесип,
Шөлге қамап урды күнде.

Кейни кандай болғанын мен
Еситтим урыс питкеннен соң.
Шығып өлим лагеринен,
Қайтып елге жеткеннен соң:

Ер жүрекли еки жасты
Тирилей жерге көмген екен.
Ұатан ушын тигип басты,
Олар, сөйтип, өлген екен». —

Деп кемпир қамығып бирден,
Еңкилдеди байғус анам.
Еки офицер ана жерде
Сығалар зер рамадан...

Кеўлим толып бир сезимге,
Сүүрет турған жерге бардым.
Қәпелимде, мен өзим де
Сүүрет қусап қатып қалдым:

Кемпир мени бостан-босқа
Биреўге шырамытпаган екен.
Сүүреттеги еки достан
Бири мениң ағам екен.

Ағам екен, урыс ұағында
Хабар-атар болмай кеткен...
Украина, Украина,
Жүрсем де мен Шығыс бетте, —

Қысқа күнде қырқ айтарман
Сениң мүбәрәк атыңды.
Топырақтан тыс жүрсем, мудам —
Сағынарман сол хатаңды.

Киев — Ирпень — Нөкис 1960-жыл.

ДАЛА ӘРМАНЛАРЫ

*(Қарақалпақстанның 40 жыллығына,
Үстүртте газ кәнин ашыушыларға арналады)*

(романтикалық поэма)

I.

Keң далада еркин сайранлап жалғыз,
Сен туўралы ойлаў — мен ушын пеше,
«Дала ой туўдырмас адамда» десе,
Жаным, бул жалған гәп, исенбе хәргиз!

Өзиң ойлай билсең далада ой көп,
Сезгир жүрек ушын сезим көп онда.
Анаў жер тырбанып өсип турған шөп
Ойлатар өткинши бултлар ҳаққында.

Ойлай билмегенлер қаяқтан билсин,
Жантақтың жүз кулаш тамыр ескенин,
Сараң тәбиятқа жалынбаў ушын,
Қанша таслардың ол баўырын тескенин!

Сезгир сезим сезер даланың жанын,
Ушқыр қыял уғар бул кеңликлерди.
Ийис билген ийискесе жупар жуўсанын,
Атырақтай айланып табар бул жерди!

Атырак (Отрок) — рус шайыры А. Майковтың «Емчан» («Жуўсан») деген поэмасының геройы. Елинен шығынып кетип басқа елде патша болған батыр бир түп жуўсанды ийiskeгенде патшалықтан безип, өзиниң туўған даласына кетип қалады. (И.Ю).

Сулыўлар кәдемин еслеймен бунда,
Кийиклердиң аяк басыўына қарап.
(Қызлар кийиктен бе, кийик қыздан ба,
Кимнен ким үйренген,—билмедим бирақ).

Еркин жүрсин олар, үркпесин меннен,
Ет жегеннен абзал жүрисин көргеним.
Кийиклер ылаққанда кең дала менен,
Кийик болып кетер қыялым мениң...

II.

«Дала ойланбайды» десе инанба,
Ойланбаса неге сағымлар ағар?
Әне, үстем ойдай кешки аспанда,
Бир бүркит шарықлап қанатын қағар!

Кел сен, қус қәлпеси, шақыр бүркитти,
Шақыр далбай былғап, келсин жемине!
Қашса қызыл тилдей алдамшы түлки,
Жез тырнақлы бүркит бүрсин белинен.

Сабырлы хәм жуўас дала ойлары,
Булт қуўған даўылдай оны айдай бил.
Шашаў жайылады дала қойлары,
Шопан болсаң қайтара бил, жыйнай бил.

Кеўлиме бул жердиң хәр бир путасы,
Қосық ойлап отырғандай көринер.
Ески Белеўлиниң тас дәрўазасы
Түксийип тарийхый ойларға шүмер.

Әне, аласар қус—дала ойшылы,
Отыр көзин жумып дөңниң басында,
«Туўылар жаңа дала Дантелери»,—
Деген хабар бардай отырысында...

III

Дала — тақыр төбе, аспан — көк қалпақ...
(Жок, бул теңеу тууды уйкас қууыудан).
«Аспан — төңкеріули қазан, жер — жалпақ»
Деген ески уғым далада тууылған.

Жер менен аспанның жүйлерин жүйлеп,
Даңқлы кепсерлеуши горизонт жатар,
Хәм жер, хәм аспанның сырларын сөйлеп,
Ол кеулинде түрли ойлар оятар.

Дала горизонты — сырлы шегара,
Ойға нелер түспес саған қарасам!
Есейип ержетсем мен бара-бара,
Сен де кеңейесең, қашып барасаң.

Есимде, сада анам шошайтып қолын,
Гүзар жолда турып көрсетип сени,
Өз кеулинше билгир илимпаз болып,
Маған горизонтты түсиндиргени:

«Балам, жер, аспанның шегарасы ол,
Аржағы — жарқабақ, шыңыраулы терең.
Нәғайбыл жол түсип барсаң, хұшяр бол,
Зинхәр аржағына шығып жүрме сен.

Азымшық жер емес аспан асты да,
Мине қара! Ушы-қыйырсыз далаң!
Бунда бизиң ауылымыздан басқа да,
Көп ауыллар сыяр, қондырсаң, балам...»

Гелледей глобус — жумыр жер мына
Парта үстинде турды. Мен болдым хайран,
Күлсем де анамның садалығына,
Даналығын еле бийкарламайман.

Горизонт! Балалық қыялларымның
Алыс мәнзиллери, сырлы жийеги!
Сениң қызыл туұдай бояўларыңның
Ғыжлап жаныўларын кеўлим сүйеди.

Тезден көргим келер сенде ертеңи ,
Дала келешегин — вышка тоғайын.
Трубалардан атып майлы өртеңди
Турған сүүретинди салып шығайын...

IV

Далада тенеў хәм мегзетиўлер көп,
Кел, жаным, тамаша басланды және:
Дала — стадион, куяш — отлы топ,
Батыс горизонтқа зыңғыды эне!

Баскетболшы қызлар командасындай
Жүйиткип барар жалаң аяқ жәйранлар.
Жылқышы қышқырар судьясындай,
Жық-жық қарлығашлар — болельщик баллар.

Топ зыңғып баратқан батыс жийекте,
Бураўлаўшылардың вышкасы турар.
Ол сетка сыяқлы топты күтпекте,
Қай күшли команда оған топ салар.

Гә жерде елеңлер, гә жерде буғып,
Фотокорреспондент — тынымсыз қоян,
Пошша диң хаўада шыр-пыры шығып,
Репортаж берер эфирге мудам,

Күн батты — сеткаға топ түсти демек,
Даңқ пьедесталы — ески қорғанда
Рекордсмен кийик шығар өрмелеп,
«Үстирт!» «Рекорд!» деп шуў етер дүнья.

«Дала кутсыз» десе, оған инанба,
 Онда гәзийне көп,—алыў машақат.
 Дала мегзер бай хәм зыкна адамға,
 Онда жоқ химмет хәм мийрим—шәпәт.

Шық бермес Шығайбай—дүньяхор ғарры
 Не тапса, хәммесин қарымға басып,
 «Қаран, куў тақырман! Мениңдей жарлы
 Дүньяда жоқ шығар» дер басын қасып.

Көмик дүньясының корпешлеп үстин,
 Оннан соң бастырды қалың тас пенен.
 Сезикленбесин деп дүньямнан хеш ким,
 Топырақ жайып тегиследи ол әбден...

Аз кем суў себелеп,—жаўдырды жамғыр
 (Көп жаўдырмас ызғар өтип кетер деп).
 Тайдың изин қырқ жыл сақлаған тақыр,
 Тақырға көгертті төрт-бес түйир шөп.

Жазда Аңызакқа, қыста Боранға
 Қорытты даланы—көмиктин үстин.
 Жазатайым бунда келген адамға
 Танытты әкесин күдиретли күштин.

Бирақ қанша айтсаң да, адам, ол—адам,
 Қай жерде сыр болса, ашыўға кумар.
 Ондағы өжетлик ондағы шыдам
 Басқа хеш кимде жоқ, тек өзінде бар.

Талай сүйеклерин дүзде қалдырып,
 Салды олар шөлден кәрұан жолларды.
 Биреў-биреўине тис қайрап жүрип,
 Қазды небир шүңгил тас қуйыларды.

Таўлардан тас жонып, артып түйеге,
Әкелди де дүзге салды көп сарай.
Жипек, кишимиш, гилем, ғалле тийеген
Кәрұанлар ағылды Батысқа қарай.

«Бир түйир қуты жоқ жаўыз даланың»
Деп шикаят қылар кәрұаншы оннан.
Патшаның ғәзебинен қашқан қарт алым
Күлди кәрұаншының наданлығынан.

«Ким айтты қуты жоқ бул даланың деп
Буның тегинде бар хасыл ғәзийне...»
Дегени-ақ муң екен, от самал гүўлеп,
Қайқайып кәрұанның түсти изине.

Қудықларды көмди тас боран қылып,
Бурды кәрұанларды қызыл қыяға.
Төкти аўыз суўды меслерди жулып,
Тиллер лалаўласты келмей ғөяға.

Күшлиси эззисин ийтерип таслап,
Суўлылар суўсызға шық тамызбады,
Адам өзін сонда түсине баслап,
Суўлыға суўсыздың кегин қозғады...

Қаңырап қалған сарай саяларында
Жатты Шөл тәңириси сыпырып терин.
«Адам деген найсап, эстапуралла,
Сезип жүр екен-ғой дүньямды мениң!»

Деп ол тыным көрмей, уйқысы қашып,
Көп әсирлер бойы адам жолатпай,
Шексиз жазийраны баўырына басып,
Үскини қуйылып жатты тил қатпай,..

VI

«Дала жансыз» десе, хәргиз инанба,
Жаны бар, бірақ ол мийримсиз, герен,
Дала мегзер бай хәм зыкна адамға,
Даланың жүреги қатал хәм терең,

Ең әуел сен оның жүрек соғысын
Қай жерде екенин абайлап билсең,—
Соннан кейин өткир зейин бурғысын
Даланың көксине салып жиберсең,—

Ол сонда от шашар, қар үрер улып,
Бурғынды сындырар. Шыдай бил! Сонда—
Ыссы көз жаслары артезиан болып,
Шөл тәңириси жылар адам алдында,

Оның көз жасынан гәўхарлар тамып,
Гүмгүм көзлеринде яқутлар жанар.
Бірақ, аяй көрме, қалма алданып,
Кетсин тереңликке скважиналар!

Ол тереңликлерде мәңги от кушып,
Жерди кернер бир күш—қудиретли жүрек.
Оның сырын ашып, меңгеріў ушын
Билим, мәртлик, жиғер, ойшыллық керек...

VII

Шықты мәрт ойшыллар асаў сахраның
Ой-пикир, әрманын изертлемекке,
Шөл айтты: «Хей адам! Қойың, сақланың!
Хәддиңе бақ маған бағын демекке.

Қайсар Қурғақшылық—шөл армиясы
Мени кирпич қақпай турады бағып,
Қудиретли еки қум империясы
Мениң аўқамласым айналамдағы.

Кәйхысрау¹ патшаның басы бул жерде
Қанлы есте жатып пушайман еткен.
Хәтте, қос мүйизли Искендерлер² де
Маған тиси батпай, айланып өткен!

Мен шөлмен! Мен—догма, айтсам ырасын,
Өзгертиўди ойлап урынбаң хаслан.
Маған қәдем қойғанлардың санасын
Тек мениң болмысым белгилеп таслар»...

Бул бадабатлардан қорқып, сақланып,
Биз ғана ырайдан қайтпадық тек те.
Шықты мәрт ойшыллар асаў сахраның
Ой-пикир, әрманын изертлемекке.

VIII

Бир машина барар шөл—бәябанда,
Уллы топылыстың барлаўшысындай.
Жаңғырық болмайды қула далаңда,
Мотор даўысы қашар қайтып айланбай.

Геологлар—дала робинзонлары,
Өмири—излениў, саяхат, гүрес,
Шайыр шығар деймен олардың бәри,
Олар түнеп кеткен жер тегин емес.

Алекодай цыган көшине ерген,
Мен оларға ерип кетким келеди.
Бүгин көк машина иркилген жерден
Ертең вышкалардан жұлдыз күледі.

Кәйхысрау (Кир)—әййемги Персияның Жаҳангир патшасы. Ол
Әмиўдәрәя жағалауларын жаулап алыўға келип, бул жердеги массагетлердің
қатты қарсылығына ушырап өледі.

Қос мүйизли Искендер (Зулқарнайын) Александр Македонский (И.Ю.).

Қандай хэзлик! Кеңлик, күн, таза хаўа,
Сәлем романтиклер, самалдай еркин!...
Сырттан қарағанға усылай, аўа,
Азлап прозасы бар шығар лекин.

Гейде дала сахнасында тосаттан
Трагедия да ойналар, хәтте...
Мотор радиаторды «ишип» босатқан,
Машина тоқтады ыңыранған пәтте.

Кузовта бочканың даңғырлысы саз,
Флягалар қырда қалған бақадай,
Күн мисли тандырға түскен бир қораз,
Лаўлап жанып барар қуўрақ шақадай.

Әптап, суў бермесен, жаныңды ишер,
Шөлди қоздырады күннің геўкеўи.
«Сизлер машинаны дүзей бериңлер,
Мен суў әкелейин» деди биреўи...

IX

Мәккар, от қанатлы дала Демоны
Көптеп ашық еди бир арыў қызға.
Өз ўәлаятында көрди де муны,
Уйқыламай телмирди түнде жүлдызға.

Аңызға ыссыға буйырды: «Бар!—деп —
Суўын курт олардың машинасының!
Қызды алдастырып шетке шығар!»—деп,
«Сонсоң өзим кеўлин аўлайман оның...»

Көзи теңиздей көк, аспандай мөлдир,
Кеўли дәрья десең мүнәсип еди.
Кәсибин жандай сүйген қыз еди бул бир,
Шексиз далаларға шын ашық еди.

Бул даланың хәр бир қатламларының
Сырлы шежиресин оқып жүрди ол,
Шынлығын бул дала әрманларының
Аңсап, хәтте түслерінде көрди ол...

Мария! Арқаның сахыбжамалы.
Қымбатлым, қайт изге, қайда барасаң?
Жалындай лапылдап сахра самалы,
Көзди күйдиреди тиклеп қарасаң.

Қолында шелеги, жалғыз қулдырап,
Қыз тынбай жууырап, сағымлар ымлар,
Қарсы алдында теңиз толқыр булдырап,
Жеттим деген ұақта қашар толқынлар,

Туфлилар да қалды жетим егиздей.
Тек қалған дослары есине түсти.
Ашшы күн төбеден қадалар биздей,
Суўсыз желбезектей өкпеси исти.

Толқын қашар сулыў әрманлар яңлы,
Қыз ентигип қуўар бир тыным алмай.
Бир ғайбана даўыс хәр демин аңлып,
Қызды алдастырап изинен қалмай.

X

«Сулыў, сүй сен мени!—дейди сол хаўаз,—
Сениң ашығыңман, кел кушағыма!
Арқадан адасып келген куба ғаз,
Сени апарайын ләззет бағына,

Онда мәрўерт суўлы еки көк теңиз
Салқын леби менен желпип шалқыйды,
Жасыл отлақлар бар майсасы семиз,
Жуўсанның хош ийиси онда аңқыйды,

Ол жерде геўиреклер ала ғарбыздай
Қақ айырылып жатар жаз келген сайын.
«Хан қызы» қоңызларын қадап жулдыздай,
Әдираспаннан маржан моншақ тағайын,

Бәхәр булты жуўып хаўаның кирин,
Шөплер көгергенде далада жүрсең.
«Қапырық қалаларда өткен өмирим,
Ессиз, босқа кеткен екен-ғой» дерсең.

Шотбас пошша торғай төбеңде мудам
Саз намаға сайрар шын еси кетип.
Ғайры нағыс гүлден—қызғалдақлардан
Гилемлер төсейин паяндоз етип.

Хәр бир бақаншақтың ишинен саған
Сазын тыңлатаман пүткил дүньяның.
Ақшам «Қус жолына» алып шығаман.
Ләззетке бөлеймен, сүй мени, жаным!...»

XI

Қызған таба яңлы хәўирли дала,
Елпилдер куўарып аппақ маялыш.
Маялыш түбинде солған бир лала—
Қыз жатыр. Толқыйды, сағымлар алыс.

«Суў!» деп аўзын ашып жатыр бос шелек,
«Суў!» деп ыңырсыды оның ийеси.
Жабайы Аңызак шаңғытты елеп,
Бастан бир тартарын әкетти шешип.

Алтын шаш толқыны шаңға былғанып,
Аппақ маялышқа оралар гейде.
«Мен өлгим келмейди бостан-бос жанып,
Бул ушын жуўапкер далалар» дейди.

Көзи жумылыўлы, көкиреги сергек,
Жатыр сандырақлап жас сулыў дүзде,
«Сүйиклим, кеўлинди тек маған бер» деп,
Сол ғайбана даўыс түседі изге.

Ол сондай жағымлы, ақылға зыят,
Кеўлин елжирейди оның сесине,
Әмиўдәрья... қайық хәм жас азиат...
Ессиз қызық шақлар түсер есине.

Көмир — қара шашы қайысып толқып,
Мыс ирең желкесин аймалап қуяш,
Күшли қолларында қос ескек булқып,
Отырды қайықта ессиз сол бир жас!

Азнаға өңменлеп, қулашын жайып,
Қыз суў серпер оған хәм күлер қатты.
Ышқы каретасы — қылтылдақ қайық
Аўып кетип, қызды суўға аўнатты.

Ат тисиндей ири тислер жарқырап,
Жигит күлер жомарт бир күлки менен.
Баржалар жылжыйды жағысқа қарап.
Әне, бир шағала сырғыды төмен.

Қыз суў шашып қашар, жигит куўалар,
Жүзге шарп-шарп тийер суў моншақлары.
Жигит сүңгип келип қушақлап алар,
Дәрья болып ағар кеўил қумары.

Еркин сайран етип еки сүўендей,
Олар сүңгип кетер тереңликлерге.
Суў толқыр «мен — ләззет бағы» дегендей,
Бирақ, аяқ неге тиймейди жерге.

Зуўлап кетип барар дәрья түбине,
Сондай хәзге бөләр салқын суў леби,
«Не әрманың болса айт, жаным қәне,
Бул сондай бай дәрья, хасыл суў» деди.

«Шөл тәңириси — атаң, Курғақлык — енең,
Хызметинде шабар Аңызак самал.
Дүркин-дүркин жүйрик жәйранлар менен
Қалың мал төлейин, жаным, кулақ сал!

Жер астында толы ғәзийнелер көп,
Сүйсең, бәрин саған бериўге барман,
«Сол сырлы сеифтиң гилтин тапсам» деп,
Излеп жүргениңнен мен хабардарман.

Шөл тәңириси — мениң дүньяхор атам
Мезазой дәуиринен бүгінге қәдер,
Миллиард жыллар бойы тийнеклеп мудам
Жыйнап келер оны. Бул сондай бай жер.

Бәри бир, сен гилтин таппайсаң оның,
Тек те мен билемен атамның сырын.
Мен урлап берейин сол гилтти, жаным,
Бирақ бир поса бер сен алды бурын...»

Отлы деми менен Демон кумартып,
Аўзын жақынлатты қыздың бетине.
Оның көзин, жүзин бир жалын шарпып,
Титиретпе тийгендей болды етине.

— «Жоқ, кет!» — деп бақырды бетин басып қыз.
Өз даўысынан шоршып ол оянады.
Танның алды екен. Бир жарық жулдыз
Шығыс горизонтта парлап жанады...

XII

Кел, әзизим, сени мен күтип турман,
Саған дәртлесіуіге кеуілим асығар.
Кел сен кең даланың төрінде турған
Қарапайым тас ескерткіш қасына.

Үнсиз бас ийейік бул жерге келип,
Ол жерде мезгилсиз солған гүл жатыр,
Бул жабайы шөлге өмир әкелип,
Өмирин қурбан еткен жас ойшыл жатыр,

Жас әрманлар қабырғасы сөгилип,
Басларын тас ескерткішке урады.
Көз жас фонтанындай мәңги егилип,
Артезиан шәшмеси жылап турады,

Қызғалдақлар жанар қыз әрманындай,
Өкиніп бас шайқар аппақ маялыш.
Шексиз дала—дүзлер гүрсинер тынбай,
Елп еткен самалдан еситилер налыш...

Мария! Әрманлым, от жүрекли қыз,
Ана Россияның азамат қызы!
Сениң жақсылығыңды биз умытпаймыз,
Өшпейди сен жаққан дала жұлдызы.

Ойлай билмегенлер қайдан түсинсин,
Озық ойлы жаңа дүнья адамы.
Өзи ушын емес, басқалар ушын,
Өмир сүретуғынлығын мудамаы?!

Жақтылықтың бахыт нурын әкелип,
Азия аспанын нурлантты әкең.
Далам ушын бүгин сен кеттиң өлип,
Мәртлик, дослық ата мийрасың екен.

Алыс арқа жақтан бул жазийраға
Пул емес, даңқ емес сени әкелген.
Жаңа заман йошы хәм жаңа жаға
Шакырған, мақсетке жоллама берген.

Дала ғәзийнесин излеп мудама,
Тез ашылса дедиң шөл сыры — тилсим.
Буның бәри Ұатан, келешек ғамы
Екенин ойсызлар қаяқтан билсин!

XIII

Ақты шөлге машиналар дизбеги,
Сызды дала баўырын хеш тыным бермей.
Шинлердиң нағыслы шыжбай излери —
Өткир, тың ойлардың черновигиндей.

Дала океанында басланғандай сең.
Тайнапыр техника кәрўаны ықты.
Тәкаббыр, күшли Шөл тәңириси менен
Адамлар ең соңғы айқасқа шықты.

Бул айқаста дала әрманларының,
Гүллеўи, биниядқа шығыўлары бар;
Шөллеп өткен сахра заманларының
Аңсаған суўының ағыўлары бар.

Тәбият анаға бунда адамның,
Перзентлик мийрими барқ урып жатар.
Әжайып келешек — абат заманның,
Гүллери «бармыз» деп бунда тил қатар.

Бул айқаста гүлдей мегзилсиз солған,
Ессиз Марияның қанлы кеги бар.
(Бул кекте — инсанның шөллерге болған,
Питпес аразлығы — өшпенлиги бар).

XIV

Шықты мәрт ойшыллар өз ойларының,
Шынлығын ис пенен тастыйықламаққа.
Шөл тәңириси сырттан қазып қарымын,
Оларды тум-тустан алды қамаққа.

Жиберди боранлар гвардиясын,
«Бийкарлаң—деп—өжет адам ойларын!»
Боран уйытқып келип жаўдырды тасып,
Шашты тозаңғытып буршағын, қарын.

Муздай деми менен моторды үрлеп,
Суўларды тоңдырды, музлатты терди.
Темир вышкаларды жулқыды гүрлеп,
Тартты шалғайынан монтажниклерди.

«Аш көзинди!» деп ол шашты топырақ,
Бармақ ушларына урды ништерин.
«Байланысты үз!» деп жолларда борап,
Муз аўыз қарпыды жантасқан жерин.

Қуйын-шырылдаўық, үргип — «мәмелек»,
Ғыр-ғыр айландырар адамның мийин...
Хәр бир қәдемине қымбаттан төлеп,
Келер еки адам тиресип ийин.

Музлы кирпичлердің саңлақларынан
Үмит мөлт-мөлт жанар қудық суўындай.
«Сол сәўлени алсам көз жанарынан,—
Болғаны» дер боран таўын жаздырмай.

Омба қардан жүриў—ең қыйын түйек.
Адассаң не күнлер түспес басыңа!
Бире екиншисин қолтықлап сүйеп,
«Азат, есиңди жый!» дер жолдасына.

«Мария! Неге сен кет дейсең маған!»
Дейди сандырақлап сонда Азаты.
Тоңлаған трубадай тамырларда қан,
Қыйынласар ағыў имканияты.

«Ай-яй, жас ашық!» деп Николай аға,
Бас шайқап, жылжыйды сүйеп жолдасын,
Нурсыз көзин қадап меңиреў далаға,
Келер ол есаплы кәдемин басып,

Хәм де көз өнинен өтер түс яңлы
Соңғы үш күн — омир, өлим ғүреси.
Еске алар дәслеп қар жаўған таңды,
Еске түсер жолдан жаңылған кеші:

...Турды компрессор станциясы
Даланың бағынбас бастионындай.
Мәрт шоферлар қыя шөллерди басып,
Қурылыс материалын тасып жүр тынбай.

Жүғин түсирип қайтқанлардың излери
Үстирт дәрұазасы—Қонырат еди.
Оларға яд еди, жәйран шөллери
Қудықлар, жайлаўлар бәри яд еди.

Сол себепли олар қулақ аспады
«Ұәлий» синоптик¹ тиң прогнозына.
Бири баслап, екиншиси хошлады,
Шықты еки билгиш Үстирт бозына...

XV

Лекин, билгишлер де адасар гей ўақта,
Өзи билерменлик қылған гезинде.
Тек те адасыўда емес бирақта,
Ең баслы мәселе оның изинде!

¹Синоптик – хаўа райын бақлаўшы – метеоролог.

Адам адасқанын аңлаудан қорықса,
Жасырса, сыйпаса өз адасығын;
Адаспағанлардан кеули торықса,
Қудай билсин, онда қайсындай шығын—

Қайсындай бәлелер алдынан орап,
Қайсындай апатлар болар соңында!
Адасықлар тарийхын серлесен карап,
Мине, мәселениң қырсығы сонда.

Адам адасқанын терең сезинип,
Оны мойынласа укса ямаса,
Сууық хақыйқаттың өткір көзине,
Жалтармай, мәртлерше тикке қараса,—

Ақыл, сана-сезим, дурыслық—хүжданның
Гезексиз бюросын шақырып дәрхал,
Мурнын уўса өзимшиллик—хайўанның,
(Мәселениң генжеси усында болар).

Сөйтип алып тезден излеўге шықса,
Өзи шығынып кеткен туўра жолларын.
Қыйналып көйлектен терин де сықса,
Көтерсе гей журттың жазғырыўларын,—

Адасыў—аўыр зат, бийжағдай ис,
Дүзеў—адасыўдан көре қыйынлаў.
Адасықты аклаў, жаклаў, өшегис,
Өңменлеў, өкпелеў,—тек жаныңа жаў.

Өзиң көтер, өзиң толтырған қапты,
Арқаңа қойысар, аясар, хәтте,
Мәрт бол, шыда, тисти тиске қой қатты,
(Органшы мәселе тап усы ғәпте).

Адасыўдың ансат ылдый ығынан,
Өның теренине түскеннен кейин.
Дүзетиўдиң қыйын шығарлығынан,
Өрмелеўден корықпа, бар болса мийиң!

Қайтар жолың қыйын, бәлент, пәс еле
Бәрин жең де дүзел, албырап қысынба.
(Тек те адасыўда емес мәселе,
Ең баслы мәселе мине усында!)

Сонда адасық та арзанлаў түсер,
Шығын хәм аз болар қәтең тусында.
Адамлар: «минекей, бул адам!» десер,
(Мәселениң қудайы, билсең усында!...)

XVI

Мине, усылай ойлап киятыр ойшыл,
Аяқ сүрниккенде ойлар серпилер.
Бул үш күн мысалы үш азаплы жыл,
Узақ ўақыядай болып елеслер.

Буннан үш күн бурын қар көмип жолды,
Дүзде адастырды буларды боран.
Еки жүк машина сергиздан болды,
Үргин ақ пердесин тутты алдынан.

Қар көмген жылғаға машина кулап,
Есинде Азаттың қолы сынғаны.
Екинши машина да сәл аррағырақ
Жүргеннен соң музлап өшип қалғаны.

Еки күн жетелеп сынығын саўы,
Бүғин арқалап жүр азаннан бери,
Омба қар қалыңлар қонышқа қаўып,
Адым артқа кетер, атсаң илгери.

Кирзовой етиклер қуйған шойындай,
Қоныштан қуйылған қар ерип қатар.
Жүрис-жүрис емес, мысал ойындай,
Арқанда ес-түссіз жас геуде жатар!

Жас геуде! Жатырған ырас-ақ сол ма,
Жолыққанда қум, я батпақлы өткел,
Машинаны «гүпшеклеп» шығарып жолға,
Ийнин асыққанда домкрат¹ еткен?

Сол ма бир сапары Николай аға
«Соқыр ишек» болып қалғанда талып,
Өзин отырғызып тез кабинаға
Хәм машинасын да жетекке алып,—

Отлы, сахра менен қуйындай ушып,
Бураұлаушылардың қосына барған?
Сол емес пе сонда жумсап бар күшин,
Достын бир өлимнен қутқарып қалған?

Оннан берли талай тасылып жүклер,
Талай дөңгелеклер зырылдап тозған.
Бирақ, тозыұ билмес дослық кеуиллер,
Биригип кеткен еди табыс пенен нан.

Жолда түнегенде қалап сексеуіл,
Бирге жатып, барын бирге татқаны.
Жулдызларға қарап жатып жас ойшыл,
Сонда талай қыялларға батқаны:

Сонда қыял менен өз даласына
Газшылар қаласын ол салған еди.
Өзи әрман еткен сол қаласына
«Марияград» деп ат қойған еди.

Домкрат – машинаның көтергіш әсбабы.

Енди жок ол арыў — жигиттиң яры,
Жоқ сол хаўайы көз, солған гүл — лала.
Тек те қыз ышқысы, қыз әрманлары
Жасар жүреклерде, ядлар кең дала.

Ядлар... Тек ядлаў ма? Гәп пе екен сол да!
Жүрек жансын оның әрманы менен.
Қәбир басында тур жас қайың, ол да —
Бир белги жапалы жигит кеўлинен...

XVII

Соңғы тислем нанды шайнап жибитип,
Николай Азаттың аўызына салды.
Өз өзегі талып, дизден ҳал кетип,
Жығылды да, қарды бир асап алды.

Тынбасқа серт айтқан шығар қар мына,
Еки жүректе қан тынбағаншелли!
«Ырас-ақ өлемен бе?» деўдиң орнына,
«Ырас-ақ өле ме?» деген ой келди.

«Мүмкин үшінши күн бизлерсиз батып,
Бәлким төртинши таң бизлерсиз атар,
Жуўсан және хош ийисин таратып,
Биз көрмеген гүллер ашылып жатар.

Гүллесин бәхәрлер, өкиниш төркини,
Хәргиз онда емес, басқа нәрседе:
Ең соңында келип, бүгинги күни,
Адасып өлиў деген қандай ерси еди»...

Деп мырс етип күлип турды орнынан,
Жолдасын арқалап кетти илгери.
«Билмедим, бул неткен тас жанлы адам,»
Деп Әжел шегинди сорғалап тери.

«Бес жыл тар окопта аңлыдым буны,
Мен оны куўғанда, ол жаўды куўды.
Усы күлки менен үркитип мени,
Аўыр жаралардан айығып жүрди.

Қалың тайгаларда түстим изине,
Аңлысам алдырмай келер бул киси.
«Енди алдым» десем, қадалар көзиме
Усы бир мырс еткен ашшы күлкиси.

Шынжырдай тутасқан булардың жаны,
Сөттим деген жериң тағы жалғанар.
Талғанын арқалар саўы мудама,
Бириниң жулдызы биринде жанар.

Өмирди бийкарлап жүргели берли
Бундай қыйынлықты көрмеді көзим.
Хәтте, өлимнен де батыр, жиғерли
Бул қандай көк өжет адамлар өзи!» —

Дегендей далбақлап ашыўлы Әжел,
Музлы пәнже менен адамды бүреді.
Бир түкирип адам алға ормелер,
Адамды арқалап адам келеді.

Үмит елеси ме, шынлық па екен,
Ким билсин, бир сәўле жарқ ете түсти.
«Оян, әй жас ойшыл! Тиримисең сен?»
Деп адам адамды жулқыды күшли.

«Ең баслы мәселе: жылжый бер, шыда»!
Дер Николай өзи жығылып жатып.
«Мында, мында!» деген даўыслар ғана
Есин жыйдырғандай оны оятып...

XVIII

Шөллер, шөллер! Уйқылап атқан әрманлар,
Ояныңдар, айланыңдар шынлыққа,
Ояныңдар, «кет»дең курғақшылыққа.
Шөллер, шөллер! Көп әсирлик әрманлар!

Қайсы жерде шөл дәстаны жаралса,
Миллион жыллар муңынан ол гүўалық,
Суў аяғы қайсы жерде жоғалса,
Сол жерден сиз басланасыз қуўарып.

Күйип құс қанаты, жанып дойнақлар,
Үстиңизден ел серпилип қашқанда.
Қайсындай патшалар, қайсындай шахлар
Суў тамыза алған таңлайыңызға?

...Жаңа турмыс тасқынлары басланып,
Қызған ұақта еки дүнья саўашы.
Тозған карта үстинде лампочка жанып,
Жарқырар елимнің кең пешанасы,

Өз ийесин өзи тойдыра алмай,
Жетер зарыққаны бул ана— Жердин,
Жайнасын, жаңарсын жер де адамдай,
Жер— мәңгилик мүлки мийнеткешлердин

Сибирь далалары, Түркстан шөллери,
Жаңарсын, темир жол, суў апарылсын.
Шөл тәңирисинің ғәзийнелери,
Национализациялап алынсын!

Деген өткір мәни дәрьядай йошып,
Ел басшысы декрет жазар, ол көрер бәрін,
Оның қарапайым полат перосы
Оятар шынлыққа шөл әрманларын.

Азат мийнет жолы — Турксиб болып,
Оятылған әрманлар жолға шығады.
Жаңа канал болып, қақбақлап толып,
Олар Мырзашөлге қағлап ағады.

Буұдай теңизи болып ырғалар олар,
Алтай, Қазақстан далаларында.
Мунай — булақ болып бурқырар олар,
Түркмен шөли, Каспий жағаларында.

Жайындай туұлаған асау толқынлар
Турбинларға соғып, шөлге нур шашты.
Жайлау болып Қызыл хәм Қара кумлар,
Хәр жуусан түбинде қой маңырасты...

Ел басшысы турғанда сол карта қасында
Оның сәл қысылған өткір көзлери
Бәрін көріп, бәрін болжаған сонда,
Үстирт келешегин, Газли газлерин...

«Тынышлық — халықларға хәм нан — ашларға»
Деген уллы уран — халықлық уран.
Хәтте, Африка қырғақларында
Сахра әрманларын оятып турар...

Шөллер, шөллер! — Миллион жылдың муңлары
Қуұаныңлар, айланыңлар шынлыққа!
Ояныңлар, «кет» дең курғақшылыққа, —
Планетаның ашылмаған тыңлары!

XIX

Пиджакти ийниме салып мен жалғыз
Дүзде сени ойлау — мендеги пеше.
«Шөлде турмыс дүзип болмайды» десе,
Жаным, бул жалған гәп, исенбе хәргиз!

Жақсы нийет пенен көрсетсең зийнет,
Гүлленер дүньяның шөл-далалары.

Азат болған ұақта адам хәм мийнет,
Дөрер «эжайыптың эжайыплары».

Сонда зибан кирип бул ана — жерге,
Сонда сағымлар да суўға айналар.
Жантақ басларына кесиртке өрген
Шөллерге Нөкистей қалалар орнар.

Есимде, бул жағыс бала гезимде
Суў ышқында күйген шөлистан еди,
Шығыр дауысын еситиўдиң өзи де
Бунда симфония яңлы таң еди.

Хәзир бул жер — шәхәр! Ири панельден
Шақырып ертеңги «черемушкасын»,
Көше бойларына «жуп уйқас» пенен
Егилген гүжимлер былғар курашын,

Сакшыдай кумларды алдынан орап,
Бағ — хәремлер турар, шалқыр дәрьясы.
Аты косык ушын қолайсыз, бирақ
Нөкис — нағыз дала поэзиясы!

Иске асқан шөл әрманын көремен,
Көрип қуўанаман сыймай ханама.
Бүгин бар йошымды шақыраман мен
Дала гүли болған жас астанама.

Әййемги ертектей тек есте қалып,
Аяулы әрмандай жоғалар ұақытта,
Азатлық таңынан дәрман, нур алып,
Қолы жеткен асқар таўдай бахытқа, —

Астырты — ақ алтын, Үстирти — кәнге,
Қыры — малға, көли — балыққа толған,

Кеўли — шадлық, дослық сезимлерине
Толған қарақалпақ халқы атынан,—

Бир гезлери ақшам шағаллар улып,
Гүмгүм көзи ғана жанған шөллерге
Гөззал қала салып, гүлистан қылып,
Даланы оятқан мийнеткешлерге,—

Истин аўыр шегин, басламасын да
Өз мойнына алып, йош берген елге,—
Халықтың ең садық солдатларына,
Елимнің пидәкер перзентлерине,—

Өзимди өзинің қатарына қосқан
Даңқлы «шөл хәм бәхәр перзентлерине»
Алғыс айтып жазсам ең йошлы дәстан,
Шайыр екенлигим сонда көринер!

XX

Жаңа дүнья бостанлары ғүлленген
Алтын ойпат — аўылымның сыртында,
Қаңбақлы далаңға шығып гейде мен,
Узақ ўақыт қараўлайман қыр, кумға.

Шөл тәңиринің қорғанына атланған
Аўыр артиллерия тобындай мысал,
Гигант газопровод трубаларынан
Жазыў көринеди: «Бухара — Урал».

Дүнья ҳеш көрмеген уллылықтағы
Бул полат курсаўда тутқын етилген,
Қудиретли көк стихия ойнағы
Адам хұкиминде ағар бул жерден.

Бул күш — Кузнецк, Қарағандының
Көмирин Оралға пыснап тасыған

Ауыр составлардың белине тыным
(Ол жүк енди басқа жаққа асығар).

Бул күш мартенлерди мәс етип хәм де,
Алып домналарға күнди орнатар.
Химия тилсимлерин келтирип тилге,
Хәр үйде от жағып қазан қайнатар...

Жигерлен Үстиртим, — республикамның,
Үлкен келешегі, оянған аймақ!
Дәури-дәуранлардың, жаңа заманның
«Қус жолы» үстиңнен өтеди жайнап.

Сен сол уллы жолға, тасқын арнаға
Қайнар булақ болып қуй ғәзийнеңди.
Бар сен Оралға хәм оннан армаған,
Дала кочегары, сөз саған енди!

XXI

Сондай әжайып күн, Гүздің сәскеси.
Аспан шыршалаған бадыядай кок.
Хәтте, ийнеликтің қанатының сеси
Қағаздай ғағырлар, жым-жырт дөгерек.

Болық жантақлар тур малынып сөгі,
Жолға таярланар ғезенде қаңбақ.
Өрмекшиниң ауы—нәзик өрмеги
Сымдай жалт-жулт етер, турғандай жаңлап,

Дала шапқыншысы—дүбелей ғана
Уйытқыр өз-өзинен ғалауыт тауып.
Сондай салтанатлы, сондай мәрдана,
Дала ойға талар, алғандай зауық.

Бир әжайып пайытты күтип турғандай
Зийрек парасатлы бир гөззал кеуил.

Сыр гизнеп, ашығын күткен ҳаялдай
Нурға толып тасқан дала еди бул.

Ал мен ше? Мен неге сонша ынтығып,
Несин сағынаман бул кең даланың?
Не ислеймен жалғыз сахраға шығып,
Не тилейди мениң сахрайы жаным?

Кушақлағым келер сүйип көзинен
Бул кушақ жеткисиз шексиз даланы.
Дүрлеп ушқан қырғауылдың изинен
Көзлерим телмирип қарап қалады.

Инсан Жер — ананы сүйиўи лазым!
Бирақ кең даланы сүйгенимдей мен, —
Бернс — арпа аңызын, Хафыз — Ширазын,
Гейне — Рейн суўын сүйе алды ма екен!

А, сен бе? Әссалам, устаз аласар!
Отырмысаң еле ойларға талып?
Билемен, көп қызық ойлар сенде бар,
Сенде бар сабырлы жуўас даналық.

Лийкин жетпес мениң сабыр-тақатым
Көз жумып күн бойы ойға таларға.
Алысларды аңсар тыпыршып атым,
Самалдай ушсам дер кең далаларға...

...Минсиз горизонтта үндеў белгидей
Шаншылған вышкаға кетип қыялым —
Турсам, көк аспанды жалаған тилдей
Бурқ етип аспанға шықты бир жалын.

Ол гә жипек орамалдай желбирер,
Гә алмас қанжардай шағылысар күнге,

Гә көгис, гә ашық иреңге кирер,
Гә нурлы фонтандай сүңгир тереңге

Хәм ол ашық көкте жоғалар жылдам,
Күшинен калтырар аяқтың асты.
«Бул не? Аммонал ма дүзде жарылған,
Қурылыс ушын геўлеп қопарған тасты?»

Атом деп корқыўға ҳеш ирети жоқ,
Бунда полигон жоқ, бул қәўипсиз дала.
Я космосқа және уштық па екен?» деп,
Хайран болып турсам шүмип қыялға, —

Мотор даўысы еситилди қасымнан.
Бар шабыста еки машина келер.
Тоқтаған бириниң кабинасынан
Күлимлеп бир таныс адам үңилер.

«Шайыр! — деп бақырар маған қол былғап,
Ойлап таўысасаң ба дала ойларын!...
Дәрхал суўға кирген балықлардай тап,
Апақ-шапақ болдық сорасып бәрин.

«Анаў Шөл тәңириси адам ырқына
Көнбеймен деп лаўлап, халласламақта.
Бураўлаўшылар бизди күтип шырпынар,
Кеттик, Үстирт газии атылған жаққа!

Бул жалын кишкене қосық жазыўға
Ылайық жалын-ғой деп үмит етемен... —
Деп көз қысты маған қуўақылана,
Сол әжайып адам күлимлеп бирден.

Билемен, оның бул шоқ ҳэзилинде,
Әжимли маңлайында, өткир көзінде,
Мәңги қайсар, мәңги жас минезинде,
Пәки батпас сақал басқан жүзінде, —

Сәулеленер, сени жигерлендирип,
Мәртлик, ашық кеуил, айбатлылығы,
Өмирге ең күшли жууапкершилик,
Кең пейил инсанның азаматлығы.

«Кишкене» бир косық дейсең бе? — Мейли!
Саған унағандай сөз таба алсам,
Жазайын өмиримнің питкенше кейни,
Жазайын, сен өзин хәмдамым болсаң.

Жазайын жолларда шаңларға батып,
Сен шөллерге сеғбир тартқан уақтыңда.
Дала әрманларын жатқан оятып,
Сол от жүрек бураулаушылар хаққыңда.

Жырлайын сизлерди өмирим бойына,
Шөл прометейлери, бахыт устасы!
Ең жақсы ойларды шақырып ойыма,
Мақтайын сиз жазған дала қыссасын.

Дала әрманлары — нурлы әрманлар!
Жазайын...»

Туңғыш ғаз мәнзиллерине
Еки жүк машина жол тартып барар,
Барар кең даланың бетлеп төрине.

Шоферлардың үнсиз сөзлиғи менен,
«Хош бол» деп қол былғар Николай аға.
Азат қыйқыулайды. Еситпедим мен,
Самал жеткермеди дауысын маған...

XXII

Кел, кел, күндей күлген ай жүзлим мениң,
Кең далада жүрип сыр айтысайық!
Назлы қәдеминди сағынып сениң,
Жууған зарығар хош ийсин жайып.

«Несин сүйер бул сырдандай даланың?»
Деп мениң ышқымды қылма кустаны.
Мениң интизарым — өзінсең, жаным,
Сен — уйқысыз түнім, дала әрманы!

Билемен, дүньяда сулыў жерлер көп,
Көрдим теңизлерди, жасыл таўларды.
Көрдим дәрьялардың бойын көк-көңбек,
Көрдим гүл төселген жағалаўларды.

«Хәссений, усында қалар ма едим» деп,
Өттим арқаның нуў тоғайларынан.
Хәммесин ынтығып сүйемен, ал тек —
Далалар айрықша қәдирдан маған.

Себеби, мениң азат, садық ығбалым
Маған ўәде еткен: бул далаларда
Сени ушырастырып маған, дилбарым,
Ышқыңа миясар болыўға бәрха.

Исенемен, келесең дүзге сән берип,
Даламның әрманы, даламның жаны.
Сеннен мәдет алып, хәўижге минип,
Дүнья бойлап жаңлар дала дәстаны.

Мениң ышқым, мениң сағынышларым
Ушқыр самал болып алдына шығар.
Тыңлап оның йошлы жайдары сазын,
Сениң кеўлиң мениң кеўлимди уғар.

Жуўсан!... Оны сонша жырладым аў көп!
Сахраның жупары ол ырасында.
Сени бәнт етер бул қарапайым шоп
Хәм мәңги қаларсаң мениң қасымда.

Нөкис, 1964-жыл, февраль—июнь.

ТУМАРИС

(МАССАГЕТЛЕР ҚЫССАСЫ¹)

Сен жалмауыздың тойымсыз көзлериңди қанға тойғызбасам, мени
массагетлердің Қуяш кудайы урсын
(Тумаристің Кир патшаға айтқаны).

Геродот. Тарихнама. I т. 214 бет.

«Массагетлер Кир менен болған сол бір қырғын сауашта наятый
мәртлік көрсетти». Страбон. География. XI 8.

«Хаял уран болған екен». Бердақ (Шежире.)

1

Тумариса, ұа анажан,
Сарсыласаң басың ийип.
Перзентіңнің азасынан
Жүрек - бауырың тур-ғой күйип.
Еңкейтпе тилла жығанды,
Сыр берип нашарлық етпе.
Қайғы алдында қайысқанды

¹Массагетлер — буннан екі ярым мың жыллар илгериде Окс (Әмиу) хәм Яксарт (Сыр) дәрьяларының аралығын жайлаған көшпели қәуімлер аўкамы. Олардан усы екі дәрьяның Оксиана (Арал) теңизине қуярлығындағы батпақлы атаўларда жасаған массагетлерди хәзирги тарийх илими қарақалпақлардың бабалары деп таныйды. Массагетлердің бахадыр хаял патшасы Тумарис (Томирис)хакқында, олардың Персия басқыншылығына қарсы қахарманлық сауашлары хакқында, «тарийх илиминің атасы Геродот хәм басқа да әйемги авторлар қызык мағлыұматлар жазып қалдырған. Кир-әйемги Персия патшалығына тийкар салған жәхәнгир шах, оны Қүншығыс рәуиятларында «Қәйхысрау патша» деп атайды. (И.Ю.).

Жактырмайды массагетлер.
Бос келипти үмит атың,
Айхай! Бирақ өкинбе сен.
Өз қәтесин, өз уятын
Жуўған ол өз қаны менен.
Көтер басты! Қайда сениң
Еркеклерди басқан сусын?
Жолбарыстың жаў бүйрегин
Жулып жеген ғайбар күшиң?
Қас батырдың бас сүйегин
Зерен етип, қымыз ишкен,
Сен емес пе, елдің кегин
Кескилесип алып өскен!
Арқар мүйиз ай астында
Ким көркінди сағынбаған.
Өгиз суўдың жағасында¹
Ким күшиңе табынбаған?!
Кий жарқылдап сәўкелеңди,
Сыр берип нашарлық етпе,
Көп қайғырып жүдегенди
Жактырмайды массагетлер.
Тумариса отыр үнсиз,
Тарқатқан ол қолаң шашын.
Боз орда мисли хеш кимсиз,
Отыр хәмме ийип басын.
Ғыжлап турған ошақтағы
Сексеўилдің қозы сөнер.
Ал кеўилде перзент дағы
От тийгендей өршеленер,
Кесик қулақ нөкер үйден
Шығып кетти бир жақларға.
Суўық хабар ол әкелген
Қалды гүўлеп қулақларда.
Ол айтқан: «Патшам, бизлерге

¹Өгиз суў — (Окс, Оксус) — Әмиўдәрьяның әййемги атамалары (И. Ю.).

Бул сапары Күн қас болған.
Жау албырап қашқан жерде,
Таяр аұқат, мол дастурхан,
Жайыұлы турғанын көріп,
Жапырылып түстик аттан.
Жатыр меслерде көпирип
Бир ишимлик, өзи қатқан...
Иштик симирип, жедик етти,
Кеуіл өсти, бас ғуұылдап.
Уйқы басты, диңке кетти...
Жау, сөйтип түсирди алдап.
Есимизге келсек кеште,
Аяқ - қоллар матаулы тур.
Бул қорлықлы күнди еске
Алыу маған таудан ауыр!
Көк шатырда көшкі тахтта
Шах отырар ғарқ - ғарқ күлип.
Үстимизде той қызбақта,
Биз жатырмыз тирилей өлип,
Бир уақлары тиклеп бойын,
Турды балаң жайнап көзи.
— Патша, қутлы болсын тойың!
Бар мениң бир айтар сөзим.
Босат мениң қолларымды,
Еркин есеме енейин.
Билсең пайда сырларымды,
Қалесең айтып берейин, —
Деди турып тутқын балаң,
(Мен ойладым: жигит мынау
Енди өли арысланнан
Тири тышканды абзал билди-ау)
Фарсылардың шахы сонда
Шарап толы тилла жамын
Ишпей бираз отырды да,
Сыйпады жийрен сақалын:

— Алып — анадан-ат — бийеден,
Мәртлигиңе тарттың бала.
Жаўдың да мәртин сүйемен,
Хәй, жас батыр, маған қара!
Әкең бир сақ патша болды,
Журтына жаў дарытпаған.
Дүньяға даңқ жайып өлди,
Ким тийе алды барып оған?
Анаң — арыў Тумариса,
Патшалыққа жарасады.
Хорезмия, Согдиана
Оған көптен таласады.
Асаў арқар аңшы куўса,
Асқар таўдан пана табар.
Бийик шыңға бүркит қонса,
Оның ушқыр қанаты бар.
Аўрамызда¹ тәңирим маған
Құдиретли шахлық берди.
Көп еллерди асаўсыған
Қылыш пенен алып берди.
Бактр, мидан, парфи, дербик,
Хәммеси де өжет болған.
Бирақ, жети жахан, дерлик,
Бүгин маған қуллық қылған.
Ақыл менен алдын болжап,
Ожетлигин қойса анаң,
Аманлықта жасаў олжа,
«Мәдеткәр бол» десе маған,
— Елиң фарсылар шахының
Панайында болар еди.
Есигин боз ордасының
Жел ашып, жел жабар еди.
Бирақ, ол жоқ Билғир анаң.
Билимсизлик етти, мине.

Аўрамызда - әйемги фрасылар тәңириси (И.Ю.).

Үштен бірдей ләшкери хәм
Улы ғапыл кетти, мине.
Қатын бийлеген ел оңбас,
Көрдик буны сизлер бетте.
Ел - журтына болғандай бас
Еркек жоқ па массагетте?!
Хүкимдар болып журт сораў,
— Шешең емес, сениң жолың... —
Деп, жәхәнгир Қәйхысраў
Шештирди батырдың қолын.
— Шах, сен билгирик ис еттиң.
Умытылмас бул көпке дейин.
Енди саған массагеттиң
Қосығын айтып берейин:

2.

«Ат орнына арқан тағып,
Жолбарысты жегип болмас,
Аўзың қанға толсадағы
Жаў алдында төгип болмас.
Асырасаң да әлпешлетип,
Шөлин аңсап өлер арқар.
Мий қәтесин қол дүзетип,
Бас жазасын мойын тартар»
— Деп, сақшының қос баўынан
Қанжарын тез қағып алып,
Жалт-жулт шақмақ шағылғандай,
Таслады ол өзін шалып,
Ұа, патшайым — Қуяш қызы!
Өлди сөйтип батыр улың.
Турдым мен де көзим қызып,
Ах, қаныңдай жақсы өлим!
Мәрт перзентің патшалықтың
Сырын жаўға алдырмады.
Өзин - өзи шалып жықты,

Душпанына шалдырмады
Мен де өлдим... Әттең, бірақ
Мәртлік емес, қорлық пенен:
Түсти шоршып еки кулақ
Кесилди де зорлық пенен.
Көз алдымда қулағымды
Жегизди бир жәллатына.
Шандып қол хәм аяғымды,
Терис миңғизди атыма,
Деди: «Айтып бар патшайыңа
Уллы шахтан дууай сәлем,
Сыйынсын Күн қудайына,
Урысыу ушын бизиң менен»
... Хош Тумарис, әдил патшам,
Массагетлер мақтанышы!
Тәңирим яр болсын саған,
Әкелген хабарым усы.
Мен атқардым миннетимди,
Хош бол қорлықтарымды мен
Ел - журттан аўлаққа енди
Өзим арқалап кетемен»...
— Деп қулақсыз нөкер бирден
Тумариске қуллық етти
Хәм атылып шығып үйден
Қараңғыға сүңгип кетти.

3.

Ана кеўлин қан жылатқан,
Қарғыс саған, қаралы күн!
Жан жүйесин сөтип атқан
Жазады бул жараны ким?
Патша хаялдың жүрегін ол
Қус урған бир көгершіндей,
Мийрими жоқ бир түкли қол
Жулқып, қыйнап атты бирдей.

Көз алдынан өтті бүгін:
Сол жауыз қол көптен бери
Жулмақ болып дала гүлин,
Түрлі хийле еткенлери.
Фарсы шағы минип күшке,
Көп еллерди жаулап тегис,
Бүгінлиги Тумариске
Ашық болып қалған емис...
Хаял патша еслер бәрін:
Хайяр шаның шайтанларын -
Кәйхысраудың елшилерин
«Болмайды» деп қайтарғанын.
Шаның көзи қанталасып,
Қатты ашыуға минген сонда.
Массағеттиң кең даласын
Боямақшы болып қанға, -
Ләшкерин шубыртып айдап,
Дәрьяға сал таслаған ол.
Үрленген меслерди байлап,
Көпир сала баслаған ол.
Сол мәхәлде Өгиз суудан
Еки атлы жүзип өтті.
Шаға Тумарис арыудан
Мынадай өтиниш жетти:
«Жәхәнгир шах, қайт ырайдан,
Жанды сонша қыйнайсаң дә!
Нең жетпейди?
Қорық қудайдан.
Арғы жүзге сыймайсаң ба?!
Сонша алған ел - елатың,
Аузың батып ағыл майға,
Бизиндей бир жесир қатын
Өз елиңнен табылмай ма?
Балық уулап, мал айдаған
Елдің тынышлығын бузба,

Төгилмесин калайда кан,
Өтпе бизиң даламызга»
Тыңланбады. Бүгин келип,
Жаў дәрьядан берман өтти.
Хә демей-ақ салды бүлик,
Ис бағыты кырын кетти.
Ал, мине, биринши урыстың —
Мәккар урыстың қурбанлары,
Көз алдында Тумаристиң
Ессиз улы, қыранлары
Елес берип ийип басын,
«Кешир ана» деп турғандай.
«Жайылмасын қара шашың,
«Бол мәрдана» деп турғандай...
Патша хаял соң-соң барып,
Бойын бийлей баслады ол.
Алтын әребегин алып,
Өташтанға таслады ол.
Үй толы журт - кәтқудалар,
Сәркардалар өрре турды.
(Бул дәстүрди билер олар)
Хәммеси сыртқа жуўырды.
Жасыл түсип, қурт геўлеген
Қасында бир байтеректиң
От жағылып, журт гүўлеген
Қушағында ыза кектиң.
Әрўақ шақырып ғарры порқан,
Гүбелектей отқа урар.
Зикир салып дуў аламан,
Массагетлер ойын қуарар.
Тым - тырыслық шөкти бирден,
Қулаққа урған танадайын.
Қалың қурда орта жерге
Турды келип патша айым.
Ақ гиреўке, алтын қамар,

Жарқ-журқ етер дуўлығасы,
Көзінде жуп жұлдыз жанар,
Сулыўлықтың нур тулғасы,
Күн перзенти нурлы Өташ
— Оттың пийри жалын атып,
Түнге қарсы ашып саўаш,
Турды оны жақтылатып.
«Киндик қаным тамған далам,
Ана журттың топырағы!
Бийопалық етсем саған,
Көзимди қус шоқығаны...»
Деп ай жүзли арыў патшам,
Жалаңашлап оң сийнесин,
Бир шаланы алып оттан,
Күйдирди ол ақ мәммесин.
Ант еди бул қорқынышлы
Айқасарда өмир-өлим,
Журт сезип бир уллы күшти,
Зор шайқасқа буўды белин.
«Ұа, патшайым, Қуяш қызы!
Жолың болар, қара эне,
Тиштриа¹ — бақ жұлдызы
Ақ ат болып шықты және»
Деп қол былғап ғарры порқан,
Отқа түсип өлип кетти.
Зикир салып топ аламан,
Таң атқанша ырым етті...

4.

Айдарлы туўы тенселип,
Шықты жолға массагетлер.
Жоллар сегбирин еңсерип,
Қылды жанға қысыўметлер.

¹Тиштриа — Сириус жұлдызы. Әйемги азиялылар оны кийели деп санаған. И.Ю.

Нар камыслы жағаларда
Көп ғаўданлы көллер қалды.
Адам бармас атаўларда
Паналасып еллер қалды.
Жер қайысқан қалың ләшкер,
Аң бездирди ат дүсирлеп.
Алды таўға минсе сәске,
Арты түнде жүк түсирген.

Бурқыратып жуўсан ийисин,
Шаңғыттан күн көзин басты.
Қан сасықлы той күсеген
Қара кузғын ғақылдасты.
Түлки жортпас түнейлерден
Түнде кетип барар олар.
Қарсақ жортпас қалыңлардан
Қалғып кетип барар олар.
Үш күн жүрип, Уркер бата
Жетти Өгиз өткелине.
Отты жағып қатар-қатар,
Ат отлатты шеткериге.
Бул ақшам тынығып жатты,
Ер дастанып, қылыш қайрап, —
Таң алдында жети атты
Қурбанлыққа шалды сайлап,
Арты дәрья, алдында таң,
Шығар күнге жүзин берип,
Патша артынан барлық адам
Табыныўға турды келип.
Сөнди Шолпан — таң жулдызы,
Көрип уллы Күннің жүзин.
Күн келбетли сахра қызы —
Тумарис баслады сөзин:

«Гүлдир-гүлдир киснеген,
Алтын жуўен тислеген

Ат жолына садаға,
Мийримли Қуяш, қоллайгөр,
Жүйрик Қуяш, қоллайгөр!
Қамысы нуўлы көл берген,
Селеўи семиз шөл берген,
Гүркиреп Гүлдирмамасы,
Аспанда пөстек сабаған,
Мийримли Қуяш, қоллайгөр,
Сақый Қуяш, қоллайгөр!

Асыгы пүтин ақ серке
Қой басласын қотанда.
Белдеўде киснеп тулпар ат,
Сүринбесин жортқанда.
Мийримли Қуяш, қоллайгөр!
Жүйрик Қуяш, қоллайгөр!

Ошагымызда от сөнбесин,
Бәле-қада келмесин,
Атымызга туяқ бер,
Тәнимизге қуўат бер,
Мийримли Қуяш, қоллайгөр,
Қәхәрли Қуяш, қоллайгөр!

Бийигин көрсет таўлардың,
Еңсесин көрсет жаўлардың.
Абырай берсең — улыстан,
Әжел берсең — қылыштан.
Оттан, суўдан асыра,
Тынышлық — ошақ басына.
Мийримли Қуяш, қоллайгөр!
Нурлы Қуяш, қоллайгөр!»

5.

Күнге сыйынып таң атырып,
Тумарис ай мәрди майдан

Шақырды да қас батырын,
Былайынша берди пәрман:
— Қасыңа үш жиғит алың,
Шайла жолға сен өзинди.
Анаў залым шахға барып,
Жеткиз мына бир сөзимди:
«Әй, қан қумар Кәйхысраў,
Жетистим деп масайрама.
Қан төғиўге қуныкса жаў,
Қан ийисине басы айналар,
Жеңгениң жоқ улымды сен
Мәртлик саўаш майданында
Қой ҳийлепаз жолыңды сен.
Еркеклиғиң қай жағыңда.
Жүзимниң сол жаўыз суўы,
Ишсең, естен тандырады.
Ақыл-хушты бастан қуўып,
Айтқызар көп сандырағы.
Сол нәлетий суўың менен
Алданыпты ессиз балам.
Тырнақ асты уўың менен
Жазылмас дәрт салдың маған.
Қаннан басқа ҳеш нәрсени
Ишер күниң жоқ па енди?
Қанның усы төғилғени
Жетер-жетер.
Тоқта енди.
Қолға түскен ләшкеримниң
Тирилерин қайтар берман.
Бағларында өз елиңниң
Жатпайсаң ба сүрип дәўран.»
Турмасаң бул тәўеллеге,
Ертең оған зар боларсаң.
Саўда салып саў геллеге,
Дәртке сазаўар боларсаң.

Массагеттің уллы тәңири –
Күн хаққына ант ишейин:
Тойғызаман қанға енди
Тойымсыз көзіңди сениң».. .
Шапқыншылар кетти шауып,
Шаң бурқырап шықты көкке.
Қәйхысрауға айтты тауып,
Шах ғарқылдап күлди текте...

6.

Массагетлер өз патшасын
«Күн қызы» деп санар еди,
Шынында оның анасы
Қарапайым хаял еди.
Қарапайым деу де қыйын,
Ол да патша еди билсең,
Өмірден көп алған сыйын.
Ертектей-ау айта берсең:
Адамзаттың арыу ярымы –
Тиришиликтің аналары!
Еркеклердің сум, залымы
Жаныңызды көп жаралады.
Ертек емес, тарийх гүға
Ертеде қыз уақтыңызда
Еркеклерди сиз бир жола
Жүгінткенсиз тахтыңызға.
Турпайы күш келе-келе
Табынған алдында қулап.
(Сол тырнақ ашыуын еле
Кек тутып жүр көплер бирақ...)
Ол да аздай, қызлар хәтте
Безип еркек атаулыдан,
Патшалық тах қурып шетке,
Оз алдына отарлаған...
Хаял – қыздың жер титреткен

Патшалығы, я афарин!
Ким сизлерге илаж еткен,
Тил бириктирсеңиз бәриң?...
Сулыұлықтың сол патшалығын
Талай шайыр тәрийип еткен.
Шын йошланып мен де бүгин,
Жырлар едим оны, әлбетте.
Бирақ, ярсыз, мухаббатсыз
Турмыс па сол, айт шынында?
Ошақ – отсыз, қус – қанатсыз
Не мәни бар, айтшы бунда?
Мықлы төсин жар таслардың
Жатбаса көк толқын шарпып,
Я жамғыр, я булақлардың
Суұы жерге синбей балқып;
Қуяш түсип, гүл көгермей,
Хәрре қонбай гүлден-гүлге,
Дарақ сырғып мийұа бермей,
Қандай сән бар бул өмирде?
Көл сулыұы ақ қуұ қус та
Жубы менен жарасықлы...
Патша ҳаял да турмыста
Бара-бара буны уқты.
Дәстүр атлап, одағайлап,
Антын бузып абайсызда,
Қоңсы патша менен «ойнап»,
Ана болып қалды қызға.
Көз тасалап, тауға кетип,
Буұаз кийик пенен бирге
Туұды да ол, хийле етип,
Қызын қалдырды үңгирде...
Дәрьяда муз жети қатып,
Жети рет өпепек шықты.
Жүрсе қызлар кийик атып,
Көрди дүзде бир қызықты:

Көп кийиктиң арасында
Қара шашы көзге түсіп,
Жети жаслар шамасында
Бир қыз барар желдей ушып.
Қууып жүйрик – атлар менен,
Қызлар қызды услап алды.
Ах, қууаныш бул не деген!
Патшасына алып барды.
Сезсе де ана жүрегі,
Патша сыр бермеді бирак,
Күймеген шеп емишегі
Ийип кетти мисли булақ.
«Сулыуларым, алғыс сизге!
Түсімде кеше Күн тәңирим
Бир қыз ұаде еткен бизге...»
Деп аймалап сүйди гүлин.
Ұа, Тумарис! Есиңде ме,
Ержеткенше көнбей үйге,
Дүзге қашып, кийиклерге
Кетер едиң гейде – гейде?
Аш бүркитти сары жайдан
Мулт кеткізбей атар едиң,
Қақтың сууын ишип сайдан,
Жулдыз қарап жатар едиң.
Дүз көрген дәу жүреклигиң,
Тууған ай қас – қабақларың,
Кийик минез үркеклигиң,
Кийикше тик аяқларың, —
Билдим, мийрас болып гәрез,
Қызларына кең даланың,
Жәйран жүрис, кийик минез
Сен арқалы дарығанын...
Бир күни қыз күни бойы
Әдетинше дүзге қашып,
Жүрди шөлде қурып ойын,

Кийик пенен кууаласып.
Кеш түскенде бир терекке
Шықты да ол кетти уйыклап,
Таң алдында оны хәкке
Оятып тур шықылықлап.
Нәзер салса, кийик аңлып,
Аш жолбарыс жатыр жерде.
Қыз үстине түсти ғарғып
Хәм семсерин урды бирден.
Жараланған жабайы күш
Қызға асылып жанталасты.
Сай бойында қызды урыс,
Көзлер жанып қанталасты.
Сол мәхәлде жыртқыш аңға
Бир оқ тийди сары жайдан.
Жолбарыс өлди табанда,
Қыз қарады болып хайран.
Бир жигит тур күлимлеген.
(Патша қызы бурын соңлы,
Қандай мақлуқ «еркек» деген,
Билмейтуғын еди оңлы).
Дәслеп үркип, соң жууасып,
Бойы үйренди көп узамай.
Кеулинде бир күн қуяшы –
Татлы сезим оянғандай,
Тана мүйиз көкиректе
Ышқы оты лаулап кетти.
Дүзде екеуи аўнап шөпке,
Қызық пенен күнлер өтті.
Тобылғы сай жағасында
Бир күни жигит айтты оған:
«Енди, жаным, ырасында
Өмир сүриу қәуипли саған,
Қызыл түлкиниң қуйрығын
Қойныңда жасырып болмас,

Патша анаң ертең бир күн
Сезсе сени аман қоймас.
Сол ушын мен ерлигимди,
Құдиретимди көрсетемен.
Қызлар патшалығын енди
Қыйратаман, жоқ етемен», -
Деп ол қырк күн урыс салып,
Жеңип қызлардың патшасын,
Қызын ҳаяллыққа алып,
Енесиниң кести басын.
Тумаристиң сүйген яры,
Сөйтип, зулым болып шықты.
Ериў-қатын зарлап бәри,
Жети жыл журт сендей ықты.
Ғәзепленип жәмлеп күшин,
Қуртты оны журт бирақта
Хәм күн қызы Тумаристи
Отырғызды алтын тахтқа.
Соннан берли массагеттиң
Пышығына хешбир душпан
Пыш дей алмай жыллар өгти,
Төгилмеди далада қан.
Қудамдалы қоңысылар –
Хорезмийлер, сагдий, сақлар
Барыс-келис қылып олар,
Мал көбейтип, егип бағлар,
Көл бойында шаўып тайлар,
Ырыс артты, жаўлар қашты.
Қой үстине боз торғайлар
Жумыртқалап, уяласты,
Енди тыныш елге мына
Жаўыз шах ойран салажақ.
Бул уллы суў, бул кең дала
Көрмеген бир урыс болажақ...
Дәрьяның оң жағасында,
Массагетлер даласында

Еки ярым мың жылдай бурын
Болды усы қанлы қырғын...

7.

Тарийхтың ядында сол күн:
Байдақ-байдақ шаңға илесип,
Құдиретли еки толқын
Келе берди гүрилдесип
Хәм түпсиз бир туңғыықтан
Гүниренгендей жаман дауыс,
Қулақ питип қым-қууыттан,
Ләрзем берди таулар алыс.
Урыс, урыс! Әжел тойы.
Қасарысқан қос әйдарха,
Шаңғытысып келген бойы
Бирин-бири шайнар дәрхал.
Сур жебелер зырлап ушып,
Жарқ-журқ етер айбалталар.
Биреулер ат жалын қушып,
Биреу қан қақырып барар.
Әжел жүримнен пай алар,
Қийле күштен қашып урысты,
Жылан баслы желмаялар
Адам киби асылысты.
Гүзги таңды қаплап тозаң,
Қылыш, қалқан шақмақ шақты,
Ат жығылып омақазан,
Жолақ-жолақ қанлар ақты.
Қаңылтақ ер тақым ғайзап,
Жүрек толды қанлы кекке.
Ақ сүңгили сууық найза
Сүңгир ыссы көкирекке.
Қорамсаққа қол жууырттып,
Пиядалар тартты садақ.
Ақ семсерлер сауыт жыртып,

Дойырлар жүр әжел қадап.
Атлар баспай адам лашын,
Қаймығысып, киснер қатты.
Жаў менен жаў жағаласып,
Бирин - бири урып атты...
Тур бәлентте такаббыр шах,
Сайлы ләшкер әтирапы.
Буйрық күтип турар коршап
Ҳайяр Крез-сатрапы!
Исеним зор, куўаты мол,
Жаўды жеңиў оған таң ба!
Бир ишарат пенен-ақ ол
Айдап атты қан майданға:
Дүркин - дүркин ләшкерлерин,
Гә, ассир, гә вавилоннан
Жаллап алған нөкерлерин,
Ўәделерди берип молдан...
Бирақ, мынаў урыстың түри
Болып шықты басқашарақ.
Ләшкериниң үштен бири
Қашты кейин, туўлар кулап.
Үш күн өтпей сынып сағы,
Үш мәртебе басқы таўып,
Қосымша күш сорап тағы,
Шапқыншылар келди шаўып.
Шах зәхәрли мыйық тартып,
Минип қайтадан кәхәрге,
Бир қол силтеп берди тәртип
Пил бағыўшы дербиклерге,
Кетти пиллер өңкеңлесип,
Не дус келсе женшип бәрин,
Бир бәлемат - келер көшип,
Салпылдатып кулақларын.
Қардай жаўған сур жебелер

Крез – Ливия патшасы.

Шыбын шаққандай оларға,
Пил көрмеген сахрайы ел
Албырасты бул сапарда.
Фарсылар гернайын шертип,
Жеңис сазын шалды мине.
Массагетлер жаўды ертип,
Шегинисти шөл төрине.
Үш күнлик жол артқа салып,
Аттың басын тарттыдағы,
Қуўған жаўды күтип алып,
Қайта саўаш қурды тағы...

8.

Өгиз суўдың гөне аңғары
Бир заманда бурқып аққан.
Жағада тур шел мазары,
Батар күнге муңлы баққан,
Кишкене таў жырасынан
Жылан көзли жылжып булақ,
Қалың шатлық арасынан
Мөлдирер көз жасын булап.
Сай бойында солқым шыбық
— Нарттай қызыл тобылғылар.
Қырғауыллар қашар буғып,
Сары селеў шөй ырғалар.
Ат көтермей суўдан басын,
Ишер аўызлығы менен.
Қушақлап бир қәбир тасын.
Жатыр биреў.
Бул қим екен?
Тумарис-ғой бул жатырған,
«Анажан» деп гүбирленип,
Бул жер бәри ысық оған
Усы жерде кийик емип,
Қуралайлар менен шапқан.

Бунда ол дүньяға келип,
Бунда ол мухаббат тапқан.
Хаял патша уйықлар бунда,
Жаўыз күйеў кескен басын.
Тас кушақлап бас ушында,
Қызы бүгин төгер жасын.
Тас сүўретлер - тас хаяллар
Деп турғандай күлип оған:
«Қол көтермес аўыр шокмар
Белге илип не бар саған».
Туў төменде, шаң астында
Даўам етер қара қырғын.
Гә жақынлап келип бунда,
Гә серпилер қанлы толқын.
Сүйип - сүйип қәбир тасын,
Тумарис орнынан турды.
Жыйнап барлық сәркардасын,
Таң атқанша кеңес қурды.
Таң алдында Шолпан туўып,
Жетти жаңа күн хабары.
Ақ булаққа бетин жуўып,
Тынық суўдан ишти бәри.
Тумарис ақ саўыт кийип,
Ләшкерин турғызып сапқа,
Секиргендей ақша кийик,
Минди ғарғып Ақ боз атқа.
Ақ дүбелей арқасынан
Қозғалып бир қара қуйын,
«Ақшолпан!» деп салып уран,
Ақтарылды уллы жыйын.
Еки булт, еки думан
Таў басында қосылғандай,
Бул урысты көрген адам
Түсинде де шоршынғандай.
Қоллар қолға, атлар атқа

«Мен аламан» деп барады.
Ыскырысып оқлар оққа,
Көзлер көзди жеп барады.
Адам жойтқан адам түрін,
Топыраққа қан қарысар.
Өмир, өлим бири - бирин
Ат үстинен аударысар...
Тоба! Қой бул адамларды.
От пенен, суу, кек хэм мийрим
Оның көкирегінде барды.
Жаралғалы берли бөлким.
Адамлардан адам тууып,
Дүньяға да келтиреді.
Абыл қашса, Қабыл¹ кууып,
Адамды адам өлтиреди,
Адамға адам сыртпақ болып,
Адамды адам қыйнап атар.
Адамды адам қуртпақ болып,
Жау - жарағын сайлап атар...
Урыс болса турыс болмас,
Урыстың бар мәңги заңы.
Қурбаны жоқ урыс болмас,
Ол өмирдің бас душпаны...
Жәхәнگیرлер - басқыншылар!
Шегирткедей әлимсақтан
Урығы бир мақлуқсызлар,
Урыстан йош, ләззет тапқан,
Күниңиз жоқ, жумыры жерди
Тыйық салып бөлиспеген.
Ураныңыз: «елге елди
Жауластыр хэм бөлис» деген.
Түрли жолдан түрли ўақта

¹Абыл, Қабыл (инжилде Авель, Каин) Адам ата, Хауа енениң балалары (И.Ю).

Барасызлар сиз, әлбетте,
Гириптарсызлар бирақта
Бәриңиз бир ақыбетке...
Ал, не болды, хәдден асып,
Тыныш елге топылған жаў?
Қан сасыған адам лашы,
Кең далада жатыр анаў.
Ал танып көр, кимлер жатқан.
Жантақ түбин қаны жууып?
Сәркарда ма қудай атқан,
Келген даңқ хәм дүнья қууып?
Я дийқан, я гулалшы ма.
Зорлап урысқа айдалған?
Я биреўдиң жалгызы ма,
Жесир ана, яры қалған?
Фарсы ма, ол анаў жерде,
Көзин ғарга шоқып кеткен?
Массагет пе, туўған елге,
Көкирегин қалқан еткен?
Ким болса да бул майданға
Келген алыў, атыў ушын.
Келмеген ол батып қанға,
Дүзде бүйтип жатыў ушын...
Қыйда-қыйыс баўдай адам,
Жарлы ма ол бай ма енди, -
Бәри бир. Ал, қоразланған
Жахангир шах қайда енди?...
Массагетлер көп қыдырып,
Қәйхысраўдың тапты лашын,
Сақалынан ушлап турып,
Тәннен кесип алды басын.
Көкирегінде өткир пышақ,
Урған оны қайсы батыр?
Қапталында жайып кушақ
Қулақсыз массагет жатыр...

Тумарис тур кыя таста,
Сүйенип ақ найзасына.
Қан, тер қатып қолаң шашқа
Қарар қанлы даласына,
Қаралай өшкен дийдарын
Түрли тыйық тилкимлеген.
Билгенлер дер «мың афарин!»,
Билмегенлер «бул ким?» деген.
Ал төменде деғиш таслап,
Геўлеп кумлақ жағаларын,
Дәрья ағып тур халласлап,
Дегендей: «қай, арман барың!
Барың, исим жоқ сиз бенен,
Қырылысасыз бунша келип,
Тек биз тулға - ұақыт хәм мен,
Басқаңлар кетесиз өлип».
Бирақ, қулақ аспас адам.
Ағын суўдан ишер қанып.
Жағаға шығып қайтадан,
Сөйлер хәм ол ызаланып:
«Хәй келгенди жаҳанғир шах,
Не жаўызлық етпедиң сен.
Өзиңнен басқалар ақмақ
Хәм де осал деп пе едиң сен!
От ишинде темир қызса,
Темир менен алар болар.
Биреў басқаға гөр қазса,
Өзи түсип қалар болар.
«Бир аш курдым болар екен
Адамның көзи. Бирақта, —
Ақыры ол толар екен
Тек бир қысым топыраққа.
Лебизимди алып еске,
Тойғызайын қанға сени»
Деп қан толы қара меске
Тығып жиберди геллени...

Табан тиреп өз даласына,
Массағетлер — шөл барысы,
— Уллы дәрья жағасында
Турды сөйтип қасарысып.
Жаға емес, бул — тарийхтың,
Босағасы белес-белес.
Дала емес, бул — халықтың
Тәғдири еди берген елес.
Күн шығыста қанлы жийек
Бир кәмески жақты жатар.
Аржағынан қуланийек
Уллы үмит таңы атар.

1969-1970-жыллар

ӘЖИНИЯЗ

(Дала Орфейи)

Опера ушын либретто¹

ӘЖИНИЯЗ — шайыр.

ХАНЗАДА — дийқан қызы.

ПИРИМ БИЙ — Бозатаўдың бийи.

ПАНА ХАН — Қоңыраттың ханы.

АЙБӨРИК — Пана ханның қызы.

БЕРДИ ИНҒИЛИС — Англияның тәрәпдары.

СӘРДАР.

НАМӘЛИМ ЕЛДИҢ ПАТШАСЫ.

МУШАЙРА АҒАСЫ.

ЖАЙ УСТАСЫ.

ШОПАН.

БИЙЛЕР, ДИЙҚАНЛАР, НӨКЕРЛЕР, ОЙЫНШЫ
ҚЫЗЛАР.

Ұақыя 1860 — жыллары Қоңырат әтирапында, Бозатаў бойында өтеди.

¹Бул либретто негизинде композитор Н. Мухаммадинов биринши қарақалпақ операсын деретти хәм ол 1987-жылы сахнаға қойылды.

БИРИНШИ АКТ

БИРИНШИ ПЕРДЕ

КӨРИНИС

Бозатау бойында наурыз сейили.

Хоровод:

Наурыз келди, нур жауғай,
Басқан изи гүл болғай,
Питик болғай дақыллар,
Жылым жақсы жыл болғай.

Наурыз келсе нетермен,
Мен сейилге кетермен.
Өткөншектің астында,
Ярым, сени күтермен.

Наурыз келди, қар кетип,
Жыл қусындай жарқ етип,
Рахметіннен нур жауғай,
Жылым жақсы жыл болғай.

Шопан жигит:

Келиң, дұрдана қызлар,
Сейил етип тойлайық!

Биринши Қыз:

Келиң, ғошшақ, жигитлер,
"Хәкке қайда" ойнайық.

Хоровод:

— Хәкке қайда?
— Уясында.

—Неғылып атыр?
—Кесте тигип..
—Кестеси қандай?
—Алақандай.
—Кимлер ушын?
—Беғлер ушын.
—Дәрұазасы қаннан?
—Өте берің мыңнан.

Шопан жигит:

Халайықлар, қууаныңлар,
Шайырымыз киятыр!

Қыз:

Сарғайып сағынып күткен
Ағажаным киятыр.

Жигит:

Хийұада гүмбези даўұар—
Медресени питирип,

Қыз:

Бозатаудың бүлбили,
Зийұарымыз киятыр.

Ж и г и т:

Қоңыраттың сөйлер тили —
Әжинияз киятыр!

КӨРИНИС

Хийұада медресени питирип қайтқан Әжинияз шайыр ел-журтына деген сағыныш қосығын айтады. Қызлар шайырдың китап, дәптерлерін қолынан алып, көкірегине басады.

Қызлар:

—Ах, қандай жақсы шайыр хауазы! —
Қандай сулыу сымбат, қандай азада...

Әжинияз ария:

Бу дүньяда айшу—әшрәт яқшыды
Кел, сапа сүрейли, әй назәлимлер!
Ашықларға мұдам сөхбет яқшыды,
Кел, дәуран сүрейли, әй назәлимлер.

Юзиңни көрмедим жыл менен айда,
Кеулим қарар таппас тилла сарайда,
Тамаша етип бүгін хайт билән тойда,
Кел, дәуран сүрейли, әй назәлимлер.

Өңириңе хәйкел—моншақ жарасқан,
Жуудырласып келсе сусларың басқан,
Зийуар айтар, көңлим дәрьядай тасқан,
Кел, ағзы дууалы әй назәлимлер!

Дауыслар:

—Қандай жақсы хауаз,
кеуил кумары.

—Бозатаудың
мақтанышлы Зийуары.

КӨРИНИС

Айбөрик қәнизеклери менен келеди.

АЙБӨРИК ария:

Жигит аңламас машуғын,
Қыз кеулиниң әрманы бар.
Қызыл гүлден басқасының
Қызыллаулы қырманы бар.

Бүлбилдей таң сәхәр шағы
Аңсаған өз висал бағын.
Сийнемде хәсиреттиң дағы,
Дәртимниң не дәрманы бар?

Бир кийиктиң жуп ылағы
Таласып ишер булағы...
Несип етсе ығбал бағы,
Хәр кимниң өз дәўраны бар.

Қәнизеклер ария ўақтында шыйратыўлы тус кийизди билеклеп «Кийиз басыў» ойынын атқарады. Ойын питкен соң тус кийизди шайырдың аяғы астына паяндоз етип жайып таслайды.

ӘЖИНИЯЗ:

Ҳа, хан қызы, Айбөрик мәс бармысаң!

АЙБӨРИК:

Көп зарығып күткен шайыр, бармысаң!

ӘЖИНИЯЗ:

Атаңыз хан болып минипти тахтқа,
Бизиң өз ханымыз мүбәрек болсын!

АЙБӨРИК

Биз ойладық жүрсеңиз де узақта,
Қутлы қәдемиңиз мүбәрек болсын!

КӨРИНИС

Пирим бий баслаған халық ўәкиллериниң тобы келеди. Бул топарда жай устасы, дийқанлар, балықшылар өнерментлер бар.

П И Р И М Б И Й:

Сөйлер тилим,
Дилуарым, аман келдиң-бе?

ДАҰЫСЛАР:

Сөйлер тилим, Дилуарым, аман келдиң-бе!

ПИРИМ БИЙ:

Шайыр иним,
Зийуарым, аман келдиң бе!

ДАҰЫСЛАР:

Ел муңшысы,
Зийуарым, аман келдиң бе!

ӘЖИНИЯЗ:

Ассалаўма-алейкум,
Ел ағасы, бармысаң!
Елим деп ентелеген
Бий аға, тэндармысаң?.

ДАҰЫСЛАР:

Елим деп ентелеген,
Бий аға, тэндармысаң!

ПИРИМ БИЙ:

Қаршыға кустың баласы,
Қайында болар уясы.
Қайың басын қар шалса,
Қайғыда болар анасы.
Жылқышы кустың баласы
Жылғада болар уясы.
Жылға түбин суў алса,
Жылайды дейди анасы.

ӘЖИНИЯЗ ария:

Көкке пәрүаз етип ушқан
Қусларда хәм уя болур,
Елим, сен ядыма түссең,
Қапа кеўлим зия болур.

Көпдур көңилимнің жарасы,
Қарақалпақтың кең даласы,
Хәтте, шөлдеги сорасы,
Мисли мехригия болур.

Арасатлы бул сум заман,
Теңиз үстин қаплар думан,
Алтаўыз алалық жаман,
Бирлескен ел дана болур.

КӨПШИЛИК:

Алтаўыз алалық жаман,
Бирлескен ел дана болур.

ЖАЙ УСТАСЫ:

Уллы сейил шадияна,
Рәхметли күндүр бүгин.
Ер азамат елге пана,
Исенишим сендур бүгин.

Бир күн сәўбет курса елиң,
Сол күн кеўлиң әнжам сениң,
Көңилимнің сарайы мениң
Хәм бәлент, хәм кеңдур бүгин.

Бәлент имарат көркине,
Ғыш коярман мен хәр күни.
Наққаш болсаң сөз мүлкине,
Тамашетер күндур бүгин.

ӘЖИНИЯЗ:

Хәнериң бизге өрнекдур!
Усталы ел дүзелмекдур,
Сизге илтипатым көпдур,
Мәдарым өзиндур бүгин.

Хәмме кетеди.

КӨРИНИС

Кеш түседи. Сахнаға Ханзада шығады. Қолында нағыслы шайқалта бар.

ХАНЗАДА ария:

Қолаң шашқа тарақ батпас,
Жазылып тарайын десем,
Ай сынығы айна болмас,
Сүзилип қарайын десем.

Қапа кеўлим ғамға толы,
Адасқан бир ақ қуў болып,
Қылдан жиңишке қыздың жолы,
Жол тауып барайын десем.

Көринсе де яр карасы,
Алыс болып тур арасы
Питпес кеўлимнің жарасы,
Бахтымды сынайын десем.

КӨРИНИС

Тал шыбықты тай етип минип жас бала келеди. Ханзада куўанып, оның айдарын сыйпап қосық айтады.

ХАНЗАДА:

Айнанайын иним мениң,
Ай келбетли дийдарыңнан.

Апаң айлансын, айлансын
Желбиреген айдарыңнан.

Жигит боларсаң сендағы,
Мәс гезерсең ышқы бағын.
Қыз кеўлин отларға жағып,
Безерсең көп кардарыңнан.

Қалар балалық майданы,
Болғыл жигиттің султаны.
Берип мынау шайқалтаны,
Хабар келтир Зийұарымнан.

Сүйдим десе, «жалған» дегил,
Хабарың жоқ ярдан дегил.
Тауып алдым жолдан дегил,
Бозатаудың бойларынан...

(баланы бетинен сүйеди хәм бала кетеди).

КӨРИНИС

Ханзада жалғыз өзи. Көк жийекте аўыл үстинен үштен туўған ай қыяғы көринеди. Қыз таза айға сүйсинип, ырым кылып, тәжим етеди.

ХАНЗАДА:

Таза ай, таза жылларға
Жеткере бергей илайым.
Ашықлар жүрген жолларға
Сәўленди шаш, таза айым.

ЕКИНШИ ПЕРДЕ

Қоңыратта Панаханның сарайы. Хан, бийлер, уламалар хәм басқа да сарай адамлары. Ханға хошемет, сарайда салтанат.

ХОР:

Бахтымызға аман болың,
Құдиретли ханымыз!
Хызметинде қурбан болсын
Жанымыз, жанымыз.

Сиз өзиңиз байтерексиз
Салқын ғана саялы.
Биз саяңда пукараңбыз,
Ҳәмирине опалы.

КӨРИНИС

Фанфара. Өз адамлары менен Берди ингилис келеди хәм ханға сый-саўға тартады.

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Ұа, Пана хан, тақсыр хан,
Уллы Қоңырат ийеси!
Аўфарин, достым, саған,
Шын ақылдың дәнеси.

Англиядай уллы ел
Жәрдем қолын созбақшы,
Таж-тахтың уллы елдің
Панайында болмақшы.

Қуўан, достым, Панахан,
Сүре бер шадлы дәўран.
Уллы ингилис патшасы,
Сизге мәдаткар мудам.

КӨРИНИС

Пирим бий баслаған бир топар бийлер, кәткудалар, жай устасы хәм баска да халық ўәкиллери келеди. Олар куўанышлы.

Сарай шардәреси алдына Бутаковтың флотилиясы жалтылдап жүзип келеди. Хәммениң нәзери сонда болып, қууанышлы қозғалыс пенен қосық айтылады.

ПИРИМ БИЙ:

Ұа, ханымыз, сүйинши бер,
Тәңирим тилегиңди берди!

ХОР:

Ушан кеме менен хәзир
Русияттан жәрдем келди.
Турған едик айдай қарап,
Мискин елдиң халын сорап,

ХОР:

Үмит желқомы жалтырап,
Дос, ұәдели жерден келди.

Қууанышлы бар халайық,
Жүриң дәрьяға барайық!
Досларды қарсы алайық,

ХОР:

Биз күткен ақ желқом келди,
Русияттан жәрдем келди.

БИРИНШИ БИЙ:

Русияттан жәрдем келди,
Тез барып күтип алайық.

ЕКИНШИ БИЙ:

Онда турған не бар екен,
Ақыбетине қарайық...

ЖАЙ УСТАСЫ:

Көптен күткен тилегимиз,
Усы үмит ушанында.

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Ҳай, сен молла Пирим,
Кеўлиңде көпдур кириң,
Ылакпа өз басыңа,
Хан айтқан жолдан жүриң.

П И Р И М Б И Й:

Ҳай, сен Берди ингилис,
Бул бизиң өз исимиз...

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Англия турғанда
Русиятты күсермедик.

ПИРИМ БИЙ:

Берди ингилис—сары шайтан,
Тап болдың бизге қайдан!...
(Ханға)
Өз аўзың менен елге,
Айт, ханым, шешимиңди.
Өзиң шақырған жәрдемнен
Бас тартасаң ба енди?

ПАНА ХАН:

Ҳа, байғус молла Пирим,
Жөнсиз қызып кетесең.
Патшалық саясатқа
Араласып нетесең,
Патшалық саясат бул,

Дегишли дәрьядур билсең.
Бүгин буннан, ертен аннан
Ағып атады көрсең...

ЖАЙ УСТАСЫ:

Қараң, әне жағыска!
Бутаков деген мырза
Уллы ушан кемеді
Жәрдемге келип хәзир
Жууап күтип тур сизден.

ПАНА ХАН:

Бул жағыс сондай жағыс,
Түрлі кемелер өтер.
Айдап әкелген самал
Қайтадан алып кетер...

ПИРИМ БИЙ:

Орыстың бул ушан кемесин
Самал емес айдап келген.
Ол келді бизге жәрдемге,
Халықтың тилеги менен.

БИРИНШИ БИЙ:

Күтип алмас болсаңыз,
Не ушын шақырдыңыз?
Орынборға ат жоллап,
Не ушын хат жаздыңыз?

ПИРИМ БИЙ:

Дәрья хәм оз аңгарын,
Өзгертпес бүйтип бирден.
Патшалық саясатыңыз
Минезиңіздей екен.

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Хан көрмеген қарақалпақ,
Ханның бетинен алма.

ЖАЙ УСТАСЫ:

Берди ингилис, бизиң иске
Өйтип иритки салма.

ПИРИМ БИЙ ария:

Ұа, ақ желқом, уллы үмит желқомы!
Жыл қусындай сен жарқ етип келдиң бе.
Ұа, сен әрман, алыстағы жанған от,
Жылытпай-ақ бир жалт етип сөндиң бе.

Самал ессе теніз беттен-арқадан,
Күттим сени инкар болып хәр заман,
Дәрьядайын дегіши көп тар заман,
Кемемди ийримге айдап келдиң бе.

Сен кетерсең, мен хәм буннан кетермен,
Ғәрип елдиң ғамын жоқлап өтермен.
Ақ жағыста сени аңсап күтермен.
Кеўлимдеги ықласымды сездиң бе!

КӨРИНИС

Пирим бий топары кетиўге ыңғайласқанда Әжинияз келеди.

ӘЖИНИЯЗ:

Еглене тур, Пирим бий!
Бийтке өкпелеп,
«Тоңды отқа салмайық.
Еглене тур, Пирим бий,

Азғана ел
Ауыз ала болмайық.

ПИРИМ БИЙ:

Халқымның сөйлер тили,
Жүгинемең мен саған.
Шөлмек сынды тутқадан,
Дәнекерши бол оған.

ХОР:

Халқымның сөйлер тили,
Жүгинемиз биз саған.

ПАНА ХАН:

(Тахтынан түсіп шайырға хұрмет көрсетип)

Сән-салтанат бағының
Келши ғошшақ бүлбили!
Жөнге түспес елимди
Ақылландыр бул күни.

ӘЖИНИЯЗ АРИЯ:

Ләбзи ғалал, диянатлы,
Сөз сәдебін үзип болмас,
Оң қол менен жазған хатты,
Сол қол менен сызып болмас.

Көп тилеги улуғ умман,
Юз уғурип болмас оннан.
Кеңесикли пишкен тоннан
Кемис таўып, бузып болмас-.

Ел ағасы елин баслап,
Әдалат дизгинин услап,

Бирдің марапатын хошлап,
Көпшиликтен безип болмас.

Зийұар айтур көпдур ақым,
Әдиллик болсын дәрғахың.
Ел тилегин бергил, шахым,
Олсыз дәўран қызық болмас..

ХАН:

Бәрекалла, шайыр, саған,
Хош келипсиз көрмек ушын,
Тәлим алыпсыз Хийұадан,
Ханға ақыл бермек ушын...

ӘЖИНИЯЗ:

Тапаұытлы сөз айтса шайыр,
Халқыдур сағасы аның,
Ханға кырқ кисиниң ақлы
Өз-өзинен питпес, ханым...

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Шайыр ақыллы-мыш ханнан,
Бул гәптиң накышын көриң...

ӘЖИНИЯЗ:

Иблис ғұлғуласы арбап,
Жыландек шақышын көриң...

УЛАМА:

Хан хәмири — куда хәмири,
Бәржай етпек пукарасы.

ӘЖИНИЯЗ:

Бүгін бизиң ханымызга
Мас келмей тур букәрасы.

ПАНА ХАН:

Сен хәм түспедиң тәбизге,
Нәсийхатың бәс кыл, шайыр!

БИРИНШИ БИЙ:

Сөздиң қашты диянаты,
Бул айтыстан қандай қайыр?

ПИРИМ БИЙ:

Ханым, және өтинемиз,
Ел тилегин бәржай етиң!

ПАНА ХАН:

Хан хәмири бир болады,
Қайда кетсең, сонда кетиң.

КӨПШИЛИК:

Әстапурла, болды қалай?
Ауыз бирлик ириген бе.

ПИРИМ БИЙ:

Көл сууы ийисленер солай,
Балық бастан ширигенде...

ӘЖИНИЯЗ:

Хан менен бий қатты кетти...

ПАНА ХАН:

Жоқ, тәуелле питти, шайыр.

ӘЖИНИЯЗ:

Ҳа, Пирим бий, еглене тур.

ПИРИМ БИЙ:

Жок, мендағы кеттим, шайыр.

ЖАЙ УСТАСЫ:

Ұа, Пана хан, Қоңыраттың
Енди сендей ханы жок.
Бозатаў бойына көшип,
Сонда қорған саламыз.
(Пирим бий топары кетеди)

КӨРИНИС

Хан топары, Берди ингилис, шайыр...

ПАНА ХАН:

Берди ғардаш, уллы сәрдар,
Қулақ сал, достым, мийманым.
Елдің тели-тентеги бар,
Аўыр алмаң ғәпин аның.
Қоңыраттың дәрўазасы
Сизге ашық, гилти тайын.
Тартсын тентеклер жазасын,
Пирим бийдің бер сазайын.
(Парша тон жабады)

ӘЖИНИЯЗ:

(Тиксинип)

Бул истиң изи ўайранды,
Қарғамаң өз пуқараңды!

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Бир мың атлы әскерим бар,
Хызметиңиз бас үстине.
Ханға бағынбаған елдің
Лашы келер лаш үстине.
(Хан топары кетеди)

КӨРИНИС

(Әжинияз жалғыз қалады)

ӘЖИНИЯЗ АРИЯ:

Залым пәлек, зулмың билән,
Қылдың бизди хайран енди.
Ғафылликдин өмирим өтти,
Қойды юз мың хижран енди.

Елимни айттым хәр яна,
Өзимни салдым хижрана.
Тапмайын дәртке дәрмана,
Болдым шу күн хайран енди.

Йурме нәмәрт йолдаш билә,
Йуўма йузиңни яш илә.
Өмир өтирсең хош билә,
Ақыр түби ўәйран енди.

(Шардәреден көринип турған Бутаковтың флотилиясы қозғалады хәм думан басып, көзден тасаланады).

КӨРИНИС

(Айбәрик кәнизеклери менен келеди).

АЙБӨРИК АРИЯ:

Шад кеўлиме гам түсиртип,
Уйқымды бийдар етермен,
Ышқы шербетин иширтип.
Кеше-күндиз зар етермен.

Кейин теўип ықласымды,
Ийилтип мағрур басымды.
Жуптан өрилген шашымды
Мен өзиме дар етермен.

Атам отыр алтын тахта,
Пәрийшан гезермен бағда,
Сениң кеўлиң басқа жақта,
Ашыўлансам қор етермен.

Айбөрик дер, энзадаңды,
Ақсап жүрген ай задаңды,
Бозатаўлы Ханзадаңды
Есигиме шоры етермен.

(Айбөрик Әжиниязға гийнели наз бенен дуўтар услатады).

ӘЖИНИЯЗ:

Айып етпе, назелим ойланып билгил,
Кеўлим сүймес сөзди тилим танымас,
Бир гүлдиң ышқында ақ шеккен бүлбил
Өзге шәменлердиң гүлин танымас.

Биз дүньяға келген арасат заман,
Ақыл азып, сағы - солын танымас.
Теңиз үстин басқан буўалдыр думан,
Көзим гиреўленип, жолын танымас.

Қасқалдаққа бир ағары май питсе,
Ғарқылдасып қонар көлин танымас,

Патшаның дәулеті қайтайын десе,
Көзине май питип, елин танымас...

(Әжинияз дууғтарды Айбөрикке қайтып берип, сарайдан шығып кетеди. Ашыуға буулыққан хан қызы дууғтарды алтын тахтқа бир урып сындырып, өзи талып жығылады).

ҮШИНШИ ПЕРДЕ

Бозатау бойында, Таллық дәрьясының қуярлығында
Пирим бийдің қорғаны. Дәрья бойында Әжинияз ярын күтип
жүр. Қолында китап. Ханзада дүң арқалап сууға баратырып
ушырасыуға келеди.

ӘЖИНИЯЗ АРИЯ:

Гүлгин кийип, мәстан басып келән қыз,
Хабарың бер, перизадым, йол болсын!
Жилуа билән шийрин жаным алан қыз,
Хабарың бер, перизадым, йол болсын.

Қәлем қашың, қара көзиң сузулур,
Ақ сийнене тилла хәйкел тизилур.
Юзунди көргенде бағрим узилур,
Хабарың бер, перизадым, йол болсын.

Мен сени сәумишәм елдің йәгана,
Адыңны қылмадым йуртқа әшкара,
Қойдың мени ада болмас хижрана,
Хабарың бер, перизадым, йол болсын!

ХАНЗАДА АРИЯ:

Көклемде көлине қайтып қонар ғаз,
Өзгениң мақтаулы көлин нәйлесин.
Таза бостан тапқан бүлбил хош хауаз
Шөлде өскен бир түп гүлин нәйлесин.

Жанбаған ығбалға қайсындай шара,
Ғәрип мискинлердің кеули бийшара.
Ашығың мейил етсе бир таза яра,
Ахыұзарын айтып тилим нәйлесин...

ӘЖИНИЯЗ

(Ханзаданың ийнинен дүңин абайлап алып жерге қойып,
қыздың бурым шашын көзине сүртип, көкірегіне басып қосық
айтады)

ӘЖИНИЯЗ АРИЯ:

Гүлгин юзли, шийрин сөзли дилбарым,
Сәндин өзге сәуер ярым йок мениң.
Таза гүлистаным, махи әнұарым,
Хәсретіңнен хеш қарарым йок мениң.

Сени көрсем көңлим мүлкидур абад,
Жәхәннем жәбириден болурман азад,
Назакәт бабында қәўметің шамшад,
Сендин өзге улфикәрим йок мениң.

Назлы дилбар, сенсең ұафалы жанан,
Хусниң рәўшине болурман хайран.
Шийрин жаным болсын йолыңда қурбан,
Сендин өзге сәуер ярым йок мениң.

ДУЭТ ХАНЗАДА:

Шүкир етейин Аллаға,
Кеуил мүлким болар әнжам.

ӘЖИНИЯЗ:

Сен қуғансаң әлем бостан,
Көкте жулдызлар шараған.

ХАНЗАДА:

Ел қайғысы, яр қайғысы,
Көңліңізде көпдур әрман.

ӘЖИНИЯЗ:

Пәрўардигар асырағай,
Әрманы жоқ инсанлардан.

КӨРИНИС

Көлде еки аққуў сыңсып жүзип шығады. Сахна төрінде «Аққуў ойыны» ойналады.

КӨРИНИС

Қәнизеклерин ертип, ашыў-гийнели түрде Айбөрик келеди.

ДУЭТ АЙБӨРИК ХӘМ ХАНЗАДА

АЙБӨРИК:

Абайсыз келдим қасына,
Енди бунда қалып болмас.
Бийопалық саўдасына
Саў басымды салып болмас.

ХАНЗАДА:

Кел енди, әзиз курдасым,
Ығбалың болғай жолдасың,
Гийне етсе заманласың,
Жүзиңе ол салық болмас.

АЙБӨРИК:

Дәркар ўәж жоқ сениң менен,
Не исиң бар мениң менен.
Жыллы сөйлегениң менен,
Қапа көңлим жарық болмас.

ХАНЗАДА:

Бардың иси пәрман менен,
Жоқтың иси әрман менен,
Мәзи зорлық қылған менен,
Ышқы журтын алып болмас.

АЙБӨРИК:

Ҳай, Ханзада Мәзи атың Ханзада...

ХАНЗАДА:

Аққуулар хәм кетти жүзип армаған...

ӘЖИНИЯЗ:

О, хан қызы!
Сабыр әйле аз ғана.

АЙБӨРИК:

Шайыр, өзиң
Төктің сабыр кәсамды.

ӘЖИНИЯЗ:

Биріңиз ай болса, бириңиз зада,
Бир гәўхардың еки данасы қызлар.
Еккиңиз хәм ғөззал және азада,
Көзлеримнің ағыў-қарасы қызлар.

Еки ақ куў келер хұрдей жарасып,
Шийрин улфет, бир-бирине мүнәсип,
Жуп көгершин бир төбеге таласып,
Алысламас болғай арасы, қызлар.

Ышқының ықлымы юлдузли асман,
Көркиңиз, бир дүнья көзлер қамасқан,

Мен сизге истәрәм ығбалы бостан,
Бир көлдиң жуп гөззал сонасы қызлар.

(Ғауа бузылысып, күн гүркирейди, шақмақ шағылады. Жүзип жүрген еки аққуыдың бирине оқ тийеди. Екиншиси қанаты менен суу шашып шыр-пыр болып, оны қорғалайды. Қорғанның үстинен өрт шығады).

ҚЫЗЛАР:

Айдын көлдиң ақ қууына,
Жауызлықтың оғы тийди.

ХАНЗАДА:

Сорым курсың, Бозатауға от тийди!

ҚЫЗЛАР:

Бозатауға от тийди!

АЙБӨРИК:

Тандыр өртеп атырғанды хаяллар...

ӘЖИНИЯЗ:

Бул өрт емес,
арасаты заманның.
Ала ауызлық ақыбети бул “тандыр”...

ҚЫЗЛАР:

Тыныш жатқан елимизге жау тийди.
Бозатауға от тийди!

КӨРИНИС

Фанфара. Шауқым-сүрен менен урыс жақынлайды. Шеғинип урысып бозатаулылар жығылып атады. Жығылған

бир ұатанласының қылышын алып Әжинияз қызларды қорғап шегинип, сахна артына кетеді. Сахнаға масайраған жаў нөкерлери шығады. Жаў урысты даўам етип қараңғылыққа сиңип кетеді. Бир-еки жаў нөкерин қыйратып, жаралы Пирим бий шығады. Жүзинен сорғалаған қанын сүртіп турып, өзиниң бахытсыз елин, иске аспаған әрманын қосық пенен айтады.

ПИРИМ БИЙ:

Бөриден үриккен падаман,
Ели-журтымнан жудаман.
Күшли эззини талаған,
Жапасы көп заманым бар.

Душпан дойнақтан майырған,
Ийесиз аттай сайылман,
Көкирегимди қарс айырған,
Ат басындай әрманым бар.

Шегинип урысып келип және бир неше бозатаўлы жигитлер қулайды. Боз атаўлы қыз-келиншеклерди жанлықтай гүенлеп айдап жаў келеді. Тутқын халық алдында жаралы шайыр гүңиренип жүреді. Даңқлы “Бозатаў” қосығы туўылады:

ХОР:

Кетер болдық енди бизлер бас алып,
Хош аман бол, бизден қалдың, Бозатаў!
Хошласалы қара көзге яш алып,
Хош аман бол, бизден қалдың, Бозатаў.

Ел хәм жер билендур, жер хәм ел билен,
Жерсиз елдің күни дәрбе-дәр билен,
Өмирим өтер жүректеги шер билен,
Хош аман бол, бизден қалдың, Бозатаў!

ТӨРТІНШИ ПЕРДЕ:

Таудағы түн. Бозатаудан мол олжа, көп әсир алып қайтқан жау от басында қанлы той жасап масайрап атыр. Майлы жилик кемиріп, боза ишип бозарып, көзі қанталасқан сәрдар от басында отыр. Нөкерлер от айланып урыс ойынын ойнайды.

СӘРДАР:

Ер азығы жолда болар,
Бөри азығы дүзде болар.
Келтирің олжа қызларды,
Ең сулыұы бизге болар.

КӨРИНИС

Нөкерлер бенде қызларды әкеледи.

ДУЭТ ХАНЗАДА:

Аққуұ едик, қайда қалды көлимиз?

АЙБӨРИК:

Қараң қалды туұып өскен елимиз.

ХАНЗАДА:

Ессиз елим Бозатаұым, әрманым,.

АЙБӨРИК:

Хан қызы боп шалқып жүрген дәұраным.

ХАНЗАДА:

Қолым бағлы, мен кетермен, шарам жоқ,

АЙБӨРИК:

Бир Алладан өзге пушты-панам жоқ,

ХАНЗАДА:

Ығбалы сор жан екенбиз жаҳанда,

АЙБӨРИК:

Ҳалымыздан хабар алар адам жок.

НӨКЕР:

Мендур бул кызға қардар,

Инсабың қайда, сәрдар?

Инәм ет маған буны,

Бизге болсын бул дилбар.

СӘРДАР:

Жолыма кесе турып,

Кисилик жарыстырып,

Нөкер болмас сендейден,

Таслайын қан қустырып.

(Екеуі қылышласады хәм сәрдар нөкерди шаўып таслайды).

СӘРДАР:

(Ханзадаға)

Талай елди шаўсам да,

Талай қатын алсам да,

Талай олжа таўсам да,

Сендей сулыў көрмедим.

Биз жигиттиң сәрдары,

Бол сен сәўгили ярым.

Бозатаўдың дилбары,

Сендей гөззал көрмедим.

КӨРИНИС

Берди ингилис келеди. Сэрдар оған жалбырақлап қалады.

БЕРДИ ИНГЛИС:

Ах, қаныңдай қасыл олжа
Қолыңа түскен, сэрдар...
Бирақ та сен бул сулыұға
Қаслан қол қатпа, сэрдар.

Бозатаўдың бул сулыұын,
Патшаларға сатамыз.
Яки Иранның шақына
Сыйлық етип тартамыз.

Соның ушын бул ғөззалды
Қол тийгизбей бағыңлар,
Әсирлерди айдаң қәне,
Қәне, жолға шығыңлар!

АЙБӨРИК:

Берди ингилис, мен де бар,
Таныдың ба, хан қызын?
Мына иймансыз сэрдарыңа
Түсиндирип бер өзиң.

БЕРДИ ИНГЛИС:

Қаў, сен Панаханның қызы
Айбөрик мәсбисең ырас?

АЙБӨРИК:

Атам Панахан саған
Дос болғаны усы ма?
Ертең не дейди саған ол,
Жәбир етсең қызына!

БЕРДИ ИНГИЛИС:

(Күлип)

Айбөрик мәс, хан қызысаң,
Мәрт бол, назәлим енди:
Атаң хеш нәрсе дей алмас,
Себеби ол жоқ енди...

АЙБӨРИК:

Ол неге жоқ, мениң атам?

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Коңыраттың қайтты бахты,
Қыйрады әкеңнің тахты.
Хийұа ханы басып алды,
Өлтирди Пана ханды.

АЙБӨРИК:

Атам сорлы, аз ғана күн хан болып,
Саў басына саўда сатып алғаны,
Қандай қорлық, ақыбети қор болып,
Пайманасы толғаны.

(Жылайды)

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Қапа болма, хан қызы,
Кайтқаның менен елге,
«Келдің бе» дер атаң жоқ...

(Алыстан қосық дауысы еситиледи. Бул Әжинияздың дауысы еди. Бенде халыққа жан енип, “Әжанияз, Әжинияз” десип, дауысқа кулақ салады.)

КӨРИНИС

Қосық айтыуы менен Әжинияз келеди.

ӘЖИНИЯЗ:

Залым пәлек, зулмың билән,
Қылдың бизни хайран енди.
Ғафыллықдан өмирим өтті,
Қойды юз мың хижран енди.

Елим сораглап хәряна,
Өзимди салдым хижрана.
Тапмайын дәрдегә дәрмана,
Болдым бу кун гириян енди.

Юз саралтып хәр нәмәрде,
Айрилиқ қойды юз дәрде.
Қәўми-қардаш жат еллерде,
Йурәк-бағрим гириян енди.

Бенде халық кисенли қолларын созып өзиниң сүйикли шайырына телмириседи.

ДАҰЫСЛАР:

- Муңымызды муңлап жүрген, дилуарымыз, бармысаң.
- Жоғымызды жоқлап жүрген, Зийуарымыз, бармысаң!

ДУЭТ ХАНЗАДА ҲӘМ ӘЖИНИЯЗ

ХАНЗАДА:

Ығбалым патшасы тайды тағынан,
Әрман толы ғамлы кеуил, бармысаң,
Бозлап қалған Бозатаудың бағынан
Үркитилген шайда бүлбил, бармысаң?

ӘЖИНИЯЗ:

Сабыр әйле сәўдигим, питер қайғы-ғам,
Сени деп, елим деп мен хәм сергиздан.
Ғам кеўлим мәс гезген гүлистанымнан
Ғаным үзген қырмызы гүл, бармысаң?

ХАНЗАДА:

Тастан хәм қатты екен бендениң басы,
Бүгин шайпалып тур сабырым кәсасы.
“Яратқан ким” десем, боларман хәси,
Ханзада дер, халым мүшкил, бармысаң.

ӘЖИНИЯЗ:

Йулдуздек йол тутып сени изләрәм,
Та өлгенше ел ығбалын гөзләрәм.
Зийўар айтур, үмитиңни үзбегил,
Юзлери гүл, шашы сүмбил, бармысаң?

ПИРИМ БИЙ:

Ишке сыймаса дәртиң,
Сөзлемейин болар ма.
Ер-азамат ел-журтын
Излемейин болар ма.

Қыз айрылса анадан,
Ул айрылса атадан,
Жетим қалған ботадай
Бозламайын болар ма.

ЖАЙ УСТАСЫ:

Зийўарым, излеп келгениң,
Ел кәдириң билгениң,
Ат шаршаса дизгиниң
Қозғамайын болар ма.

КӨПШИЛИК:

Бенде үмит саңлағын
Гөзлемейин болар ма.

СӘРДАР:

Қара түнде қорқпай келген бул жерге,
Бул ким өзи, қәлендер ме, дәруйиш пе?

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Мен таныдым бул фезенде бүлбилди,
Панаханның сарайында көргенмен.
Қарақалпақтың тили болып сайраған,
Атқа шыққан Әжинияз шайыр бул.

ӘЖИНИЯЗ АРИЯ:

Тахт үстинде турған әдил султанлар
Бир байша йоқ сорар ели болмаса.
Йүрәкleri ат басындай батырлар
Қатынша йоқ ат-жарағы болмаса.

Нелер болғусудур бу шум кеуиллер,
Қазан урса солур ғумшалы гүллер.
Шәменлерде сайрап турған бүлбиллер
Торғайша йоқ қонар гүли болмаса.

Дүньяда Зийуардек дәртли киши йоқ,
Бийдәртлерниң аның билән иши йоқ,
Ялғаншыда зәрра көңил-хошы йоқ,
Мәзи тықыр-тықыр тили болмаса.

БЕНДЕ ХАЛЫҚ:

—Ах, әрман!

—Тилиңнен шайыр!

НӨКЕРЛЕР:

— Не деген шийрин тил!
— Шынында хәм бүлбил гөя екен бул.

СЭРДАР:

Әй, бүлбил маған не дәркар,
Қанатын қырқып таслайын.

(Әжиниязды қылышлаўға умтылғанда бенде халық қылышқа өзін таслап, қозғалаң шығарады)

ДАҰЫСЛАР:

— Бас кеспек бар,
Тил кеспек жоқ.
— Кеспең сөйлер тилимизди!
Аз ба ұайран етип шаўып,
Бенде еттиң елимизди.

БЕРДИ ИНГИЛИС:

Мейли, тиймең шайырына,
Анаў қыйсық тораңғылға
Байлап кеттиң жалғыз қалсын!
Таўдың қаптан бөрилери
Хаўазынан ләззет алсын...

(Әжиниязды жекке мазар тамның түбиндеги тораңғылға байлап, қасына дәптерлерин таслайды. Халық шуўласып, ат алдында, қамшы астында “Бозатаў” намасын айтып кетеди).

ӘЖИНИАЗ:

Залым пәлек, зулмың билән,
Қылдың бизни хайран енди.
Ғафыллықдин өмирим өтти,
Қойдың юз мың хижран енди.

Елим сорағлап хәр яна,
Өзимни салдым хижрана.
Тапмайын дэртга дәрмана,
Болдум шу күн гириян энди.

Зий’ар айтур, сақла эгам,
Йоқалди фазилат деган.
Бир көзи бир көзин жеған,
Бу каниңдек инсан энди!?

(Күн гүркиреп , даўыл турып, қара түнди қақ-қақ жарып шақмақ шағылады. Дәптер қағазлары шашылып, самалға ушады. Бөрилердиң қайдадур улыған даўыслары еситиледи).

БЕСИНШИ ПЕРДЕ

Авансцена.

Жат журтқа қул қылып сатылған бозатаўлылар аш-жалаңаш халда тас қопарып атыр. Олар “Бозатаў” намасына гүңиренип ыңылдасады.

ПИРИМ БИЙ АРИЯ:

Аўыр тасты арқалап,
Биз имарат саламыз.
Қуллықтан, бенделиктен
Қашан азат боламыз?

Биреўлер иси ериккен,
Биз сорлымыз неликтен,
Қашан бул бенделиктен
Бизлер азат боламыз?

(Жасаўыл келип оларды қамшылайды).

КӨРИНИС

Зиндан. Дәрүиш кийиминде елин, ярын излеп келген
Әжинияз зинданға тасланған. Мойнында, аяғында кисен.
Сығырайған тас шыраның жақтысында тас текшеге еңкейип
қосық жазып отыр.

ӘЖИНИАЗ АРИЯ:

Ашықлар ағлайур нәйлу-нәҳара,
Қара көзли қәдди далдин айрылса.
Рузи шәп қан ютуб шекерлер нара,
Ширин сөзли сужук тилден айрылса.

Сәмек олур суўдан айрылса бир күн.
Қанаты суў болса ушалмас сулгун.
Қаршыға, ийтелги йәнә ақ туйғун
Йемин тапмас қанат-пәрдин айрылса,

Елинен айрылған дийўана болур,
Ярынан айрылған бийғәна болур,
Хәррелер ушубан пәрўана болур,
Уясы бузылып, палдин айрылса.

Ғош йигиттин дәўлети бар басында,
Хәм иниси, хәм ағасы қасында.
Хәр ким оз елинде теңли-тусында,
Жигит қәдири болмас елдин айрылса.

КӨРИНИС

Айбөрик келеди

АЙБӨРИК:

Әжинияз! Исенбеймен көзиме.
Қай самал ушырып әкелди бунда?

ӘЖИНИЯЗ:

Бозлап кеткен бозатаўдай елимнің
Айралық самалы әкелди бунда.

АЙБӨРИК:

“Боз атаўдай елим” дейсең,
Ол жоқ енди биз ушын.

ӘЖИНИЯЗ:

Анаң ийилип түскен жер,
Өзиң шалқып қыз болған жер. . .

АЙБӨРИК:

Әжинияз! Сен келип,
Қозғадың гөне дәртимди.

(жылайды)

ӘЖИНИЯЗ:

Усыншама дәртлеріңнің
Демде гөнергени ме...

АЙБӨРИК:

Әжинияз! Жүр, қашайық!
Боз атаўға кетейік!..

ӘЖИНИЯЗ:

Мен бул жерге қашыў ушын келмедім,
Елимди ізлеп, ярымды ізлеп келдим мен.

АЙБӨРИК:

Зиндан басы, берман кел!

КӨРИНИС

(Зиндан басы келеди)

АЙБӨРИК:

Босатыңлар бул шайырды,
Кетсин тезден елине!
(Айбөрик ашыулы түрде кетеди)

КӨРИНИС

Күншығыстағы намәлим бир патшаның жазғы сарайы. Бир жағында безелген тилла көшкили, терис хайуанлы шахсуфа. Сахна төринде фонтан шәшмелери сылдыраған, шәмензар бағ. Шахсуфада шайырлар хәм алымлар әнжуманы. Шайырлар гәззел оқып, мушайра қызбақта.

МУШАЙРА АҒАСЫ:

Қырмызы гүлден, самал, мушкипар яд алып кел,
Бул қәсте жаныма бир ҳарарат алып кел.

КӨРИНИС

Оқылып атырған гәззелди илип алып дауам етип қосық айтқан Әжинияз келеди.

ӘЖИНИЯЗ:

Дәртке сазауар кеуилдің дәртине дәрман берип,
Яр хабары түртилген бес қатар хат алып кел.
Өзим сәрсан, көзим гирян шул нигардың жолында,
Кәкилинен тар, кирпичинен оқ бир ишарат алып кел.
Жат мәнзилде айралықтан қартайдым мен, әй, самал,
Жаслық пияласынан бир жутым пал алып кел.

ДАҰЫСЛАР:

- Баракалла, шийрин тил,
- Келиң, ғайбана бүлбил!

ӘЖИНИЯЗ:

Ассалаўма-алейкум!
Узурум көпдур сизден.
Гөззал мушайраңизга
Көп халақит бердим мен.

МУШАЙРА АҒАСЫ:

Биймәлел, гөззал инсан,
Адам адамға мийман ...

ӘЖИНИЯЗ:

Ғаятта миннетдарман.

МУШАИРА АҒАСЫ

Мен билсем, шайырсыз сиз хәм,
Кеўлиңизде көпдур эрман.

ӘЖИНИЯЗ АРИЯ:

Қара дағның уша басы
Қарлы болар, қарсыз болар.
Бир ғош йигит ят еллерде
Йоллы болар, йолсыз болар.

Бәхәр өтип, келсе жазлар,
Салланышар сәрўи назлар.
Ғаңқылдасқан куба ғазлар,
Көллі болар, көлсиз болар.

Хорезмде қалды жайлар,
Шекер олдум аху-ўайлар,
Тағ башынан аққан сайлар
Селли болар, селсиз болар.

Ғәриб Зийуар күнде ағлар,
Юракимде шоқдур дағлар.
Рәңбәрәң ашылған бағлар
Гүлли болар, гүлсиз болар.

ДАҰЫСЛАР:

— Сөзи дурданадур,
— Тилсимли қауаз!

(Ханзаданың қосық айтқан муңлы дауысы
еситиледи.)

КӨРИНИС

(Ханзада келеди)

ХАНЗАДА:

Елим деп ақлын йетирген
Налышың ярыма мегзер.
Тасларға хәм тил битирген
Дауысың ярыма мегзер.

ӘЖИНИЯЗ:

Дилбар, мәстана юришиң,
Юришиң ярыма мегзер,
Илгир зейиннен илишиң,
Илишиң ярыма мегзер.

ХАНЗАДА:

Ханзада дер, кеулим жара,
Төзе билмән бу дағлара,
О дағлардан бу дағлара
Шығысың ярыма мегзер.

ӘЖИНИЯЗ:

Зийўарны отқа яқышын,
Тилла хәйкеллер такышын,
Маралдек мәюс бакышын,
Бакышын ярыма мегзер.

КӨРИНИС

Айбөрик келеди.

АЙБӨРИК:

(Әжиниязға)

Шайыр, сени босатқанда,
Елге қайтсын деген едим.
Хәзир патша хәзиретлери
Киятыр бунда. Исиң шатақ...

КӨРИНИС

Фанфара. Өз адамлары менен патша келеди. Хәммә тәжим етеди.

ПАТША:

Ким болур бу ғайри инсан?

МУШАЙРА АҒАСЫ:

Бизге келген шайыр-мехман.

ПАТША:

Сөйле шайыр, ким болурсыз,
Барыс қайда, келис қайдан ?

ӘЖИНИЯЗ:

Тәкәллусим Зийўар,
Ҳаслым қарақалпақ.

Нәжәт тилеп келдим
дәрғайыңызға.

ПАТША:

Қарақалпақ? Еситпедим.
Ол ел қайсы ықлымдадур?

АЛЫМ:

Хорезм ойпатында,
Жәйхун дәрья бойындадур.

ПАТША:

Қарақалпақ қаныңдай журт?
Тәрип ет, шайыр елиңди.

ӘЖИНИЯЗ АРИЯ:

Сорасаң елимди, шахым, бизлерден,
Қалпағы қазандай еллерим барды.
Қәте шықса кешириңлер сөзлерден,
Қытай, Қоңырат атлы еллерим барды.

Жайлауым Ургениш, арқасы — теңиз,
Жауырны қақпақтай маллары семиз,
Руқсатсыз бир-бирине салмас из,
Бирликли Қоңыраттай еллерим барды.

Өтирикти ырас етип айтпаған,
Бас кетсе де туұры жолдан қайтпаған.
Намәхремди хасла жолдас тутпаған,
Аты қарақалпақ еллерим барды.

Несип айдап сизиң еллерге келген,
Ким жақсы, ким жаман парқыны билген,

Хәрне барын сизге баян әйлеген,
Қалпақтың кәмине Зийуары барды.

ДАҰЫСЛАР:

Уллы патшам, раҳим етиң,
Ярын, елин инәм етиң, —
Бул ғайбана шайырдын!

ПАТША:

Мен ақыры ол кулларды
Сатып алғанман базардан.
Қәне айтың, бул шайырды
Ким алып шықты зинданнан?

АЙБӨРИК:

Мен едим босатқан, патшайым!

ПАТША:

Бул ким?

ХӘМЕЛДАР:

Бул дилбарды маған
Инәм еткен өзиң, шаҳым...

ПАТША:

Меннен рұқсатсыз.
Меннен бийжууап,
Шайырды зинданнан босатқан адам:
Сарайдан жырақ!

ДАҰЫСЛАР:

Рәхим етиң, патшайым!

ПАТША:

Патша бир сөйлейди,
Тарқаңлар енди!

ӘЖИНИЯЗ:

Егер кессеңиз де тилимди,
Азат етиңиз елимди.

ДАҰЫСЛАР:

Соранамыз, патшайым!

КӨРИНИС

Сырттан ызалы халық кире баслайды.

ДАҰЫСЛАР:

Шайырды берің халқына!
Жибериң өз елине!
Аман-есен қуыссын
Бозатаўдай жерине!

(Халық тарпыўынан қорыққан патша шегинип, өз адам-лары менен шығып кетеди).

КӨРИНИС

ХОР:

Қай жерде жасар инсан,
Дослық өлмес хеш қашан,
Адам-адамға мийман.
Дослар, болғайсыз аман!

ПИРИМ БИЙ:

Дослар болса мийрибан,
Кеўилде калмас әрман.

Кеўли кең болса инсан,
Кең болар бул тар жәхән.

ЖАЙ УСТАСЫ:

Дослықтың имараты
Удайы турсын аман.

ШОПАН ЖИГИТ:

Жат елде султан болма,
Елиңде болғыл шопан.

(Айбөрик бармағындағы гәўхәр жүзиктен Ханзаданың
кәсасына зәхәр салып жибереди).

ХАНЗАДА:

(Айбөрикти кушақлап)

Ханаластай кәдир билер курдасым,
Бағ болып, дүз болған жерге барайық.
Атамыз ат минип, азамат болған,
Анамыз қыз болған жерге барайық.

Айна жоқта тынық суўға қараған,
Жигитлер жол берип, жуўап сораған,
Хәйкел-моншақ тағып хайт-тойға барған,
Бозлап қалған Бозатаўға барайық.

Бунда бостан, онда қамыс жекеним,
Жат елде жараспас дәўран сүргениң.
Өз елиңде жүрип геўирек жеғениң,
Палдан татлы туўған жерге барайық.

(Ханзада тентиреклеп жүрип Әжиниязға сүйенеди).

ДАҰЫСЛАР:

— Ханзадажан, бул не аўхал?

— Және сорлап қалдық па.

ӘЖИНИЯЗ:

Өзинди тут, арзыўлым.

Туўған елге қайтамыз.

ХАНЗАДА:

(телмирип хәм күлимсиреп)

Туўып өскен Бозатаўға қайтамыз

Бахытлыман... (өледі).

ХАЛЫҚ ХОР:

Жаңа жеттим дегенде

Әрманлы сулыў, кеттиң бе?

Айдын көлдиң ақ қуўы,

Әрман менен өттиң бе.

ӘЖИНИЯЗ АРИЯ:

Қамар йузли, шийрин сөзли дилбарым,

Сэндин өзге сәўер ярым йоқ мениң.

Таза гүлистаным маҳи-әнўарым,

Хәсиретиннен хеш қарарым йоқ мениң.

Арзыўлы яр едиң ўафалы жәнән,

Сум айралық етер буншама хайран,

Шийрин жаным болсын йолыңда қурбан,

Сэндин өзге сәўер ярым йоқ мениң.

КӨРИНИС

Сахна төринде гүлленген қыялый Бозатаў, Молла Пиримниң қорғаны, көлде жүзип жүрген ақ қуўлар елеслейди.

АЙБӨРИК:

Ханзада! Өжинияз!
Өжинияз! Ханзада!
Бозатаўға қараң!
Бозатаўға қайтамыз.
Ҳа-ҳа-ҳа! Боз атаў...

(Жинли болып, сахна төрине қарап жуўырып кетеди).

Бозатаўлылар, мушайра басы хәм шайырлар, алымлар қоллаўында Ханзаданың денесин көтерип шығыўға бетлейди. Сахна төриндеги қыялай эрман ели болған Бозатаўдың көриниси таң нуры менен жарысып, гүллене түседи. Халық «Бозатаў» намасына гүңиренеди.

Май, 1973-жыл.

БҮЛБИЛ УЯСЫ

(ПОЭМА)

Жүрек жарасының қаны менен ол Қуслар дуньясына бахыт келтирген...

Г. Гейне.

Шеңгелге қонған бұлбилдің Шымшық құрлы сәни болмас.

Бердак.

1.

Қанындай шырайлы шеңгел гүллери!
Жупқа орамал жайып кеткендей қызлар.
Сол шеңгел астында көп күннен бери
Өзим көріп жүрген құс уясы бар...

Көзге ысық Кегейлинің жағысы,
Туұып-өсип, шаңда ойнаған жерим.
Музам менен тал астында табысып,
Туңғыш мухаббатты жырлаған жерим.

Онда анамның ысық жүзи, дауысы,
Онда дослар заманыма еншилес.
Үлкен жолдан шетте ауылды усы
Көріп турмасам хеш кеулим кеншимес...

Кетип баратырсам таныс соқпақтан,
Қулаққа бир хәлсиз сес келип жетти.
Палапан екен ол шыйқылдап атқан,
Аяныштан жаным сескенип кетти.

Уясы бузылған шөби шашылып,
Шеңгелликке кирдим тырналып әсте.
Сары аўзы топыраққа басылып,
Жерде жатыр қус баласы нәресте.

Үпледим қондырып алақаным,
Шымшық дейин десем, басқарақ оннан.
Жатыр жалғыз мәйек қабығы ғана.
(Неткен қус буншелли нәсилге сараң!)

Уяны жөнледим шөп терип жерден,
(Сағал сүйкенген бе, самал бузған ба?)
Еплеп ушлап епсиз қолларым менен,
Палапанды салдым өз уясына.

Ол өз бесигиниң жумсақ қаўызына
Бөленген баладай емшек сорап...
Аўзым менен суў тамыздым аўзына,
Қурт әкеліп салсам жутпады бирақ.

Анасы кайда екен? Неге келмейди?
Я байғус қурт излеп жүрген бе екен?
Атасын айтпай-ақ қояйын мейли.
(«Әкениң жақсысы жездедей» деген...)

Қаныңдай шырайлы шеңгел гүллери!
Соншелли тикенли, соншелли дилбар.
Таныс Соқпақ пенен мен соннан бери
Сол уядан алып тураман хабар.

Бир барсам, қанаты шығып палапан,
Талпынып ушыўға талұас етеди.
Базда барғанымда сол бир уядан
Бийтаныслаў бир қус ушып кетеди.

Шымшық дейин десем, оннан ғауырақ,
Мен көрген қусларға қатнаслы емес.
Түри боз торғайға мегзес тәуір-ақ,
Бирақ пошшабайдай шотбаслы емес...

2.

Терекли ел болды биз өскен өңир,
Бираз ерик, шабдал бағы бар еди.
Олар ерте бәхәр ашқаныңда гүл,
Түн бойы бүлбиллер сайрасар еди.

Нәзик гүл жупары аңқып түнлерде,
Жүрер едим жалғыз бағларға шығып.
Бала кеулим аңсап әлле кимлерди,
Бүлбил сестин тыңлар едим ынтығып.

Сондай сулыұ, сондай сырлы үн менен
Олар тамылжытып сайраған ұақта.
Сәубетлес болғандай «Мың бир түн» менен,
Қыял сүрер едим жүрип аұлақта.

Бир иләхий қустай өзін сыр тутып,
Бүлбиллер көринбей сайрасар узақ.
Тыңлар едим барлығымды умытып,
Қандай қус екенин көрмедим бирақ.

Ал, жазда қуслардың шоқ сайрауында
Оны еситпедим. Қайда жоғалған?
Бирақ бир муғаллим болды аұылда,
Бүлбилдің дәл өзи болып «сайраған».

Аұылда хәуескер концерт болғанда,
Дуұтар шертип, тамбур шалар еди ол.
Журтты дуұ күлдирип ысқырып сонда,
Айнымаған бүлбил болар еди ол.

Базда колхоз палызынан түнлерде
Биз уятсыз қауын урлап жер едик.
Бұлбил сайрап кетсе қайсы жерлерде,
«Муғаллим келди» деп зып берер едик.

Әкелген дәрьяның арғы жағынан,
Күйгелек көз келиншеғи бар еди.
Қосық айтқан ұақта хош қауазынан
Ай тууып, жұлдызды сағынар еди.

Ел абат, бағларда ашылды гүлдер..
Бирақ урыс басланды хәммеге мәлим.
Ауыл толы тасырлаған жигитлер
Бәри урысқа кетти, кетти муғаллим.

Қалды еки қабат жас келиншеғи,
Көзи дөңгеленип жағыста жылап.
«Жолға айдай қарап күтемен» деди,
Жауды жеңип, аман келиуин сорап.

Кегейли бойында халық ығын-жығын,
Жигитлер кемеге минди песинде.
«Бұлбил» сайрап кетип, Мускат ийтиниң
Сууға секиргени журттың есинде...

Урысқа баратырған табельшиқ ағам
Таслап кетти «аша таяғын» маған.
Өңкей қыз-келиншек пенен биз дағы
Жумысқа жегилип, қалдық оқыудан...

3.

Жалғыз мәйек салып қурық басқанда,
Бир ынтықлы сезим жууырып қанға.
Ерик нәушесиндей жүреғи қустың
Мийрим булағына шомылар сонда,

Қус нийети дүзиў, ыкласы қалыс,
Баўыры елжиреп, табар жубаныш.
Бойынсынып жаратылыс заңына,
Уўыз ийни қурып жатады байғус.

Шеңгел арасына уя салғанда,
Тикен тырнамаған жери қалған ба?
Сол сызлап аўырған жаралар питип,
Жата берди уйкылы-ояў солманда.

Жубайы қурт услап аўзына салды,
Базда сулыў сайрап кеўилин алды.
Шеңгел қорғап оны тикени менен,
Күн ысыған ўакта саясын салды.

Базда қәўип-қәтер келгендей болар,
Түнлерде қызық түс көргендей болар.
Бағда ушып-қонып, палапанына
Сайраўды үйретип жүргендей болар.

Мәйек шайқап, ўактын-ўактын қозғалды,
Күндиз шуўақ, ақшам аяз ызғарлы.
Гүбелектің қанатынан оянып,
«Қустың уйқысындай» деген сөз қалды.

Қурқ басқан қуслардың сабыры зыяда,
Азып-тозып сарғаяды уяда.
Сепкил мәйек бир күнлери жарылып,
Қус нәсила шықты жақты дүньяға.

Анасы елжирер шүкир еткендей,
Жубайы да мақсетине жеткендей.
Сайрар жақын жерде шеңгелге қонып,
Шадлығын жәриялап, сүйинши күткендей...

Бирин айтып, бирисине кеттим бе,
 Қусты қойып, адамзатқа өттім бе?
 Урыс жыллары изи қалған талайдың,
 Аяқ соқпағы көп бизиң беттиң де.

Олар алып барар пахталықларға,
 Жүўери атыз хәм жоңышқалықларға.
 Бунда табельщиктиң «аша таяғы»
 Тиймеген бир қыйтақ егис жер бар ма?

Ҳаял-қызлар таң сәхәрден турады,
 Күндиз пахта отап, кетпен урады.
 Айдың жақтысында арпа баў сабап,
 Шық түскенде туқым жоңышқа орады.

Ишинде бир еркек «тәбилшик бала»,
 Мурны ийис билмеген ол дағы шала.
 (Шынын айтсам, сол жыллары сумлықсыз
 Қуўанаман гөдек болғанлығыма...)

Ашшы қамшы тийген аттай артынан,
 Күнлер өтер аўыр мийнет тарпыған.
 Алыстағы қанлы урыс жалыны
 Жүреклерди жас қайыңдай шарпыған.

«Жеңге-бийкеш» ойнап, «дайы-жийенли»,
 Үмит, мийнет пенен қайғыны жеңди.
 Қайтқан қустың дизбеғине телмирип,
 Қыз-келиншек бел-кетпенге сүйенди...

Есимде, бәхәрде сыйыр қос жегип,
 Соңғы пахта жерди жүргенде егип.
 Атыз басындағы бүктің ығында
 Ҳаяллар қулперен, машақат шегип.—

Жабырласып атты, еркек жолатпай,
Мәс болып күлисти көпке, узатпай.
— Сүйинши сора муғаллимнің үйинен,
Хәй, тәбилшик бала, жуўыр куўант, хай!...

Деп бир жеңгей қыйкуўлады мен бетке,
Мен дәрхал жуўырып кеттим, әлбетте.
Ул ма, қыз ба,—сорамашпан бирақ та,
«Аўыш» деп хаяллар көп күн күлки етти...

Есимде бар, «ақсақ почта» бир гүзде
Хат әкелди атыз басына бизге.
Фронт газетасы екен қарасақ,
Оқып бердим, хәмме жас алды көзге.

«Сайра, бүлбил!» деген темасын қара,
Урыс барар Днепр жағаларында.
Шаққан разведчик болып жетискен,
Бизди оқытқан сол муғаллим аға.

Бүлбил болып сайрап келтирип бабын,
Тил әкелгиш екен таўып есабын.
Бул кеўилли, жаў жүрекли сержанттың
«Соловей» дер екен полкта лақабын...

Хәмме жабырласты сонда куўанып,
Муғаллимди мақтап есине алып.
Газетаны әсте бүклеп келиншек,
Түйди жупкасының ушына шалып.

«Украинаның жолы жол болдымекен,
Жолында шоқ шеңгел гүл болдымекен.
Фронт жайда жүрген бизиң сәўер яр
Бизлерди сағынып сарғайдымекен...»

Деп арзыўлы ярын алып ол еске,
Шетте пахта терер ыңылдап әсте.

Геўгим түсип, кеш қалған соң атызда,
Қанарластым терген пахтасын кеште.

«Үш жыл бұрын — деди — усы күнлерде
Москвада болып, Горький паркинде.
Мен қосық айтқанман, ол дуўтар шертип,
Хәўескер талантлар концерт бергенде.

Жамғырда жығылып қалдым бир күни,
Костюмине орап, көтерди мени.
«Ойда жоқта» Москваның жамғыры
Қосқан еди сөйтип еки кеўилди...

Сол жүргенде өз аўылын мақтаған,
Дәртли қосықларын арнаған маған...»
Пахта терип жүрип сөйледи узақ,
Мен тыңлаған сайын мийрим қанбаған.

Тамызыққа от ушқыны түскендей,
Ақыл-хуўшым ләззет суўын ишкендей.
Тершип турған тал бойынан кеўлиме
Жупар аңқып жыллы лебиз ескендей.

Урланып қарайман жүзде меңине,
Жақынласып деми тийер демиме.
Сезбес ол жаныма жара салғанын,
Өзинде екенин оның еми де.

Сөйлейди сыңғырлап есимди алып,
Қысынаман әлле неден уялып.
Пахта қанарласар едим бирақ та
Деймен таң атқанша қасында қалып...

Қайтып дуўшар етпегей ол күнлерге:
Күндиз аўыр мийнет зоры — беллерге.

Кемпир-ғарры, бала-шаға уйқысыз
Үйде гөрөк шығарамыз түнлерде.

Бакырауық бригадир ағамыз,
Ел жатарда және иске шығамыз:
— Гөрөк шығарғанлар уйықламасын, — деп,
Таң атқанша айналарды қағамыз.

Тастай түнек, қара нөсер қуйып тур,
Көзлеримде уйқы тасы уйып тур.
Көз илгитип алыу болып әрманым,
Айналарды қағып жүрип буйықтым.

Шүтик шыра, ошақта от жанады,
Қустай қалғып көз илгитип алады.
Енеси, бийкеши гөрөк шығарып,
Қыз нәресте аппақ көксин сорады.

Қыз аузынан емишегин алады,
Тез қымтанып, ийбе қылған болады.
Сыртта жаурап турғанымды сезгендей,
Айна бетке сетем алып қарады.

Деймен «урлап қарау уят болады»,
Бирақ көзим дегенине барады.
Уйқылап кеттим айна алдына бас қойып,
Түсимде ол сөйлегендей болады.

Сонда қонышыма сүйкенип әстен,
Оятып жиберген ким екен десем.
Мелле жүнли Мускат екен жаныуар,
Қандай ғана жақсы ийтине шекем...

Колхоз кеңсесине бир күни түсте
Ғауыр-ғауыр журт жыйналды бир пәсте.

Райкомнан келген бир қолсыз ўәкил,
Ортада тик турып сөйледи эсте.

Айтты жағдайдың аўыр екенин,
Қай фронтта қыйын, тәўир екенин.
Урысқа атландырып жүзлеген улын
Мийнет еткен бул мәрт аўыл екенин.

«Жаўыз душпан жанталасар бүгин де,
Қанлы саўаш Москваның түбинде.
Қарақалпақстан танк колоннасын
Дүзиўимиз керек тезден бизиң де.

Бул туўралы кеше радиодан
Айттық, еситпеген жоқ шығар адам.
Кимде қандай усыныс бар, жолдаслар,
Кимлер қандай үлес қосады буған?» —

Дегенде сөз алып бир ғарры дийқан,
Айтты: «Бәримизде бир тилек, бир жан.
Бир сыйыр әкелдим кемпирим менен,
Урысқа кетти кеше екінши балам...»

Деп көзин сыпырды ғарры қысынып,
Үнсиз қалды халық оны түсинип.
Кекли ғәзеп қайнап, көплер сөйледи,
Хәмме писетинде барын усынып.

Кимлер пул әкелген тырнақлап жыйып,
Кими мал әкелген турмыстан қыйып.
Кимлер қымбат баха затын әкелген,
Есаптан өтпекте ортаға үйип.

Мен жетелеп, анам айдасып изде,
Бир қызыл баспақты әкелдик биз де.

Гитлерди «ийтлер» деп қарғап кемпирлер,
Балаларын айтып жас алар көзге.

Айхай, күдиретли-аў халықтың санасы!
Әне, келер муғаллимнің анасы.
Қасында келини, қолда түйиншик.
Барын аямайжақ ол хәм шамасы.

Ортада ақ жаўлық орамын шешти,
Бир әжайып затлар көзиме түсти.
«Кестели көк көйлек, сәнли сәўкеле,
Хәйкел, өңир моншақ, жарқылық» дести.

Келини әкелген тилла билезик,
Бармақтан шешилди периўза жүзик.
Қулағынан алды зерли сырғасын,
Журт елжиреп турды баўырын үзип.

Бир сулыў тәбассум муңлы жүзинен,
Сырлы сәўле таратқандай өзинен.
Қара көзи көлге ымырт түскендей,
Кете берди енесиниң изинен...

6.

Базда таң боламан сарғайып атқан,
Гейде жолаўшыман, шаршап киятқан.
Не қубылыс болмас кеўил дүзинде,
Бирде қус боламан уяда жатқан.

Сонда әстен түсип дәўран атынан,
Ойлайман «эх, сонша асқынлар адам».
Сонда бул кең дүнья қус уясындай
Бир мүсәпирхана көринер маған...

Бир кеше хаўаның ырайы кашқан,
Ғәзеп оғын атты буршақлы тастан.

Алды дауыл, кейни жауын дегендей,
Жыртық үзик үйдей жаурады аспан.

Әжел саўдалары түсти басына,
Палапанын басып бауыр тусына.
Урқанаты ушып әбигерленди,
Тәғдир қаст еткендей кирттай қусына.

Шақмақ шағылғанда жаны ышқынып,
Көрди бир жыланды келген ысқырып.
Қус байғустың жарылғандай жүреги,
Ушты-қонды жан саўғалап қышқырып.

Соның арасында болды тасырлы,
Жыланга бир кирпишешен асылды.
Қуйрығынан тислеп тартып алды да,
Тобанаяқ болып басын жасырды...

Билсем, қус уясы бузылған сонда,
Мен көрмей кеткенде бүгин азанда.
Бир қусқа кемислик қылмас па еди,
Олсыз да жетпесин оркестр—дүнья...

7.

Теримнен де аўыр ислер еле бар,
Кеш гүзекте қазыў деген бәле бар.
Сол қазыўдан мингестирип қайтқанман,
Астымызда жийрен ғунан жаныўар.

Күн суўық, адамлар жуқа кийинген,
Қойныңнан кирген жел шығар мийиңнен.
Байшубарға мингестирген Баршынды
Алпамыстай бала кеўлим сүйинген.

От жағып жылынып ыраш ығында,
Нан кыздырып жедик жыңғыл шоғына.
«Тоңып қала көрме, табельщик бала»,
Деп күлип қымтады жағамды сонда.

Сол мәхәли дүсирлетип ябысын,
Семиз аұылатком суұытып түсин.
Келип қалды үстимизге ат айдап.
«Усы ма аұлақта табысқан ки сиң?» —

Деп кисимсип күлди жумылып көзи,
(Хәмме урысқа кетип, қалған бул өзи.
Көп жақсылар кетип Ұатан қорғауға,
Бираз жаман елди бүлдирген ғези).

Жас келиншек әуел аз-кем албырап,
Дәрхал өзін жыйып алды да бирақ.
Қымтай берди күлип қызыл шарфымды,
Қорлығы келсе де сыр бермей қарап.

Илме султан гәп қашырып әуеле,
Харам ойын бүркеп болды әўере.
Ат үстинде бир қыялап отырып,
Насбай атып, мысқыллады төбеде.

—Тайын да үйретсең, миниске жақсы...
Қаұын егип кетти, Қоста жоқ сақшы...
—Сол еккен қаұынын сағал жегенше,
Баллардың жегени—кеўилдің нақшы...

—Басын айландырып аңқаў баллардың,
Қара көзли келин, қылығың ғар дым...—
—Келинлердің көзи қандай екенин
Аңлыр пайты келди ақсақаллардың...-

Дегенинде «ел ийеси» шамланды,
Келин сөзіндегі астар аңланды.
Ауыл аулақ, жигитлер жүр урыста—
Ақсақал күш көрсетіуге ғамланды.

Мениң де тақатым болмады турып,
«Не керек?» деп бардым қасына жүріп.
«Хожалығын бузба фронтовиктің!»
Деп атқа қақтырды, бир қамшы урып.

«Беу, мийримсиз!» деп келиншек албырап,
Маған жууырғанда, алдынан орап.
Ат үстинен қушақлап аш белинен,
Сүймек болды, «күйдирме» деп сыбырлап.

Намысым қорланып, қайнады кегім,
Атқа тийди ылақтырған кесегім.
Көк жал ат абайсыз үркіп кетти де,
«Ыңқ» етип жығылды қам семіз «бегім»...

8.

Қайдағы балалық алып есимди,
Таслап кетіппен ғой баслы исимди.
Қой, ертелеп барып көріп келейин,
Шеңгелликте қалған байғус қусымды.

Бул ғауғалы, арасатлы дәуірде
Қәуіп-қәтер көп уя басқан кеуілде.
Дүздегі қус түүе, үйдегі адам
Ғам-қайғыдан сауа емес өмірде...

Аспан қумайтланып бир күни кеште,
Қуу қамыс ызыңлап, ызғырық ести.
Сел-буршақ сабалап ерик гүллерин,
«Қуралайдың ғайы» бул келген дести.

Қайғырып шеңгелде қалған уяны,
Таң сәхәрде шырт уйқыдан оянып,
Барсам, меннен үрkip жүрген сол кусым,
Өлип атыр қанатына таянып.

Шымшық дейин десем, зәрре ғаўырак,
Әжел менен айқасыпты тәўир-ақ.
Селлеген денеси музлап аязда,
Уясынан ушпай өлипти жаўрап.

Қозғап көрсем жансыз қусты уядан,
Астында шүйкилдеп жатыр палапан.
Әжел аязынан қорғап перзентин,
Ана байғус өзи болыпты қурбан...

Я әжеп, не деген қустағы мийрим!
Тикенге тырналып шөпшеклер жыйдым.
Жамғыр қуртын палапанга жутқызып,
Иргесин тикледим бузылған үйдиң.

Нелигин билмедим өлген қустың бул,
Көзиме жас алдым, елжиреп кеўил.
Аяз таңда арасынан шеңгелдиң
Жақын жерде сайрап қойды бир бүлбил...

9.

Кеште арпа орақ басына кетип,
Жаз ақшамы үйге қайттым түнлетип.
Арқаштағы аўлақ көлдиң бойынан,
Хәўлирип, сескенип бараман өтип.

Жазғы түн, кемтик ай сәўлесин шашар,
Бир үйрек үстимнен суўсылдап ушар.
Сыңсып жылап, шашын жайып аўлақта,
Суў бойында отырыпты бир нашар.

Бала жүрек үриккен шымшықтай дүрлеп,
Қамыс тасасынан карадым серлеп.
Анам айтар еди елеге дейін:
— Арқаштағы көлде суу пери бар, — деп.

Жасырынып түйесіңір бүгине,
Гә буққышлап, гә қарайман тигине.
Айдың жақтысында анықлап қарап,
Көзім жетти пери емеслигине.

Жағыста отырған шашларын тарап,
Менің ушын хәмме периден зыят.
Көргенде қысыншақ, аўлақта батыр,
Қандай пәк, гүнасыз туңғыш мухаббат!

Қорқытып алмайын деген ой менен,
Әсте қосық айтып бара бердим мен.
Ол хәулирип бираз қарап турды да,
Жылдам маған қарай жууырды бирден.

Жууырды күткендей қушағын ашып,
Мен албырап қалдым ақылдан сасып.
Жаслы көзін жүзлеріме үйкелеп,
«Жаным» деди мени бауырына басып.

Ақ билеги мойыныма асылды,
Қолан шашлар жүзлеріме шашылды.
Көзлерімнен қушырланып сүйди де,
Жумсақ көкірегине қойды басымды.

Ай соқбағын көлге төсеп гүмистен,
Аңсағандай ашықларды сүйіскен.
Жүрек туулап, бас айланып баратыр
Сүт татыған бир жағымлы ийистен.

Өнім бе, түсім бе, — айыра алмай,
Бир де сөз айтыуға батылым бармай.

Туңғыш мухаббаттан тоят аўсады
Бала кеўлим түлеп ушқан сунқардай.

Хат түспеген қағаздайын ақ едим,
Жигитликтің ғұнасынан пәк едим.
Ыссы қушағынан босансам бирақ,
Аяқларын оның қушажак едим...

Бес ай болды келген еди «қара хат»,
Шаңарағы күйреп, болғандай опат.
Уясы бузылған қустай безигип,
Ылағады таза жесир перийзат.

Ақшам жалғыз қайтса арпа орақтан,
Бир бұлбил сайрапты шеңгеллик жақтан.
Муғаллимнің атын айтып шақырып,
Тикенге тырналып излеўге шыққан.

Айтпаса да билдим, не болған халы:
Қамыслықтан шығып қам семиз сары.
Көл бойында оны услап алыпты,
Кийими жыртылған, кеўли жаралы...

Көкирегін қымтап, келип өзине,
Жүзин басып сүйкеп мениң жүзиме.
Суў бойында сүйеў билип отырды,
Қысынып, жубатып айтқан сөзиме.

Балалықтың муңлы елесли түси,
Еле көз алдымда ушырасыў усы.
Қулағымда, қызын жубата алмай,
«Келин!»леген енесинің даўысы.

Ол кетти, мен қалдым суўдың бойында,
Суў пери сыйқырлап кеткендей сонда.

Бас айланды бахыт суўын ишкендей,
Сырлы бир күш хүким сүрип ойымда.

Түн деп хүрейлениў шықты ядымнан,
Кеўил тарларымды тырнар «Адыннан».
Аўлақ көлге шомылғандай жұлдызлар,
Самал «ашықсаң» деп сыбырлар маған.

Дүнья қәпелимде кетти өзгерип,
Урыс питкендей, хәмме үйине келип.
Бұлбиллер сайрасар бала кеўлимде,
Йошлы шайырлықтын хәсери енип.

Көп өтпей зым-ғайып болды келиншек,
Кимлер аяп, кимлер тоқыды өсек.
Мениң де сырымды сизди хаяллар,
«Табельщик балада өзгерис бар»... деп.

Татлы азап тартып жүдедим азып,
Пүткил дүнья бос қалғандай қулазып.
Түсимде көп сандырақлар екенмен,
Жүрдим дәптер толы қосықлар жазып.

Арқаштағы көлге келемен кеште,
Узақ отыраман ыңылдап әсте.
(Күтилмеген сол жолығыў ақшамы
Елеўретер еле түскенде еске...)

Келди көл бойына бир күни анам,
Қамыс тасасынан қарадым оған.
Саққа жүгинди де, пилте шам жағып,
Айтқан сөзи бир-бир еситилди маған:

«Суў ийеси, айнанайын суў пери!
Жынысың хаял ғой, сен ая мени.

Дууаласаң мени дууала, жаным,
Көрдим деп ҳеш кимге айтпайын сени.

Мен келиншек болып түскен заманда,
Кеште суу алыуға келгенде бунда.
Алтын тарақ пенен шашыңды тарап,
Отырдың ғой талай көл жағасында.

Зейниңе мен хасла тиймейин сениң,
Шомылсаң қасыңа келмейин сениң.
Тилла әребегим әкелдим саған,
Шақырма түнлерде баламды мениң.

Үлкен балам урыста көп уақтан бери,
Түслеримде келип жубатар мени.
Жанымды берейин, күнің болайын,
Кишкенеме тийме, жаным суу пери!» —

Деп анам жалынып көзин жаслады,
Тилла әребегин сууға таслады...
Соннан берли дүзге кетип түнлерде
Көлге келгенимди қоя басладым.

Еситтим, жас жесир аўылдан кеткен,
Атасы келипти төркини беттен.
Ақлық қызын алып қалып енеси,
«Бахтыңды ашсын» деп руқсат еткен.

Жүрек ырық бермей ақыл-санаға,
Соннан баслап усамадым балаға.
Бир ғәлетий қус уялап кеуілге,
Сайрар сулыу, шийрин, дәртли намаға...

10.

Әй, тоба, қоя бер адам дегенди,
Қайда өзгертсе де мекан дегенди.

Уўыз-ийни курып сағынар жүрер,
Киндик қаны тамған ұатан дегенди.

Қоя бер усы бир шайыр дегенди,
Елжиретип жүрек-баўыр дегенди.
Шеңгелин гүл етер, шымшығын — бүлбил,
Усы бир усқынсыз аўыл дегенди.

Бир түп тал көрсе де оған жаңалық,
Бир ғарры сөйлесе — турсы даналық.
Дәўрандай елеслер урыс ўағындағы
Қырқ жыл аржағында қалған балалық...

Қәлем жанға тийди түн бойы жазып,
Аўылдың қаўасы жаныма азық.
Азырақ бас самаллатып қайтайын,
Сыртқа шақырып тур бәхәрдің сазы.

Атызларда шигит егиси қызған,
«Арба жол» дәптердей табалар сызған.
Исти тындырып жүр үш-төрт трактор,
Өрден-ыққа шабар бригад жазған.

Шашаў салған шөпкер жайлар хәңкийип,
Телеантенналар шөшаяр бийик.
Бағ-хәрем жоқ болған, маллар байланған,
Жерлер кебирлеген таз кебин кийип.

Турмыс жаман емес, курғын көплери,
«Машын», «мотоцикл», «ақша» гәплери.
Еңбек етер, табыс табар, тек ғана
Ұрқип ушып кеткен инсап кептери...

Клуб, моншалар жоқ, қағазда қалған,
Не салса, басшылар өзине салған.

Искер қоллар суўып, бираздан бери
Табысып кеткендей шын менен жалған.

Атызға шыкпаған еле адамлар,
Ферма бетке үш-төрт хаяллар барар.
(Хәй, табельщик бала, қосық оқып бер,
Деп неге сүйкимли ойнамас олар?..)

Мектеп қоңыраўы келер қулаққа,
Мени шақырғандай балалық жаққа.
(Кишкене болса да, әждедей аппақ,
Бизиң мектеп таза еди-аў бирақ та).

Билгир хәм азада, бек тутқан өзін,
Абырайлы еди-аў муғаллим бизиң.
(Хәзир болса, бригадир оларға
Пахта тергизип жүр ағартып көзин...)

Аўыл аўлақ елдей, зейин жиберсең.
Сымга қонған қарлығашларды көрсең.
Йошлы композитор қара тушь пенен
Жазып кеткен «Бәхәр» нотасы дерсең.

Бурын боденелер жоңышқалық беттен
Сайрар еди. Бәри уўланып питкен...
Ұинд елшиси—ала шапан өпепек,
Әлхәббиз, сақ жүрип бул күнге жеткен!

Самал ләм топырақты кептирип демде,
Шаңлы перде тутты сәўлели күнге.
Бир шайқус ушып жүр қалқып асықпай,
Гөне ыраш, шеңгелликтің үстинде.

Бир қыймас биреўим қалғандай дүзде,
Келмеди деп гийне етердей бизге.

Кеўил кәтириме тәселле берип,
Келдим сол уяны көрмеге тезден.

Палапан жоқ, барсам тәңирге жазып,
Бизиң менен қатнасығын тыйғандай.
Қайттым бос уядан кеўлим қулазып,
Таборынан қалып қойған ңығандай.

Жөнекей жубаттым өзимди сонда;
Бала бүлбил қанат байлап, азанда —
Ушып кетип узақларға уядан,
Сайрап жүрген шығар бир гүлистанда...

11.

Хәм бурылдым үш түп ғарры тал бетке,
Биз оқыған мектеп орны бар бетке.
Кубласында көл бойынан қашықлаў
Муғаллимниң үйи турған, әлбетте.

Ол жайлардың орны хәзир егислик,
Жаптың жағалары отлақ көгислик.
Сокпақлар жоқ, мәзи ойымда қалған,
Көл хәм сайызланған, бойы тегислик.

Сол балалық заман ядыма түсти,
Сол ашықлық әрман ядыма түсти.
Сол бир жоқ периге жалынып атқан
Мархум әзиз анам ядыма түсти.

Туңғыш мухаббатым — жаралы елик,
Көз алдымнан өтер көринис берип.
Қыялымды серпип қызыл «Жигули»,
Сол мәхәл тоқтады тусыма келип.

Ханатлас көйлеги шоқтай лаўлаған
Бир сәнем түсти де, бетледі маған.

Қыялымның қыядағы төрінде
Бир аңсаулы елес түстей оянған.

Көрдим арыулықтың толып-тасыуын,
Аяқ басыуын айт, аяқ басыуын!
Тууылғанда сүйинши сорап үйинен,
Жегеним есимде майсөк шашыуын.

Ядымда кууыршак ойнағанлары,
Кемпири өлгенде жылағанлары.
Каникулға келсем, бир жола меннен
Негедур анасын сорағанлары...

Жыллар шапқан аттай өттилер демде.
Сейил пайыты бир дем алыс кешинде.
Шайқалып қыз болған бул қарындастың
Залды аузына каратқаны есимде.

Серпилип зер нағыс сахна пердеси,
Кеуиллерди бийлеп ышқы зердеси.
Булт артынан көрингендей толған ай,
Шықты жайнап көркем өнер еркеси.

Қауазында бардай булақ сылдыры,
Мақпал жумсақлығы, гүмис сыңғыры.
Қара көзи көлге ымырт түскендей,
Талдырмаш бойында талдың сүмбили.

Көзлерим сахнада, қыялым—алыс,
Шабырсып атқандай қайғы, кууаныш.
«Усамасаң туума» деген сөздің сол
Уқтым мәнисинде жоклығын шалыс.

Излеп тауып сонда сахна артынан,
Маңлайынан сүйип, кууандым оған.

Анасының биз хабарсыз турмысын,
Айтып берген еди қыз сонда маған.

Айтқан, аржағында Әмиўдәрьяның
Анасы жаңадан турмыс қурғанын.
Еки ул, бир қызы бар екен онда,
Айтты аўылға келип-кетип турғанын.

Айтты: «Әжем байғус өлди әрманда,
Бир уяда жалғыз қалдым мен сонда.
Анам алып кетти мени үйине
Хәм мектеп питирдим жүрип солманда.

Несип етти қосық, музыка маған,
Консерватория питти соңынан.
Турмыс қурдым, бир ул, бир қызымыз бар,
Күйеўим сәзенде, әжайып адам...»

Машинадан түсип жеткенше маған,
Хәммеси хәпзамат кешти ойымнан.
«Аға» деп атымды айтып, күлимлеп,
Пәк нәзери ийбе менен қараған.

Сол таныс жағыста отырып кеште,
Өткенди асықпай түсирдик еске.
Айтып берди қара көзлі қарындас
Бир әжеп хәдийстин тарийхын әсте:

12.

Айтты: «Шайыр аға, есит, мийрибан!
Бир суўық шынлықты айтайын саған.
Тәғдир ойлап тапқан тосын ислерди
Тапбас деймен ең бир сумлықлы адам.

Урыс питкели қырқ жылдан да көп болды,
Қанша үмит гүллеп, қаншасы солды.

«Қара хат» алса да қанша аналар
Улы киятқандай қараулар жолды.

«Мени жалғыз таслап, өлип көр, қәне!»
Дегенимде әжем күлимлеп бәле.
«Әкең тири ғой...» деп, шашымнан сыйпап,
Көзин сүртер еди жасырып және.

Жоққа исенбеймиз сиз бенен биз де,
Бирақ мен тән бердим сол айтқан сөзге.
Жүрек сезими ана деген адамның,
Мен билсем, қандай да жаралған өзге...

Бул хәдийслер уғрас келмес ақылға,
Усап кетер бәлким ертеқ-нақылға.
Гүллеп турған кеуил бағыма мениң
Бир дүбелей басып кирди жақында:

Бир күни хат келди бир молдаваннан,
«Әкеңиз тири» деп жазыпты маған.
Қай жерде хәм қалай...Жазған хәммесин
Хәм анамның қайдалығын сораған.

Аралығы узақ болғанын айтқан,
Бәрха хат алысып турғанын айтқан.
Ол ветеран майып екен өзи де,
Сонда да изинен барғанын айтқан.

«Әкеңиздің хұждан тазалығынан
Гүман етпең, ол мәрт, пәк жанлы адам.
Бирақ бул урыстың сумлық ислерин,
Қызым, тилим бармас айтыўға саған...»

Жазыпты саўашта бирге болғанын,
Қәуипли разведкаларға барғанын.

Бир жола жарадар болып, атысып,
Екеуі боранлап дүзде қалғанын...

Хатларының бәрін сақлап жүргенин,
(Былтыр оған берипти «Даңқ» орденін).
Бирақ оның тирилигин тис жарып,
Бизлерге айтпауға ўәде бергенин.

Жақында изинен барып көргенин,
Сум айралық ер жүректі жеңгенин.
«Ўәденди бир рет буз» деп, бәрхама
Бир ғайры күш буны зорлап жүргенин...

Дийдар көриспеген әкемди аяп,
«Тири» деген сөзге қуўандым бирақ.
Ертеңине барып айттым анама,
Үнсиз қалды ушқан қусларға қарап...

13.

Әўел қолға қәлем аларда, маған
Қус уясы еди баҳана болған.
Енди ол уядан қайғы шекпеймен,
Онда тиришилиқ жоқ, хуўлеп бос қалған.

Нелерди көрмес бул адам баласы!
Бомбадан қыйраған аўыл-қаласы.
Баўыры пүтин бир де жан қалмағанбыз,
Сол қырғын урыстың қанлы жарасы,—

Питти десек, еле ашылып атар,
Ол жарада ойнап осколка жатар.
Урыс хәўири шарпыған хәр жүрекке
Бузылған қус уясын да аятар...

Сорап жүрмең «бул қайсы жер» деп бизден,
Пайтах жатқан жеримиз бар шексиз кең.

Ақ қайыңның көк желқомын жел үрлеп,
Зәүлим бийик қарағайлар көк сүзген.

Жол тоғайдан көк шалғынға шығады,
Көк суұлы бір өзек бунда ағады.
Крестлер мәңгилик уйқы гүзетип,
Жол шетінде қойымшылық қалады.

Жамғыр жаз хауасын жууып турады,
Муңлы салқын кеуиллерге урады.
Жас топырақты бір қәбірдің басында
Еки хаял сынсып ғана жылады.

Екеуи де алыс жақтың хаялы,
Бири кәйуаныдан өткен шамалы.
Хау, баяғы Арқашкөлдің бойында?...
Қой, ол жағын бунда еслеу гүналы...

Жылады, жылады, хаял жылады,
Жас топырақты бүрип, сыйпап-сылады.
Қырқ жыллық мумия-мухаббат шери
Қорғасындай ерип аққан болады.

Жасырағы өксир «әкежаным» деп,
«Бир көрип, еркелеп тоялмадым» деп.
Ал мен өкинемен бул хаяллардың
Хәсирет тереңлигин жазалмадым деп».

Ана, қыз қаншама мәнзиллер асқан,
Қанша вокзалларда «колик аумасқан».
Арзыу-әрман менен излеп келгени
Дийдар көрмесликке бекинип «қашқан».

Врач айтты сонда: «Рахмет сизге,
Не де болса излеп келгениңизге...

Ол әжайып гөззал бир инсан еди,
Күтилмеген иске қыйналдық биз де:

Телеграмма берип, шығыпсыз жолға,
Айтып едик, қатты қуғанды сонда.
Хәтте, бұлбил болып сайрап жиберди,
Бирақ жансыз жатыр көрсек азанда...

Мынау қағазларын, орден, медалын
Естеликке сақлап жүриўге алың».
Қағаз арасынан шықты бир сүўрет,
Артқа жетелеген адам қыялын.

Сүўрет тозған, қағазы да сары дым,
Екеўи суўғарар қаўын қарығын.
Көзлеринде күлки, жаслық нуры бар,
Ийт ҳасылы Мускатты да таныдым...

Врач ағай ашып стол тартпасын,
Бир кассета магнитофон лентасын
Алды да, даўысқа қойып жиберди,
«Сен яр қал енди»нің шерли намасын.

Изинен қосықлар оқылып кетти,
Кеўиллер унырап, сөгилип кетти.
Жаралы жүректің әрманларынан
Сабыр кәсаларым төгилип кетти:

ОНЫҢ ҚОСЫҚЛАРЫНАН

Жап бойында жаўдырап,
Сүтилмек гүллегенде,
Жаздыр ылақларыңды,
Жаяйын, анам менин.

Бойында Кегейлиниң
Шеңгеллер гүллегенде,
Ышқында бүлбил болып,
Сайрайын, ярым мениң.

Тар окопқа жамғыр сууы толғанында,
Үйде тезек жаққан отың жылытар, ана.
Жау шебинде мен боранлап қалғанымда,
Шинелимди таныс қолың қымтар, ана.

Гүзар жолдан атлар барар,
Жалын самал тарап ғана.
Бос дизгинли торы атқа
Сен жылайсаң қарап, ана.

Төрт дойнағын ақ көксиме
Бассам дейсең, ярым мениң.
Мәрдана бол, қой өксиме,
Ярым мениң.

Кеуил бағында той қылып,
Жазып шашыңның түйдегин.
Аш көзиңди тойдырып,
Сүймедим, ярым мениң.

Қатты самаллар аркадан ескенди,
Түсимде көрип жаным сескенди.
Көлге ымырт түскендей көзиңди,
Бурдың меннен жүзиңди, ярым мениң.

Дуз несип тартқан қууысты елге,
Қайтқан қуслар қонады көлге.

Қанаты сынық бир жалғыз ғазбан,
Жаўтанлап көкке мойынын созған.

Ақшам ақ бесик таянған анам,
Түн уйқыдан төрт оянған анам.
Баўырыңды кәбап еттиң бе,
Жолыма қарай-қарай кеттиң бе?

Ақ билегин дастанған ярым,
Ақ дастыққа жас тамған ярым.
«Қара хат» алып, жесир қалдын ба?
Ақ жүзиңе қоллар салдың ба?

Таў басынан булт аўғанда,
Төменде сел жаўар болар.
Ел басына күн туўғанда,
Ер намысқа шабар болар.

От ишинде қалса Ұатан,
Жиғиттиң жан жарасынан
Аппақ қарға қырмызы қан
Ағар болар, ағар болар.

Атакаларда бирге жуўырдым,
Оқлар тийгенде бирге жығылдым.
Бирге тондық музлы боранда,
Қалаларды жаўдан аларда.
Енди неге менсиз уйықлап атыр,
Не жазығым болды оларға?..

Қар жаўғанда шар бузып шығамыз дүзге,
Сона-сүйлин дус келер несийбемізге.
Шинелимнен тарт мени, Мускат ийтим,
Қозғаларға шама жоқ бизде...

Есик алдына екеуиміз еккен,
Қаўын писипти, жарайын, ярым.
Күлип-ойнап түсиме бир ен,
Тойып-тойып қарайын, ярым.

Ер жигитке елжиреп,
Ыдырау уят, ана.
Аппақ жаўлығыңның
Бир шетин узат, ана.

Аяқларым болғанда еди,
Желдей желип барар едим, анам мениң.
Егер қолларым болғанда еди,
Шашыңды сыйпар едим, ярым, сениң...

14.

Таң алдында қайттым үйге аўылдан,
Жалғыз баратырман сол соқпақ жолдан.
Кешегі сумлық сөз—солдат тәғдири,
Қосықлары уйқы бермеди маған.

Булар қосық емес, жүректің қаны,
Ер жигиттің ат басындай әрманы.
Бунда бар урыс деген жаўыз бәлеге
Нәлет оқып атқан инсан хұжданы.

Ел деп етик шешпей қан кешкенлери,
Ауызлықлы аттың суу ишкенлери.
Ұатан мухаббаты, Жауға өшпенлик,
Жигирма миллионның жан кешкенлери.

Аналардың ақшам жолларға шығып,
Бозлаулары жасқа жаулығын сығып.
Қауышпаған қушақ, жесир дастығы,
Қарындастың сыңсыулары камсығып...

Жалғыз баратырман. Жүрегим сызлар.
Жымыңласып, тыпырласып жұлдызлар.
Уясында таң уйқыдан оянып,
Ушып кетип атқан қусларға усар.

Май нәпесли бәхәр, көгис этирап.
Мине, таныс мәнзил кеуилге инақ.
Шеңгел қоңыраулапты, гүллерин төгіп,
Бузылған уя тур, қусы жоқ бирақ.

Я әжеп, тәбият не деген билгир!
Бул нәсилге сараң қус—еди бұлбил.
(Оларды шымшықтай көп жаратқанда,
Талант қәдири болмас еди жерде бул.)

Я инсап тәбият не деген әдил!
Шеңгел тикенекке питкен сулыу гүл.
Тауысқа түс берген, дауыс бермеген,
Шырайдан салыусыз хош хауаз бұлбил.

Бирақ елеспесиз усы қус егер
Сайраса, кеулинде ашылар гүллер.
Түрин көрмей оны мақтап жырласар
Қаншама шайырлар, жүйрик қәлемлер.

Сөз бар: гүл ышкында сайрарда бул кус
Өз жүрегін шоқып қанатадымыс.
Сөйтип болып, таң атқанша бағларда
Дәртин сайрар дейди бир тынбай байғус...

Бул бир мухаддес кус хэмме жерде бар,
Хәр бағдың хош хаўаз бүлбили болар.
Ашықларға муңлас, шайырға сырлас,
Бағ таппаған жерде шенгелге қонар...

Тикенге тырналып ол уя салған,
Қара даўыл оны бузып ушырған.
Өз нәсилин қорғап өлген қустың сол,
Бирли-жарым пәри илинип қалған.

Жетим қалған сары аўыз палапан,
Қайдан сезсин не екенин алақан?
«Егер түсип кетсем, жуўап бересең!»
Деп еле шүйкилдеп турғандай маған...

Соннан берли қайсы елге барсақ да,
Қай бағда бүлбилге қулақ салсам да.
Аўылласын танып сол бала бүлбил,
Сайрап тур ма деп қаламан мен сонда.

Хәм еслеймен тыңлап оның намасын:
Бузылған уясын, ессиз анасын.
Қырқ жыл өз ошағын көрмеске жазған,
Дилғир мүтәж солдат жүрек жарасын.

Еслеймен анамның қайғы-наласын,
Жоқлап урысқа кеткен үлкен баласын.
Еслеймен сол өмирзая жұлдыздай
Қанша айнардың сөнген шырасын.

Еслеймен еситсем бұлбил намасын,
Арқаштағы көлди. Пахта арасын.
Қара көзи көлге ымырт түскендей.
Туңғыш мухаббаттың меҳригиясын.

Хәр кимниң меншикли кеўил бағында,
Ойлайман, бұлбил бар хәмме ўағында.
Инсан хәсиретин, шадлық, әрманын
Тәрип етер ол сайраған шағында...

Дүнья хәзир арасатлы, топанлы,
Оғыры хүрейли, еси алаңлы.
Ол қәўип-қәтерли шеңгел астында
Қурық басқан бұлбилдиң уясы яңлы.

Бузыўға қаст етип даўыллар келер,
Сел-буршағын айдап жаўынлар келер.
Сағаллар сүйкенер, жылан өрмелер,
Көз-кулақ болмасаң биз оған егер.

Сары аўыз, темир қанат палапан,
Еплеп услар оны епсиз алақан.
«Егер түсип кетсем, жуўапкерсең!» деп,
Шүйкилдеп турғандай туйылар маған...

Январь, 1987-жыл. Нөкис

МӘМЕЛЕК ОЙ

(ПОЭМА)

Дәўран бир бузық ҳаялдур,
Бир күн сени қушар кетер.

Мақтымқулы

1.

Базда тайып қара музға,
Базда дәрья ағар дизден.
Ғәрезлик бар арамызда:
Биз — дүньядан, дүнья — бизден.

Биреў қурып-дүзип атар,
Биреў оны бузып атар,
Бир имарат питпей жатар,
Адамзат жаралған ғезден.

Сырқияның сулыў көрки,
Пери ийелеп жатқан мүлки,
Иннен қашқан қызыл түлки,
Ийтлер куўып барар изден.

Дүнья айтар: Құдиретим бар,
Маған жүрек етер ким бар?
Адам емес, мен хұкимдар,
Тәртим бар өзим дүзген.

Адам айтар: Менсиз – несең?
Өли дүньясаң мәзи сен.

Мен саған мәни бермесем,
Алтын қымбат болмас жезден.

Дүнья айтар: Менсиз – кимсең?
Табыныұшым хәм бендемсең.
Қызығыма түсип көр сен,
Ар-уятың кетер жүзден.

Болған сайын болсам дерсең,
Жыйған сайын жыйсам дерсең,
Ақырында опық жерсең,
Көкиреғиң қайтар дизден.

Барман хадал еңбегинде,
Жүрсең дурыслық шегинде,
Көз жуұыртсаң сен тегинге,
Қәнәэтиң қашар көзден...

2.

Тәғдир қолға қәлем алып,
Пьеса жазар болғанында.
Яки режессер болып,
Сахнаға оны қойғанында, —

Уллы руұхы Шекспирдин,
Оған сәжде қылар еди.
Гамлет пенен Король Лирдин
Руұхы шад болар еди.

Любимов пе, я Захаров¹, —
Атқа шықан усы күнде.
«Маэстро» деп оған барып,
Жатар еди есигинде.

¹Любимов Ю.Т., Захаров Р. В. — атақлы сахна шеберлери.

Театрлар аншлагтан,
Силелери қатар еди.
Дотация сорамастан,
Тынбай билет сатар еди.

Жетер, шайыр! Жар басынан
Қыял қусың кетти қаңғып.
Философлар арбасынан
Түс те, өз жолыңды шаңғыт.

Жақсылықты-өзимизге,
Ал қылмыстың ақыбетин-
Аударып тәғдиримизге,
Қаймығамыз биз жалт етип.

Тәғдирге гәп жоқ бул жерде,
Қәр заманға бар бир заман.
Сөйтсе дағы көп ислерге
Базда тәсийн қалар адам...

3.

Еки-үш жап бир каналдың,
Бир жеринен алса саға.
Сағаларын сол суўлардың
«Аша» деген ата-баба.

Қарақалпақлар хәзир күнде,
«Мәдениятлап» алған тилди:
Орысша шала билсе де,
«Развилка» дер ол жерди.

«Аша» деўге арсынсалар,
«Развилка» болсын мейли.
Қурып қалмай ақса болар,
Пахтаарна хәм Кегейли.

«Қай жер?» деп сорамаң меннен,
(аз ба суўдың «развилка»сы?)
Еситтирмес айтқан менен,
Тас тарнаўдың гүрилдиси.

Оннан көре қараң мына
Исине жас сүўретшиниң.
Дәскесин жайып алдына,
Салар ол сүўретин нениң?

Қараң әстен арттан келип,
Бирақ ол сезбесин сени.
(Муза деген шәмшил келин,
Мен жақсы билемен оны).

Қараң, әне жазғы кештин
Айнымаған сүўретине!
Қоздай мысал ошақтағы,
Ғыжлап жанар бояўлары.

Көргиң келер көрсең тағы,
Жансыз десең ояў бәри.
Қоздай мысал ошақтағы,
Ғыжлап жанар бояўлары.

Көпти көрген жер бетинде,
Ғарры терек-қараман да.
«Сал деп, мениң сүўретимди»,
Турған яңлы қарағанға...

4.

Жекке өскен сол қараман
Заманларды көрген не бир.
Басланады сол кәрадан
«Мәмелек ой» деген кебир.

Мархум атам бир заманда
Айтып бергени есимде:
«Жин-жыпыр көп бул таманда,
Жалғыз жүрме, деп — кешинде».

Айтқан хәм де: «Жигит гезим,
Қызлы аўылдан қайттым түнде.
Алыс емес үй де бизиң,
Жаптың арғы етегинде.

Киятырман айдап атты,
Жол таўсылар емес сирә.
Қуптан болды, ай да батты,
Хәўлирдим мен бара-бара.

Тумлы-туста қандай да бир,
Жин шырақ жангандай болар.
Из бетимде дүбир-дүбир,
Биреўлер куўғандай болар.

Қорыққанға қос көрине ме,
Күшейди от жарқылдысы.
Ийттиң бе, я бөриниң бе,
Еситилер арсылдысы.

Әлле бир аңлар улысып,
Қандай бир қус қышқырғандай.
Нашар даўыслар күлисип,
Бир нәресте ышқырғандай.

Адам адасықлы ўақта,
Үшеў болар жалғыз жолың.
Ат бир жаққа, мен бир жаққа
Тарта-тарта талды қолым.

Оқып иштен билгенимди,
Сыйынаман әрұақларға.
(Еске түсер олар енди
Тек усындай ұақларда).

Мантаңлап ат аяқлары,
Мийимде айдалар түйек.
Таң бозарды бир ұақлары,
Ағараңлап қулан ийек.

Аңлап көрсем, түни менен
«Мәмелек ой» ултанында.
Басқы таұып өз-өзимнен,
Жүр екенмен бир орында.

Қараманның қапталына
Қайта-қайта келсем керек.
Шапқылап өз аұаныма
Шыр айланып жүрсем керек...»

5.

Болды! Қаңғып кеттиң тағы,
Қайт, атыңның басын бурып.
Сол мәмелек сени дағы
Әкетежақ айландырып...

Оннанша жас сүұретшиге
Билдирмей әсте барайық.
Тарнаұдағы нәұбетшидей,
Үнсиз турып көз салайық.

Көрғиң келер, көрсең тағы,
Жансыз десең, ояұ бәри.
Қоздай мысал ошақтағы,
Ғыжлап жанар бояұлары...

Жас сүүретши сизди сонда,
Биреу келип билдирместен.
Турғанлығын туу сыртында,
Көз кыйығын салып әстен.

Қышқырды ол бир уақлары,
Қояншықтай зир-зир етти.
Услағандай әруақлары,
Жууырып қашты да кетти.

Мәмелек ой ултанында
Жас сүүретши қашып барар.
Келген адам буған сонда
Таңланбастан үнсиз турар.

Сүүретке қарар пәрийшан.
Жансыз емес, ояу бәри.
Батар күннің шапағынан
Ғыжлап турар бояулары.

6.

Тас тарнаудың ернегине
Турды ол өңменин артып.
Сум тәғдирдің ермегине
Турғандай қабағы тартып.

Ядларына түсти бәри,
Көп жыллардың аралығы.
Қыялынан кешти бәри,
Бунда өткен балалығы.

Мәмелек ой шетіндеги
Қараманның арқасында.
Бул бир өскен жетим еди,
Ағайынның панасында.

Әке қайтпады урыстан,
Анасы да ерте өлди.
(Ана байғұс, айтқан оған:
«Адам болсаң, сыйла елди.

Мынау қараманға базда
Байлап әткөншегинди көп.
Пахта отағанман жазда,
Не күнлерди көрмедим» деп)

Оқыўлар да тамам болды,
Сол жетимек адам болды.
Хәмелден салыўы болып,
Бара-бара «нәхән» болды.

Елге хызмет етти. Бирақ
Дүнья қуўып, хәзлик қуўып.
Тәкаббырсып кетти бирақ,
Бети-қолын сүтке жуўып.

Енди жаңа заман болды,
Истен алды, тамам болды.
«Тамам» емес, ис қозғалды,
Аманлығы гүман болды...

7.

Жас художник дәскелерин
Байлап келген шыжымларды
Асықпай ол бирим-бирим
Отырды да шешип алды.

Синтетик жип шыйратылған,
«Қандай мықлы» дер гүбирлеп.
Сүўретке сол питпей қалған
Көз жуўыртты және серлеп.

Өзи түскен портреттен
Басқа сүўрет көрмес еди.
Қолдан салынған сүўреттиң
Мәнисин ол билмес еди.

Қатты тәсир қылды оған,
Жансыз десе, ояў бәри.
Батар күнниң шапағынан
Ғыжлан жанар бояўлары...

Таныс көринис – туўған тәбият,
Бул не деген өнер еди?!
Қайда жүрсе дағы аңсап,
Оны сағынып жүрер еди.

Басқа жерде-орайларда
Жүргенде де үлкен исте.
Келип турды бул жайларға,
Туўған жерин алып еске.

Аталасын, руўласын
Қойды басшы орынларға.
Қудаларын хәм жорасын –
Районға, аўылларға.

«Билген адам пара берер,
Билмегенлер бара берер».
Иси түскен бере берер,
Бул да оны ала берер.

Қаладан да, аўылдан да,
Ганж ойдырып жайлар салды.
Ишиндеғи дүньясына,
Көрген адам хайран қалды.

Ақша менен алтын болды,
Енди буның жыйнағаны.
Берген-жүзи жаркын болды,
Үлкейди тез сыйлағаны.

Заман бирден өзгерер деп,
Ким ойлаған? Енди, мине,
Басладылар кеше тергеп,
Шақырады ертең және...

Ауызы бир яр-досларын,
Сүйенерлик ағаларын,
«Билезик» салып қолына,
Алып кетип атыр бәрін...

8.

Бир жат тилде турды «сөйлеп»,
Тас тарнаудың гүрилдиси.
Алдындағы жансыз сүўрет,
Келгендей-ақ тирилгиси,—

Қамыслары ырғалғандай,
Сүўреттеги қараман да.
Дауыл менен қозғалғандай
Геўгим ұақта қарағанда.

Сүўреттеги қамыслықтан
Қызы шықты. Ҳаў, япырмай!
Сүўретшиниң үсти қан-қан,
Сүйеп киятыр ма, қалай?

...Бир қалада оқып жүрип,
Жаслар кеўил қосқан еди.
Әке түрин жаман көрип,
Жазда бунда қашқан еди.

Қыздың еки әжағасы
Куұып келип, ойқаң салып.
Сүүретшиниң жарды басын,
Қарындасын кетти алып.

Жас сүүретши көп узамай,
Жала менен айыпланды.
Қыз бул қорлыққа шыдамай,
Уксус ишип, зорға қалды.

Заң ол гезде — хәмеллиниң
Жетелеген соқыр соты.
Жөнсиз жәбир көргенлердин
Ашылмаған кеуил тоты.

Еки жыл қамақта болып,
Жас сүүретши келген еди.
Ал бул ўақта гүлдей солып,
Келиншеги өлген еди...

* * *

Бөри талағандай жанын,
Жылар еңиреп мына киси.
Еситтирмес жылағанын
Тас тарнаўдың гүрилдиси.

Мәмелек ой ултанында
От жылтылдап жанды сонда.
Бизиң мархум атам айтқан
Жин шыраққа усар ол да...

9.

«Мәмелек ой, Мәмелек ой!»
Кисиге көп ой саласаң.
Дүнья деген мәмелек ғой,
Қалай оннан тайсаласаң?

Қәйтпн оннан тайсаласаң,
Бир түскен соң қызығына.
«Жақ» деп қалай айта аласаң,
Ийт нәпсиниң бузығына.

«Алтын көрсе, периште де
Жолдан шығар» деген сөз бар.
Еңбек пенен ериспеген
Артық дүнья көз шығарар...

Хәмел менен байлық – егиз,
Бир кеўилге жайғасады.
Руўлас олар да негиз,
Аңламаған адасады...

Болды, шайыр! Қой нақылды,
Тоба де, әсиге кетпе.
Ат жойтпаған—бәри ақыллы,
Табалаўға мейил етпе.

Жетер, шайыр! Жар басынан,
Қыял қусың кетти қаңғып.
Философлар арбасынан
Түс те, өз жолыңды шаңғыт...

«Азанда журт не көрди?» дең,
Көрген көзде не жазық бар:
Мәмелек ой етегинен
Қыйқыўласар көп адамлар.

Тәбиятта орны гиреўли,
Қараман маңқыяр бийик.
Асылып өлген биреўди,
Алып атты жибин қыйып...

Март 1990-жыл.

МАЗМУНЫ

«Беглигиңди бузба сен» кітабынан

Хийуалы гөззал	3
Ийшанбай күйі.....	4
Биз дүньядан, дүнья бизден	5
Бир хәмелдар жиғитке	7
Жубатыу.....	7
Тусаулы кийик	8
Жалғызлық.....	10
Соңғы хат.....	11
Гүллер аңламас	12
Епке келсе, ашық болмай жасаңлар	12
Ырым.....	13
Улуғбек қәтиресине.....	14
Дууа.....	15
Қудайы қонақтың қосығы	16
Ақын кетип барады	17
Сонет	18
Қолтанбалар	19
Шайыр хәм жүрек	20
Қарлығаш	22
Авария.....	23
Алыс Малайзия кешелерінде	26
Төк тауындағы ойлар	34
Мазлумхан елинде көрдим бир жәнән	44
Сен теберик дәрғайысаң билимнің	45
Мен өз тәғдириме қайыл қаламан	47
Мен қорықпайман	50
Ерназар Алакөздің естелигине	52
Тууған жер	55

Жаңа әсирге	57
Түрк улусына	60
Президент	61
Ким бар, бизиң жақтың хаялларындай	64
Аралға	67
Сахра бүлбиліне	67
Сүмелек қайнатқан жеңгейге	68
Орның бәрхә төрде болды, ақсақал	69
Бу дүнья	71
Таллар жапырақ төкті, урықлар қуұрап	72

«Өмир саған ашықпан» кітабынан

Болмас	75
Шырайға енер	75
Сүймегенге сәлем жоқдур	76
Ашықлардың кеули дәртли	77
Жәнан енер түслеріне	77
«Еркін базар»	78
Ұа, денсаулық, денсаулық	79
Әскербай алпыс жасында	80

«Хәр кимнің өз заманы бар» кітабынан

Екі сөз	83
Төртліклер	84
Доллар	86
Әмиўдәрья	88
Кегейли бойында	91
Исбилерменлерге	93
Көринер болың	97
Ауылдағы кеш	98
Сахра гүли	101
Хәр кимнің өз заманы бар	101
Шайыр (<i>Абдулла Ариповқа</i>)	104
Сопрано	106
Патша хәм шайыр	109
Арасатлы гүз	111
Расул Гамзатовтың естелигіне	112
Екі сегізлік	113

Еки жол (<i>болган уақыя</i>).....	114
Жаксы хаялларға жас минген сайын.....	115
Бул самалдың еспейтуғын жери жоқ... ..	116
Уллы бабамыздың руўхы шад болғай! (<i>Берунийдин 1025 жыллығына</i>).....	117
Мен муғаллим деген халықты сүйемен	118
Аллергия.....	120
Шайтанның шағымы.....	122
Өмир алданбайды адамнан бирақ	125
Пегас.....	126
Компьютер заманының муғаллимлерине	127
Шайыр Теңелбайға	129
Бартер.....	130
Ашықлық пенен көп ойнама, бала	130
Еки қатын сөйлескенде... ..	131
Помада	132
Қара көйлек ишинде... ..	133

Поэмалар

Жолдас муғаллим.....	134
Дала эрманлары (<i>романтикалық поэма</i>).....	198
Тумарис (<i>Массагетлер қыссасы</i>).....	229
Әжинияз (<i>Дала Орфейи</i>).....	254
Бүлбил уясы.....	302
Мәмелек ой	336

ИБРАЙЫМ ЮСУПОВ

ТАҢЛАМАЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ

Үш томлық

ІІІ

Том

«Билим» баспасы

2018

Редакторлар *С. Айтмуратова, С. Байназарова*
Көрк.редактор *И. Сержанов, К. Рейнназаров*
Тех. редактор *Б. Турымбетов*
Оператор *Н. Саукиева*

Оригинал-макеттен басыўга руқсат етилген ўақты 25.01.2018-жыл.
Форматы 84x108 $\frac{1}{32}$. Тип «Times New Roman» гарнитурасы. Кегль 11.
Офсет қағазы. Офсет баспа усылында басылды. Көлеми 11,0 б.т. 18,96
шәртли б.т. 19,20 есап б.т. Нусқасы 1000+500 дана. Буйыртпа № 18-17

«Билим» баспасы. 230103. Нөкис қаласы,
Қарақалпақстан көшеси, 9.

Электрон мәнзил: bilim.baspa@bk.uz

Өзбекистан Баспасөз хәм хабар агентлигиниң «Өзбекистан»
баспа-полиграфиялық дәретиўшилиқ үйи баспаханасында
басылды. 100011, Ташкент қаласы. Науайы көшеси, 30.